

21. Yüzyılda

Eğitim ve Toplum

Education And Society In The 21st Century

EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERĐİSİ / THE JOURNAL OF EDUCATION SCIENCES AND SOCIAL RESEARCHES

Cilt / Volume 8 - Sayı / Number 22 - Bahar / Spring 2019

ISSN : 2147 - 0928

Türkiye'de Üretilen Kazaklar ve Kazakistan Konulu Lisansüstü Tezlerin Değerlendirilmesi

Assessment of Kazakh and Kazakhstan on Graduate Theses Produced in Turkey

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ / Dr. Nurlan BAIGABYLOV

7-19. Yüzyıl Sürecinde Tevhidi Düşünce'ye Göre Bilgi İnşa Etmedeki Öncü Türk-Bilgeleri

Leading Turkish-Islamic Wisemen in Constructing Knowledge Based on

Tawhid Thought During the 7th - 19th Century

Dr. Osman ŞİMŞEK

Said Halim Paşa ve Fikirleri

Said Halim Pasha and His Idea

Doç. Dr. M. Hanefi BOSTAN

Türk Kültüründe "Kurt Kavramı" Üzerine Bir İnceleme

A Study On The Concept Of "Wolf" In The Turkish Culture

Dr. Zafer ALTUN

Okul Yöneticilerinin Mevzuattan Kaynaklanan Sorumluluklarına Ek Olarak

Sahip Olmaları Gerektiğini Düşündükleri Sorumluluklar

Responsibilities Which School Administrators Wish to Have in Addition

Their Responsibilities in Terms of Legislation

Dr. Caner CERECİ

Hava Aracı Bakım Tip Eğitimi Bilgi Sınav Sorularının Madde Analizi Yöntemi ile

Değerlendirilmesi ve İyileştirilmesi

Evaluating and Improving Aircraft Maintenance Type Training Information

Exam Questions Using Item Analysis Method

Dr. Gürkan AÇIKEL

Madde Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi ve İyileştirilmesi Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının

Genel Not Ortalamalarının Sınıflandırılmasında Yapay Sinir Ağlarının Kullanımı

The Use of Artificial Neural Networks in Classifying the Average Grade of Science Teachers' Candidates

Nesibe YORGANCI / Dr. Öğr. Üyesi Nimet İŐİK

21. YÜZYILDA EĞİTİM VE TOPLUM EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

EDUCATION AND SOCIETY IN THE 21st CENTURY
THE JOURNAL OF EDUCATION SCIENCES AND SOCIAL RESEARCHES

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Uluslararası Hakemli Süreli Yayındır.

Nisan 15, Ağustos 15 ve Aralık 15 olmak üzere yılda üç kez yayınlanır.

21. Century, Journal of Education and Community Education Science and Social Researches
International Peer-review published.

April 15, August 15 and December 15 to be published three times a year.

“Dergimizde yayınlanan yazılar yazarının görüşlerini yansıtmaktadır. Makalelerde yer alan görüşler Türk Eğitim-Sen’in resmi görüşünü ifade etmemektedir.”

“Reflects the views of the author of articles published in our journal. The opinions expressed in the articles do not express the official views of the Turkish Education Union.”

ISSN: 2147-0928

www.asosindex.com

DergiPark
AKADEMİK
dergipark.ulakbim.gov.tr/egitimvetoplum

“21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Tarafından Taranmaktadır.”

21. Century, Journal of Educational Science and Social Studies Education and Society indexed
in akademia Social Sciences Index

KURULUŞ / ESTABLISHMENT

2012

TÜRKİYE EĞİTİM, ÖĞRETİM VE BİLİM HİZMETLERİ KOLU
KAMU ÇALIŞANLARI SENDİKASI (TÜRK EĞİTİM-SEN)
ADINA SAHİBİ / JOURNAL OWNER
Talip GEYLAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
RESPONSIBLE EDITOR
Fuat YİĞİT

EDİTÖR / EDITOR
Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL (Gazi Üniversitesi)

DİL EDİTÖRÜ / LANGUAGE EDITOR
Pehlivan UZUN (Kırıkkale Üniversitesi)

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ (Piriştine Üniversitesi, Kosova)
Prof. Dr. Elman NASİROV (Devlet İdarecilik Akademisi Rektörü, Azerbaycan)
Prof. Dr. Kulyash KAİMULDİNOVA (Kazak Ulusal Üniversitesi, Kazakistan)
Dr. Neriman HASAN (Ovidius Üniversitesi, Romanya)
Prof.. Dr. Abduvap ZULPUYEV (Kırgızistan)

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ /ENGLISH LANGUAGE EDITOR
Fatma BADEM

KAPAK VE SAYFA TASARIM / COVER AND PAGE DESIGN
Altuğ Ajans Fatih Taha AKALAN (f.taha@altugajans.com)
Basım Yeri :M Bahçekapı Mh. 2477 Sk No:8 Şaşmaz/Etimesgut/ANKARA

21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanan makaleler yayıncının yazılı izni olmadan tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzerlerinin yazılarda kullanım sorumluluğu yazara aittir.

“21. Century, Journal of Education and Society Education Science and Social Researches articles published in whole or in part without the written consent of the publisher of any be reproduced. The idea of Scripture belongs to the author’s responsibility and choice of spelling. other taken from sources tables, figures, and similar writings the author’s responsibility belongs.”

YAYIN TARİHİ 15 Nisan 2019 / DATE OF PUBLICATION April 15 2019

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri
Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Türkiye Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri
Kolu Kamu Çalışanları Sendikası
Talatpaşa Bulvarı No:160/6 Cebeci-ANKARA
TEL: 0 312 424 09 60
www.egitimvetoplum.org
www.egitimvetoplum.com
www.egitimvetoplum.net
egitimvetoplum@turkegitimsen.org.tr

21. Century, Journal of Education and
Community Education Science and Social Studies

Turkish Education and Science Workers
Trade Union
Talatpaşa Avenue No:160/6 Cebeci-ANKARA
TEL: 0312 424 09 60
www.egitimvetoplum.org
www.egitimvetoplum.com
www.egitimvetoplum.net
egitimvetoplum@turkegitimsen.org.tr

YAYIN DANIŞMA KURULU / PUBLICATION BOARD OF OVERSEERS

- Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL
(Başkent Üniversitesi)
- Prof. Dr. Aleksander KADİRBAEV
(Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ali YAKICI
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
- Prof. Dr. Arzu TERZİ
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Bernt BRENDEMEON
(Norveç)
- Prof. Dr. Cemal YILDIZ
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Cengiz HAKOV
(Bulgaristan)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM
(Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA
(Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Erhan AFYONCU
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fuad MEMMEDOV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
- Doç. Dr. Gazi UÇKUN
(Kocaeli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Himmet KONUR
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. İbrahim GÜLER
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK
(Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
(Amasya Üniversitesi)
- Prof. Dr. Maria ÇİKİA
(Gürcistan)
- Prof. Dr. Mehmet AKALIN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet ERSAN
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muammer NURLU
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa DELİCAN
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nadim MACİT
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Recep KÖK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ
(Gürcistan)
- Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV
(Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Sebahat DENİZ
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Sevil SARGIN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Tacida HAFIZ
(PriŐtine Üniversitesi, PRIŐTİNE / KOSOVA)
- Prof. Dr. Turan GÖKÇE
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Uwe BLAESİNG
(Hollanda)
- Prof. Dr. Vahdettin ENGİN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. İbrahim DİLEK
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Asım YAPICI
(Çukurova Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bekir TATLI
(Çukurova Üniversitesi)

Prof. Dr. Birsen ÇEKEN (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Nuri KAVAK (Osman Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent GÜL (Hacettepe Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Emel POYRAZ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Elman NESİROV (Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan)	Yrd. Doç. Dr. Emel YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Gültekin AKENGİN (Gazi Üniversitesi)	Doç. Dr. Erdal AKSOY (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Hanefi BOSTAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Yahya AYAZ (Çukurova Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. M. Zahit SERARSLAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN (Marmara Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜLBÜL (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Korkmaz MUSTAFAYEV (Diller Üniversitesi /Azərbaycan)	Yard. Doç. Dr. Nermin Özcan ÖZER (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent ERASLAN (Kırıkkale Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Tülin MALKOÇ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ (Kastamonu Üniversitesi)	Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU (Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan)	Yrd. Doç. Dr. Yalçın YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Nevzat TOPAL (Niğde Üniversitesi)	Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA (Ukrayna)
Doç. Dr. Solmaz GÜZELOVA (Devlet İktisat Üniversitesi /Azərbaycan)	Dr. Stale KNUDSEN (Norveç)

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Talip GEYLAN, Musa AKKAŞ, Seyit Ali KAPLAN, M. Yaşar ŞAHİNDÖĞAN,
Cengiz KOCAKAPLAN, Selahattin DOLĞUN, Fuat YİĞİT

YAYIN HAKEM KURULU / BOARD OF REFEREES

Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL (Başkent Üniversitesi)	Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV (Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan)
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE (Marmara Üniversitesi)	Prof. Dr. Alimcan İNAYET (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Fazıl ÖZSOYLU (Çukurova Üniversitesi)	Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan BAKI (Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Bernt BRENDMEON (Norveç)
Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV (Rusya Federasyonu)	Prof. Dr. Cemal YILDIZ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali YAKICI (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK (Marmara Üniversitesi)

- Prof. Dr. Cengiz HAKOV
(Bulgaristan)
- Prof. Dr. Cihangir DOĞAN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Cüneyt KANAT
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM
(Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA
(Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
(Ardahan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Erhan AFYONCU
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fuad MEMMEDOV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
- Prof. Dr. F. Hülya AŞÇI
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Gülşen SEYHAN IŞIK
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hasan KASAP
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA
(Kocaeli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Himmet KONUR
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. İbrahim GÜLER
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Maria CİKİA
(Gürcistan)
- Prof. Dr. Mehmet AKALIN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet ERSAN
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Meltem CANİKLİOĞLU
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Metin EKİCİ
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muammer NURLU
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muammer TEKEOĞLU
(Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. Murat DEMİRKAN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Murat DOĞANLAR
(Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa DELİCAN
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nadim MACİT
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Neslihan OKAKIN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
- Prof. Doç. Dr. Okan YEŞİLOT
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Recep KÖK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ
(Gürcistan)
- Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV
(Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Sebahat DENİZ
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Tacida HAFIZ
(Bosna-Hersek)
- Prof. Dr. Turan GÖKÇE
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Uwe BLAESİNG
(Hollanda)
- Prof. Dr. Yavuz AKPINAR
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL
(Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zekeriyâ KURŞUN
(Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zeki Salih ZENGİN
(Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. İbrahim DİLEK
(Gazi Üniversitesi)

- Prof. Dr. Kasım İNCE
(Pamukkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yunus BALCI
(Pamukkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA
(Kocaeli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ
(İstanbul Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali BALCI
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali KIZILET
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Doç. Dr. Ali SATAN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali BÜYÜKASLAN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali Osman ALAKUŞ
(Dicle Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ayhan GENÇLER
(Trakya Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ayfer YILMAZ
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Bahri ATA
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Beyhan KEŞİK
(Giresun Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bilal DUMAN
(Muğla Üniversitesi)
- Doç. Dr. Birsan ÇEKEN
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bülent BAYRAM
(Kırklareli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bülent GÜL
(Hacettepe Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bülent GÜVEN
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Cemil AYDOĞDU
(Hacettepe Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gültekin AKENGİN
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gökhan DEMİRCİOĞLU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU
(Kastamonu Üniversitesi)
- Doç. Dr. Erdal BAY
(Gaziantep Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ebru ÖZGEN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ferhat AĞIRMAN
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hacı Ömer BEYDOĞAN
(Ahi Evran Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hamza AKENGİN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Zeynep GÜREL
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Elman NESİROV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
- Doç. Dr. Erdal AKSOY
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fatih SAKALLI
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Firdevs CANBAZ YUMUŞAK
(TOBB ETÜ)
- Doç. Dr. Fuat BAYRAM
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gözde YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hakan AKÇAY
(Yıldız Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hasan MERT
(Ege Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
(Gaziantep Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hikmet YAZICI
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN
(Gazi Osman Paşa Üniversitesi)
- Doç. Dr. Kayhan KURTULDU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Korkmaz MUSTAFAYEV
(Diller Üniversitesi /Azerbaycan)
- Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
(Kafkas Üniversitesi)
- Doç. Dr. Latif BEYRELİ
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Lemara S. SELENDİLİ
(M.V. Frunze Simferopol State University)
- Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ
(Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet Hakkı SUÇİN
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Muhammet KOÇAK
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Muhammet YILMAZ
(Çukurova Üniversitesi)

- Doç. Dr. Mustafa AVCI
(Anadolu Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa YILDIZ
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Münir YILDIRIM
(Çukurova Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nuran ÖZTÜRK
(Çukurova Üniversitesi)
- Doç. Dr. Murat AĞARI
(Gaziantep Üniversitesi)
- Doç. Dr. Murat AŞICI
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Musa YÜCE
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nedim BAKIRCI
(Niğde Üniversitesi)
- Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sare ŞENGÜL
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sevgi KESKİN
(Sakarya Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sibel GÖK
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sinan ERTEN
(Hacettepe Üniversitesi)
- Doç. Dr. Solmaz GÜZELOVA
(Devlet İktisat Üniversitesi /Azerbaycan)
- Prof. Dr. Yavuz KARTALIOĞLU
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Erdal ŞAHİN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yusuf CERİT
(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
- Doç. Dr. Çavuş ŞAHİN
(Çanakkale 18 Mart Üniversitesi)
- Doç. Dr. Levent ERASLAN
(Kırıkkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ
(Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nuri KAVAK
(Osman Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fehmi Yılmaz
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
- Doç. Dr. Rifat GÜNALAN
(İstanbul Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sabri SİDEKLİ
(Muğla Üniversitesi)
- Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa SOYLU
(Pamukkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa ARSLAN
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yunus KILIÇ
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Turgut TOK
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nergis BİRAY
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Recep AHISKALI
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Tahir KODAL
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Aleksandra GUMENNAYA
(Kiev –Mogilyansk Akademisi-Ukrayna)
- Doç. Dr. Selçuk KOÇ
(Kocaeli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Halil TURGUT
(Sinop Üniversitesi)
- Doç. Dr. Suat ÜNAL
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Şahin BARANOĞLU
(Adnan Menderes Üniversitesi)
- Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI
(Aksaray Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali Murat KIRIK
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali TAN
(Mersin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Adem KOÇ
(Osmangazi Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ayhan DOĞAN
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet ATALAY
(Artvin Çoruh Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ayten Can TUNALI
(Adnan Menderes Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Atınc OLCAY
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Behiye KÖKSEL
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Derya ÇELİK
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

- Yrd. Doç. Mehmet Yiğit ERSOYDAN
(Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
- Yard. Doç Dr. Mustafa KILINÇ
(Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
- Yard. Doç Dr. Mustafa YORULMAZLAR
(Marmara Üniversitesi)
- Yard. Doç. Dr. Nermin Özcan ÖZER
(Marmara Üniversitesi)
- Yard. Doç. Dr. Levent MERCİN
(Dumlupınar Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir PALABIYIK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet KATILMIŞ
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali KARACA
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali TAN
(Mersin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ayhan ORHAN
(Kocaeli Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Bahadır Bumin ÖZARSLAN
(Hacattepe Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ebru ÖZGEN
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ebru GENÇTÜRK
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Emel POYRAZ
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Emel YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM
(Artvin Çoruh Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Erman ÖNCÜ
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Esra KESKİNKILIÇ
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Nesrin CANBEK MENĞİ
(Mersin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. F. NEŞE KAPLAN
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Gül TUNCEL
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Hakan AKÇA
(Gazi Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Hanefi BOSTAN
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Haşim AKÇA
(Çukurova Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Hülya ÇELİK
(Sakarya Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Faik Özgür KARATAŞ
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. İhsan KALENDEROĞLU
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. İsmail ŞIK
(Çukurova Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ
(Artvin Çoruh Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Kürşat DURU
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Kürşat KOÇAK
(Nevşehir Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ
(Giresun Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Metin YILDIRIM
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜLBÜL
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Veli Savaş YELOK
(Gazi Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet AKPINAR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet PALANCI
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mustafa ONUR
(Giresun Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Nedim ALEV
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan YONCALIK
(Kırıkkale Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Osman SEZGİN
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Raif KALYONCU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Sadettin BAŞTÜRK
(Dicle Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Sedat BAHADIR
(Artvin Çoruh Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Turgay SEBZECİOĞLU
(Mersin Üniversitesi)

- Yrd. Doç. Dr. Tülin MALKOÇ
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ünal ÇAKIROĞLU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA
(Giresun Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Yalçın YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU
(Yıldız Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Yaşar KOP
(Kafkas Üniversitesi)
- Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
(Osmangazi Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Yusuf KESKİN
(Sakarya Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Zekeriya BAŞARSLAN
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU
(İstanbul Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Dinçer KOÇ
(İstanbul Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Fatma Nalan TÜRKMEN
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet TAŞDEMİR
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Veysel KÜÇÜK
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Volkan YURDADOĞ
(Çukurova Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Yasin GÖKBULUT
(Gazi Osman Paşa Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Zeki SEVEROĞLU
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet Ali SARI
(Pamukkale Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Sait KOFOĞLU
(İstanbul Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÜVAR
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSU
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Temel KÖSA
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Dr. Abdurrahman KEPOĞLU
(Marmara Üniversitesi)
- Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA
(Ukrayna)
- Doç. Dr. M. Enes IŞIKGÖZ
(Mardin Artuklu Üniversitesi)
- Doç. Dr. Selahattin KAYMAKÇI
(Kastamonu Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin DİNÇ
(Adıyaman Üniversitesi)
- Dr. Sibel YILMAZ TÜRKMEN
(Marmara Üniversitesi)
- Dr. Stale KNUDSEN
(Norveç)
- Yrd. Doç. Dr. Salih Kürşat DOLUNAY
(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Taner ALTUN
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Tuba Aydoğdu İSKENDEROĞLU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Tuba GÖKÇEK
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Tolga ERDOĞAN
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ömer Zafer GÜVEN
(Dumlupınar Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Kadir Kaan BÜYÜKİKİZ
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZCAN
(Gazi Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN
(Gazi Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL
(Akdeniz Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih DOĞRUCAN
(Akdeniz Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Rabia Gökçen KAYABAŞI
(Aksaray Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ayşegül DOĞRUCAN
(Akdeniz Üniversitesi)
- Dr. Ali Osman AKALAN
- Dr. Azra AKÇAY
(Boston Üniversitesi)
- Dr. Cemile KINACI
(Gazi Üniversitesi)
- Dr. Halil ÖZYİĞİT
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa Yaşar ŞAHİN
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL
(Gazi Üniversitesi)
- Dr. Mahmut ÇİTİL
(Gazi Üniversitesi)
- Dr. Yavuz GÜLER

ALAN EDİTÖRLERİ

Biyoloji Eğitimi –Prof. Dr. Ali GÜL
Çeviri Bilim – Doç. Dr. H. Kazım KALKAN
Filoloji - Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL
Halkbilimi – Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM
Hukuk – Dr. Bahadır Bumin ÖZARSLAN
Özel Eğitim – Dr. Mahmut ÇİTİL
Sosyoloji - Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ
Temel Eğitim – Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi- Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL
Yabancı Dil Eğitimi – Doç. Dr. Muhammet KOÇAK
Yabancılarla Türkçe Eğitimi – Prof. Dr. Muammer NURLU
Yeni Türk Edebiyatı – Doç. Dr. Fatih SAKALLI

AKADEMİK TEMSİLCİLER / ACADEMIC REPRESENTATIVES

Prof. Dr. Erman ARTUN (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Cengiz ŞAHİN (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ (Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman DÖNMEZ (Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet KOÇAK (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Murteza HASANOV (Azerbaycan)
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali KIRPIK (Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ÖZMEN (Kafkas Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir PALABIYIK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Bayram POLAT (Niğde Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Elif GENÇ (Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan TEZCİ (Balıkesir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜLBÜL (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muharrem AVCI (Kastamonu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. K. Serdar GİRGİNER (Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ali ARSLAN (Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL (Akdeniz Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSU (Gaziantep Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Enes IŞIKGÖZ (Batman Üniversitesi)
Öğr. Gör. Pehlivan UZUN (Kırıkkale Üniversitesi)
Arş. Gör. Emrullah TÖREN (Kırklareli Üniversitesi)
Mustafa Fedai ÇAVUŞ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Enes IŞIKGÖZ (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI (Aksaray Üniversitesi)
Ferhat AŞIKFERKİ (Prizren - KOSOVA)
Doç. Dr. Aleksandra GUMENNAYA (Kiev –Mogilyansk Akademisi-UKRAYNA)

21. YÜZYILDA EĞİTİM VE TOPLUM YAYIN İLKELERİ

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Uluslararası Hakemli Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 15 Nisan, 15 Ağustos ve 15 Aralık olmak üzere yılda üç kez yayınlanır.

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Uluslararası Hakemli Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi uluslararası hakemli bilimsel bir yayındır.

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Uluslararası Hakemli Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanmak üzere gönderilen özgün makaleler, Editör, dil editörleri ve alanlarına göre editör kurulunda yer alan bilim insanları tarafından incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakem tarafından değerlendirilir ve hakemlerin ikisinden olumlu rapor gelmesi halinde yayınlanır. Hakemlerden birinin olumsuz rapor vermesi halinde üçüncü hakeme gönderilir.

Derginin genel yayın politikaları ile ilgili kararları yayın kurulu verir. Yayın kurulu editör ve editör kurulunun taleplerini dinleyerek uygun gördükleri kararları alarak Editörler ve editör kurulu aracılığı ile tatbik edilmesine imkân verir.

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Uluslararası Hakemli Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne gönderilen yazılar daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olmalıdır.

Dergi basılı olarak yayınlanmaktadır. Ancak derginin basım sürecinin ardından makaleler derginin internet adresinde de tam sayı ve münferit makale olarak yayınlanmaktadır. Dolayısı ile dergide yayınlanan makaleler açık erişimlidir ve bu şekilde kalarak bilimsel üretimlerin mümkün olduğunca ilgiliye ulaşma imkânı olacaktır.

Dergide yayınlanan yazılar için telif ücreti ödenmez, yazıların tüm hakkı 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Uluslararası Hakemli Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Dergide yayınlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü sorumluluk yazarına aittir.

Çalışmalarda intihal olup olmadığı hakemlerce incelenir, tespit edilmesi halinde hakem süreci dondurulur.

Yazının başlığı altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilecek e-posta adresi gibi bilgilere yer verilmemelidir. Yazılar sistem yöneticisince görüldüğünden bu bilgiler hakem süreci tamamlandığında editörce eklenecektir.

Yazılar, <http://dergipark.gov.tr/egitimve-toplum> adresinden üye olunarak gönderilebilir.

Hakem süreci yaklaşık iki aydır, ancak bazı özel durumlarda hakemlerin çekilmesi veya zamanında değerlendirmeyi yapmaması durumunda yeni hakem atanarak süreç devam ettirileceği için bu süre uzayabilir.

Derginin temel amaçları;

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Uluslararası Hakemli Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLİMLER alanlarına dâhil olan bilim dallarından makale kabul etmektedir. Basılı olarak yayınlanan dergi küresel ağ adresinde de hem tam metin hem de münferit makaleleri yayınlamaktadır. Bununla birlikte derginin amaçları aşağıda ifade edilmektedir;

Basılı olarak yayınlanan dergi ilgililere ve kütüphanelere ulaştırılırken, bunun yanında dergipark küresel ağ altyapısı üzerinden açık erişimli dergi sistemi aracılığıyla daha çok veri tabanında taranmak akademisyenlerin daha rahat ulaşacakları bilimsel malzemeyi sunmak.

Eğitim bilimleri ve sosyal bilimlerin birbiri ile ilgili olduğu düşüncesinden hareketle bu alanlarda yapılan çalışmalarını hiçbir karşılık talep etmeden bilimsel ölçüt ve değerlendirme kriterlerine tabi tutarak bilim dünyasının hizmetine sunmak.

Yazım Kuralları

1. Derginin yayın dili Türkiye Türkçesidir.

2. Yazıların başında Türkçe başlık, İngilizce başlık ardından en az 200 kelime Türkçe özet ve en az 3 anahtar kelime (Anahtar kelime makalenizin içeriğini ve özünü karşılayabilecek, uluslararası ve ulusal çalışmalarda araştırma yapılırken makalenize dikkat çekecek sözcüklerden seçilmelidir.) ardından İngilizce özet ile Türkçe anahtar sözcüklerin İngilizce karşılığı anahtar sözcükler bulunmalı,

3. Not: Makaleniz değerlendirme sürecini tamamladığında yayın aşamasında sizden 750 ile 1250 kelime arasında genişletilmiş İngilizce özet talep edilecektir. Bu durum makalenizin daha fazla okuyucuya ulaşması ve daha fazla atıf alabilmenize imkân vermesi açısından önem arz etmektedir.

4. Yazılar Arial karakterinde 12 punto ile yazılmalıdır. Yazılar windows 95 ve üzeri programlarla 1 satır aralığında yazılmalıdır. Kullanılmış olduğunuz özel bir font var ise dergiyeye bu fontu ayrı bir dosya ile ulaştırmanız gerekmektedir.

5. Yazılar yayın sürecinde profesyonel dizgi ekibinden yeniden dizileceği için;

Çalışmanın kenar boşlukları üçer santim olmalı,

Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalı,

Satırları veya ilgili sözcükleri kaydırmak için ara boşluk tuşu kesinlikle kullanılmamalı,

6. Metinlerde Türk Dil Kurumu'nun yazım kurallarına uygunluk ön şarttır. Dergide yer alacak kısaltmalarda Türk dil Kurumu'nun kısaltma dizinine uygun olmalıdır.

7. Metin içinde göndermeler ad ve tarih ve/veya sayfa olarak parantez içinde belirtilmelidir. Örnek: (Tanpınar 1985) veya (Tanpınar 1985: 316). Üç satırdan az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde, üç satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok halinde, 10 puntuyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

8. Dipnotlar sayfa altında, numaralandırılarak verilmeli ve sadece açıklamalar için kullanılmalıdır.

9. Makalenin sonunda yer alacak kaynakçada kitaplar (koyu ve italik) ve makaleler (dergi adı koyu, cilt Romen rakamıyla, sayı, üst üste iki nokta, sayfa numaraları) alfabetik sırayla ve şu düzenle verilmelidir:

ELÇİN, Şükrü, (1998), "Yeşil Abdal'ın Bir Şiiri", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed. M. Özarslan-Ö.Çobanoğlu), Ankara: Feryal Matbaacılık, 216-231.

STOELTJE, J. Beverly, (1983), "Festival in America", *Handbook of American Folklore*, (ed R. M. Dorson.), Bloomington: Indiana University Press, 239-246.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1985), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Basımevi.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1952), "Milli Destan ve Folklor", *Türk Folklor Araştırmaları*, II, 33: 513-514.

WELLEK, R. ve A. WARREN, (1982), *Yazın Kuramı*, (Çeviren: Y. Salman ve S. Karantay), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

10. Bir yazarın birden fazla yayını kaynak gösterildiği takdirde yayınlara tarih sırasıyla, aynı yazarın aynı yıldaki yayınları ise (1985a), (1985b) şeklinde harf sırasıyla verilmelidir.

11. Tezlerin hangi üniversitede yapıldığı ve hangi akademik dereceye (yüksek lisans/doktora...) yönelik olduğu belirtilmelidir.

12. Yukarıda belirlenen yazım koşullarına uygun olmayan yazılar değerlendirmeye kesinlikle alınmayacaktır.

SUBMISSION GUIDELINES FOR 21. YÜZYILDA EĞİTİM VE TOPLUM

Education and Society in the 21st Century International Refereed Journal of Educational Sciences and Social Researches is published three times a year on 15 April, 15 August and 15 December.

Education and Society in the 21st Century International Refereed Journal of Educational Sciences and Social Researches is an internationally recognized scientific publication.

The original articles submitted for publication in the 21st Century Education and Society International Refereed Journal of Educational Science and Social Research are evaluated by two expert referees after they have been reviewed by the scientists in the editorial board according to the editor, language editors and field, and positive reports from both referees published. A third referee will be sent if one of the referees reports negatively.

The editorial board decides on the general publishing policies of the magazine. The editorial board of the editorial board allows the editorial board and editorial board to make the necessary decisions by listening to the requests of the editorial board and the editorial board.

Articles submitted to the 21st Century Education and Society International Refereed Journal of Educational Sciences and Social Research should never have been published anywhere before.

The magazine is published in print. However, after the publication period of the magazine, the articles are also published as full articles and individual articles on the internet magazine's website. Therefore, the articles published in the journal are open access, and by this way, the scientific productions will have access to as far as possible.

No royalties are paid for articles published in the magazine, all rights reserved to the 21st Century Education and Society International Journal of Educational Sciences and Social Research.

Any responsibility for the contents of the articles published in the magazine belongs to the author.

During the studies, the referees are examined for the presence of plagiarism, and if so, the referee is suspended.

The title of the article should not include information such as the name of the author, the title, the institution in which he or she works, and the e-mail address to which he can be reached. Since the articles can be seen by the system administrator, this information will be added to the editor when the referee process is completed.

Entries can be submitted by subscribing at <http://dergipark.gov.tr/egitimvetoplum>.

The referee process has been around for about two months, but in some cases the referee may not be allowed to withdraw or make a timely assessment, so the time may be extended as a new referee may be appointed to continue the process.

Main objectives of the magazine

Education and Society in the 21st Century International Refereed Journal of Educational Science and Social Research accepts articles from science branches that are included in the fields of EDUCATIONAL SCIENCES and SOCIAL SCIENCES. The printed magazine publishes both full text and individual articles at the global network address. The aims of the magazine, however, are stated below;

While the printed magazine is circulated to interested parties and libraries, Dergipark will be scanned through the global network infrastructure through the open access journal system to present more scientific materials that academicians will access more easily.

To bring the work done in these fields into the service of the scientific world by subjecting the educational sciences and social sciences to scientific criteria and evaluation criteria without demanding any response.

Writing Rules

1. Turkey is the Turkish language of the journal.

2. At least 200 words of Turkish abstract at the beginning of the texts followed by a title in English and at least 3 key words (The key word should be selected from the words that will meet the content and essence of your essay and will be interesting to your essay while researching international and national studies) The words in English should have keywords in English,

3. Note: When you complete the Makaleniz evaluation process, you will be asked for an expanded English summary of 750 to 1250 words from the publication stage. This is important in that your essay will allow you to reach more readers and get more references.

4. The manuscript should be written in Arial font with 12 points. Entries must be written in windows 95 and 1 line between programs. If you have a special font you have used, you need to send this font with a separate file.

5. For the articles to be rearranged from the professional formatting team in the broadcasting process;

The margins of the work should be three inches,

At the beginning of a paragraph, tab key should not be used between paragraphs,

The spacebar key should never be used to scroll lines or related words,

6. Compliance with the writing rules of the Turkish Language Association is a prerequisite in the texts. Abbreviations to be included in the article should comply with the abbreviation index of the Turkish Language Association.

7. Submissions within the text must be indicated in brackets as name and date and / or page. Example: (Tanpınar 1985) or (Tanpınar 1985: 316). Less than three lines should be quoted with a line between the lines and quotes, and lines longer than three lines should be given with 10 lines and a single line within a centimeter of the left and right of the line.

8. Footnotes must be numbered on the bottom of the page and must be used for descriptions only.

9. Books (dark and italic) and books (magazine titles, bold, volume in Roman numerals, numbers, top two points, page numbers) should be arranged in alphabetical order,

ELÇİN, Şükrü, (1998), "Yeşil Abdal'ın Bir Şiiri", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed. M. Özarslan-Ö.Çobanoğlu), Ankara: Feryal Matbaacılık, 216-231.

STOELTJE, J. Beverly, (1983), "Festival in America", *Handbook of American Folklore*, (ed R. M. Dorson.), Bloomington: Indiana University Press, 239-246.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1985), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Basımevi.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1952), "Milli Destan ve Folklor", *Türk Folklor Araştırmaları*, II, 33: 513-514.

WELLEK, R. ve A. WARREN, (1982), *Yazın Kuramı*, (Çeviren: Y. Salman ve S. Karantay), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

10. If more than one source of an author is indicated, the publications should be given in the order of date, while the same author's publications in the same year should be given in the order of (1985a), (1985b).

11. It should be noted at which university the theses are made and for which academic degree (masters / doctoral degree).

12. Writes that do not comply with the writing conditions specified above will not be strictly evaluated.

Saygıdeğer Akademisyenler,

Kıymetli Eğitim Çalışanları,

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum dergisi, Türk Eğitim-Sen genel merkezi tarafından Türk bilim hayatına katkı olması amacıyla 22. sayısını ilgililerin dikkatine sunarken, akademik hayata kattığı değerin haklı gururunu taşımaktadır.

Düzenli olarak yayın periyoduna göre sizlerle ve bilim camiası ile buluşma özelliğine sahip bir dergi olma özelliğini taşıyan dergimiz, baskı sayısının fazlalığı, ulusal ve uluslararası dağıtım kabiliyeti sayesinde alanındaki diğer bilimsel dergilerden ayrılmaktadır. Büyük kütüphaneler, arşivler ve akademik birimlere düzenli olarak ulaştırılması bakımından dergicilik ve bilimsel çalışmalara farklı bir soluk getirmektedir.

Bilim insanlarının kıt kaynaklarla pek çok zorluğun üstesinden gelerek ortaya koyduğu akademik üretimin akademik teşvik uygulaması ile takdir edilmeye çalışılması eksik ama kısmen doğru olmuştur. Akademik performans değerlendirme kriterlerindeki eksikliklerin o alanda çalışan akademisyenlerin öneri ve çalışmaları ile yeniden düzenlenmesi uygulamanın daha yararlı olmasına imkân verecektir. Özellikle ulusal çalışmaların, konferansların, sosyal bilimlerdeki faaliyetlerin performans kriterine alınması ve puan ağırlığı tartışılmakla beraber akademik hayatta yapılan bütün faaliyetlerin teşvik edilmesinin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Akademik teşvik kriterleri ile ilgili olarak farklı üniversitelerin hatta aynı üniversitenin farklı birimlerinin bazı keyfi uygulamalar içine girmesi, sınırlı imkânlar ile Türk ve dünya bilimine katkı sunmaya çalışan değerli akademisyenlerimizi yormakta, zaman zaman da çalışmalardan usanmasına hatta uzaklaşmasına sebebiyet vermektedir. Bu husus ile ilgili görüş ve önerilerimizi yönetmelik ile ilgili düzenlemeler yapılırken taraflara gerekli önerilerin yapılmasına rağmen ne yazık ki bazı talepler dikkate alınmamaktadır. Bu durumda ise genel merkezimizin avukatları ve yetkili organlarımız vasıtası ile yapılan çalışmalar ile yargıya başvurarak yanlışın düzeltilmesi yolunu takip etmekteyiz. Nitekim bu yol ile geç ve kısmi de olsa bazı neticeler almış olduk.

Üniversite çalışanlarının, bilim insanlarının ekonomik ve sosyal yaşam şartlarının iyileştirilmesi mücadelesi Türk Eğitim- Sen'in önceliklerinin başında, gelmektedir. Sendika olarak uzun yıllardır Yükseköğretim Kurumu ve siyaset mekanizması ile yaptığımız görüşmeler sırasında, üniversite çalışanlarının, dünya standartları söz konusu olduğunda, içerisinde buldukları ekonomik durumlarının üzücü ve yetersiz bir seviyede olduğunu ısrarla ifade ettik. Üniversitelerimizin

ve Bilim insanlarımızın dünyanın diğer üniversiteleriyle rekabetlerinde geri kalmalarının temel sebebi maaş, araştırma ödenekleri, proje destekleri vb. ödemelerin çok yetersiz olmasıdır.

Sendikamız tarafından hazırlanan pek çok rapor, çalıştay sonuç bildirimleri, konu ile ilgili bilgi şöleni, panel gibi pek çok etkinlikte yaşanabilir ve bilimsel araştırma yapma imkânı tanıyacak bir hayat standardı isteği üzerinde ısrarla durduk. Kurum idari kurulları ve kamu işvereni sıfatıyla hükümet ile masaya oturduğumuz toplu sözleşme sürecinde dün olduğu gibi yarında üniversite çalışanlarının haklı mücadelesini dile getirmeyi vazgeçilmez bir vazife olarak kabul edeceğiz.

Uluslararası hakemli yayınınımızın yirmi ikinci sayısını sizlere takdim ederken, danışma ve hakem kurullarında yer almak nezaketini göstererek, bu çalışmaya en büyük manevi desteği ve bilimsel öncülüğü sağlayan kıymetli hocalarımıza, dergimize büyük bir teveccüh gösteren akademisyen, eğitim çalışanı yazarlarımız ile teşkilatlarımıza Türkiye Kamu-Sen ailesi ve Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi adına teşekkür ederim.

Talip Geylan
Türk Eğitim-Sen Genel Başkanı

Saygıdeğer Eğitimciler ve Bilim İnsanları,

Bu güne kadar dört yüz binden fazla okunma ve seksen dört binden fazla makale indirilme sayısına ulaşan ve ülkemizin dört bir tarafına dağılan, akademik çalışmalara destek yolunda hızla ilerleyen. 21. yüzyılda Eğitim ve Toplum, Türk bilim ve kültür hayatına katkı sunmayı hedefleyerek yola çıkmış bir dergi olarak alana önemli katkılar yapmaktadır. “Gelişerek devam etmek ve devam ederek gelişmek” ana düsturumuz olarak çalışmalarımızı güdülemektedir. Bu çalışmaları yaparken de dergimize göstermiş olduğunuz ilgi ve desteğin çok kıymetli olduğunu ifade etmek isteriz. Bu desteğe layık olmaya çalışacağımıza söz veriyoruz.

2018 yılı akademik çalışmalarını kapsayarak başlayan ve devam edecek olan akademik performans sistemine dergimizde yapacağınız görev ile yazacağınız makalelerin katkısı olacağı kanaatindeyiz. Üyelerinin ve siz değerli bilim insanlarının çalışmalarının değerlendirilebilmesi için organize ettiğimiz sempozyum ve uluslararası kongreler kurumsallık arz eden bir faaliyet halini almıştır. Uluslararası Türk Dünyası Fen Bilimleri ve Mühendislik kongresini 2017 yılında gerçekleştirerek, Nobel Bilim ödülü sahibi ve dünya bilim çevrelerinin ilgiyle takip ettiği on yedi ayrı ülkeden yüz yabancı bilim adamını Türk bilim insanlarıyla bir araya getirme imkânı bulduk. Bu yıl bu aynı evsafa ikincisini düzenlemeyi hedeflediğimiz kongrenin Türk bilim hayatına önemli katkılar sunmasını temenni ediyoruz.

UNESCO 2016 yılını, Türk dünyasının bilge şahsiyeti Hoca Ahmet Yesevi’yi anmak ve anlamak için ilmi, kültürel faaliyetlerin yapılacağı bir dönem olarak belirledi. Bizde düzenlediğimiz bilimsel kongreyi, Hoca Ahmet Yesevi anma yılına ithaf ederek 360 bilim insanı ve araştırmacının yaklaşık 450 tebliğle katıldığı büyük bir bilgi şölenine çevirme imkânını sizlerin desteği sayesinde bulduk. 2018 yılında da Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler alanında, İkinci Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi adıyla Türkiye’de bir kongre daha tertip etmiş olduk. Uluslararası Avrasya Eğitim Sendikaları Birliği ve sendikamız tarafından tertip edilen kongre hem yurt içinde hem de yurt dışında büyük bir heyecanla karşılandı.

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum dergisi bildiğiniz gibi eğitim bilimleri ve sosyal araştırmalar dergisi olarak faaliyet göstermekte dolayısı ile bu alanlarda yayınlar yer almaktadır. Dergimiz bu yıldan itibaren makale değerlendirme sürecinde alan editörlüğü sistemini hayata geçirmiştir. Böylelikle gelen yazılar alanlarında uzman kişilerin editörlüğünde değerlendirme sürecini tamamlamış bulunacaklardır.

Sizlerden, akademisyenlerden, eğitim çalışanlarından ve teşkilatlarımızdan gelen talep üzerine bir de fen bilimleri alanı üzerine bir hakemli süreli yayın çıkarma çalışmalarımız bitmiş şu an yazarlarımızdan gelecek makaleler ile bu dergimizde

yayın hayatına başlayacaktır. Bu alanda çıkaracağımız dergimiz de çevrimiçi olarak makale kayıt sürecine başlamıştır. Alanında yetkin editörler tarafından yayın alanları ve ilkeleri belirlenen dergimize göstereceğiniz ilgi ve destek için peşinen teşekkür ederiz.

Dergimizin ilk sayısından yirmi ikinci sayısını yayınladığımız güne kadar emeği geçen bütün eğitimcilere ve bilim insanlarına, yayın danışma kurulumuza, editör kurulumuza, Türk Eğitim-Sen teşkilatlarına ve mensuplarına, Türk Eğitim-Sen'in yöneticilerine, yönetim kuruluna ve bizden bu konuda hiçbir desteğini esirgemeyen genel başkanımız Sayın Talip GEYLAN'a huzurlarınızda teşekkürü bir borç olarak görürüz.

Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi Editörü

İçindekiler

Türkiye'de Üretilen Kazaklar ve Kazakistan Konulu Lisansüstü Tezlerin Değerlendirilmesi.... 1
Assessment of Kazakh and Kazakhstan on Graduate Theses Produced in Turkey

Prof.Dr.Hayati BEŞİRLİ / Dr.Nurlan BAIGABYLOV

7-19. Yüzyıl Sürecinde Tevhidi Düşünce'ye Göre Bilgi İnşa Etmedeki Öncü Türk-Bilgeleri 17
Leading Turkish-Islamic Wisemen in Constructing Knowledge Based on Tawhid Thought During the 7th - 19th Century

Dr. Osman ŞİMŞEK

Said Halim Paşa ve Fikirleri 53
Said Halim Pasha and His Idea

Doç. Dr. M. Hanefi BOSTAN

Türk Kültüründe “Kurt Kavramı” Üzerine Bir İnceleme..... 91
A Study On The Concept Of “Wolf” In The Turkish Culture

Dr. Zafer ALTUN

Okul Yöneticilerinin Mevzuattan Kaynaklanan Sorumluluklarına Ek Olarak Sahip Olmaları
Gerektiğini Düşündükleri Sorumluluklar 109

Responsibilities Which School Administrators Wish to Have in Addition

Their Responsibilities in Terms of Legislation

Dr. Caner CERECİ

Hava Aracı Bakım Tip Eğitimi Bilgi Sınav Sorularının Madde Analizi Yöntemi ile
Değerlendirilmesi ve İyileştirilmesi 125

Evaluating and Improving Aircraft Maintenance Type Training Information

Exam Questions Using Item Analysis Method

Dr. Gürkan AÇIKEL

Madde Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi ve İyileştirilmesi Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının
Genel Not Ortalamalarının Sınıflandırılmasında Yapay Sinir Ağlarının Kullanımı 143

The Use of Artificial Neural Networks in Classifying the Average Grade of Science Teachers'

Candidates

Nesibe YORGANCI / Dr. Öğr. Üyesi Nimet IŞIK

Türkiye’de Üretilen Kazaklar ve Kazakistan Konulu Lisansüstü Tezlerin Değerlendirilmesi

Assessment of Kazakh and Kazakhstan on Graduate Theses Produced in Turkey

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ *
Dr. Nurlan BAIGABYLOV**

Öz:

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkiler oldukça eskidir. Belirli bir dönem kesintiye uğrayan bu ilişkiler Kazakistan’ ın bağımsızlığından sonra artmıştır. Günümüzde de bu artış hızla sürmektedir. Bu ilişkinin özel bir boyutunu da akademik ilişkiler oluşturmaktadır. Bu çalışmada akademik ilişkilerin bir sonucunu oluşturan lisansüstü çalışmalar değerlendirilmiştir. Çalışmaya esas teşkil eden verileri, YÖK Ulusal tez merkezinde 27.02.2019 tarihine kadar kayıtlı lisansüstü çalışmalardan Kazak, Kazakistan, Kazakça, Kazak dili, Kazak lehçesi, anahtar kelimeleri esasında taramalardan elde edilen veriler oluşturmuştur. Bu çalışmalar incelendiğinde farklı eğitim düzeylerinde ve alanlarında 517 adet tezin üretildiği görülmektedir. Bunlar içinde 420 tanesi yüksek lisans, 95 tanesi doktora ve 2 tanesi ise sanatta yeterlilik derecelerindedir. Üretilen tezlerin alanları incelendiğinde ise %95’ inin İnsan ve toplum bilimleri, dil ve edebiyat alanında yer aldığı, %4,6’ sının fen ve mühendislik alanında yer aldığı, %0,4’ ünün ise görüntü ve sahne sanatları alanında yapıldığı görülmektedir. Tezlerin sayısında dönemsel olarak farklılıklar görülmektedir. Türkiye ve Kazakistan arasındaki öğrenci hareketliliğini tezlerin sayısı üzerinde belirleyici olduğu, büyük öğrenci projesi ve Türkiye Burslarının

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye, hayati.besirli@hvb.edu.tr, , ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2051-2471>

**L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Astana, Kazakistan, n.baigabyl@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8212-9171>

başlamısından önce belirlenen kelimeler kapsamında başlangıçta oldukça düşük seviyedeki tez üretiminin 1992-2012 yılları arasında 332 ye ulaştığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Kazak kimliğine ve Kazak tarihine ilişkin bilimsel alt yapıyı sağlamlaştıracaktır Çalışmaların Türkoloji alanında yoğunlaşması diğer alanlarda akademik üretimin güçlendirilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: tez çalışması, yüksek lisans, doktora, Kazak, Kazakistan, Kazak lehçesi

Abstract:

The relations between Turkey and Kazakhstan are quite old. These interrupted relations for specific period have increased after the independence of Kazakhstan. Nowadays it is also developing rapidly. Academic relationships are a special dimension of this relationship. In this study, postgraduate studies which are the result of academic relations are evaluated. The data which are the basis of the study made up throughput obtained from the scans based on Kazakh, Kazakhstan, Kazakh language, Kazakh dialect formed from postgraduate studies registered in YÖK (Council of Higher Education) Thesis Center until 27.02.2019. When these studies are examined, it is seen that 517 theses were produced at different educational levels and branches. Among these, 420 of them are master's degree, 95 of them are doctorate and 2 of them are proficiency in art. When the fields of the theses produced are examined, it is seen that 95% is in the fields of human and social sciences, language and literature, 4.6% is in the field of science and engineering, and 0.4% is in the field of visual and performing arts. There are periodic differences in the number of theses. Student mobility between Turkey and Kazakhstan is a determining factor on the number of thesis, before starting great student project and Turkey scholarship, low level thesis production had reached to 332 during 1992-2012. Besides, it will strengthen the scientific infrastructure related to Kazakh identity and Kazakh history. Moreover, the concentration of studies in the Turcology field reveals the need to strengthen academic production in other fields

Keywords: thesis, master, Doctor of Philosophy, Kazakh, Kazakhstan, Kazakh dialect

Giriş:

Türkiye’de yükseköğretim alanında eğitim gösteren kurumlarda birçok akademik çalışma yapılmaktadır. Bu akademik çalışmalar içinde yüksek lisans ve doktora tezleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Söz konusu tezlerin önemi gerek alana mensup akademisyenlerin bilgi birikimlerini değerlendirmemize gerekse akademisyenlerin ilgisinin hangi konulara yoğunlaştığını görmemize imkân sağlamaktadır. Türkiye’de lisansüstü tezlerin toplandığı merkez olarak ise Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi faaliyet göstermektedir. Bu merkez ile 4/11/1981 tarih ve 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun ek 40 ıncı maddesi ve Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğine dayanılarak lisansüstü tezlerin yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından gizlilik kararı alınmadıkça, bilime katkı sağlamak amacıyla toplanması, düzenlenmesi ve elektronik ortamda erişime açılması sağlanmıştır (Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge, erişim,27.02.2019 <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezTeslimKilavuz.jsp>).

Ulusal tez merkezi verilerine göre 27.02.2019 tarihine kadar üretilen tez sayıları tablo 1 de belirtilmiştir. Bu tezlerin alanlara göre dağılımında ise 1622 tanesinin sanatta yeterlilik, 725 tanesinin tıpta yandal uzmanlık, 366163 tanesi yüksek lisans, 60071 tanesi tıpta uzmanlık, 96143 ü doktora, 838 dış hekimliği alanında olduğu görülmektedir (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>. Erişim,27.02.2019).

Yıllar	Tez Sayısı
1950-1970 yılları	150
1971-1980 yılları	2636
1981-1990 yılları	21503
1990-2000 yılları	87780
2001-2010 yılları	184741
2010-2019 yılları	228452
Toplam	525562

Kaynak. YÖK Ulusal Tez Merkezi

Bu çalışmada temel noktayı Ulusal Tez Merkezi verileri oluşturmaktadır. Çalışmaya esas veriler YÖK Ulusal Tez Merkezinde 27.02.2019 tarihine kadarki verileri kapsamaktadır. Bu merkeze kayıtlı lisansüstü çalışmalardan Kazak, Kazakistan, Kazakça, Kazak dili, Kazak lehçesi, anahtar kelimeleri esasında arama yapılmıştır. Bu kelimelerin başlığında yer alan lisansüstü tez çalışmaları araştırma kapsamında ele alınmıştır.

Türkiye’de Kazak Dili, Tarihi Ve Kazak Toplumu Hakkında Üretilen Çalışmalar

Türkiye’ nin Kazaklar ve Kazakistan’a olan akademik ilgisi ve Kazakistan’ la olan eğitim ilişkisi oldukça eskidir. Kazakların Türk soylu topluluk olması ve yaşadıkları coğrafyanın Türk kültürü içindeki önemi bu konuda belirleyici olmuştur.

Bu ilgi 1991 yılında gerçekleşen bağımsızlık sonrasında gelişme imkânına erişmiştir. Kazakistan, Sovyetler Birliği’nden bağımsızlığını ortaya koyduktan sonra devleti, en yüksek değerleri birey, onun yaşamı, hak ve özgürlükleri olan, demokratik, laik, hukuk ve sosyal bir devlet olarak tanımlanmıştır. Kazakistan anayasası da Cumhuriyetin faaliyetinin temel ilkelerini, toplumsal barış ve siyasal istikrar; tüm halkın yararına yönelik ekonomik kalkınma olarak ifade etmiştir. Bu kapsamda Kazakistan anayasası rekabetçi eğitim temelinde yüksek eğitimi hak olarak tanımlamış ve toplumsal kalkınmada en önemli rolü eğitime vermiştir. Bu da öğrenci yetiştirmeye ilişkin öğrenci hareketliliğini destekleyen birçok program ve devletlerarası anlaşmayla sağlanmaya çalışılmaktadır.

Gerek tarihi ve kültürel sebeplerden kaynaklanan Türkiye’nin bölgeye olan ilgisi gerekse Türkiye’de eğitim alan Kazak bilim insanlarının topluluklarına ve ülkelerine ilişkin farkındalıklarının artması araştırma kapsamına giren lisansüstü çalışmaları olumlu yönde etkilemiştir.

Tablo 2. Üretilen tezlerin türleri

	Sayı	Yüzde	Geçerli	Birikimli
			Yüzde	Yüzde
Yüksek lisans	420	81,2	81,2	81,2
Doktora	95	18,4	18,4	99,6
Sanatta yeterlilik	2	,4	,4	100,0
Toplam	517	100,0	100,0	

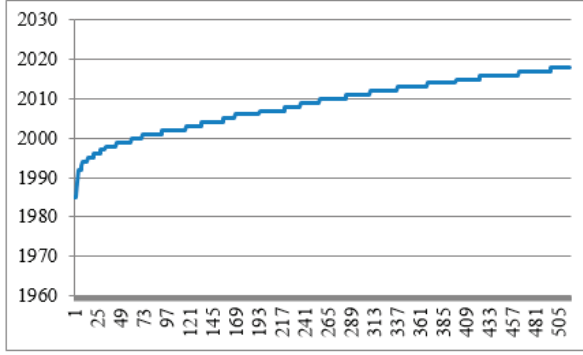
Çalışma kapsamında belirtilen anahtar kelimeleri içeren çalışmalar incelendiğinde (tablo 2) farklı eğitim düzeylerinde 517 adet tezin üretildiği görülmektedir. Bunlar içinde 420 tanesi yüksek lisans, 95 tanesi doktora ve 2 tanesi ise sanatta derecelerindedir. Bunların hangi alanlarda olduğu ise tablo 3 den görülebilir. Bu tablo da ise oldukça açık görülen durum, İnsan ve Toplum Bilimleri, Dil ve Edebiyat alanının toplam üretiminin %95 ini sağladığıdır.

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli-Yüzde
İnsan ve Toplum Bilimleri, Dil ve Edebiyat	491	95,0	95,0	95,0
Fen ve Mühendislik	24	4,6	4,6	99,6
Görüntü ve Sahne Sanatları	2	,4	,4	100,0
Toplam	517	100,0	100,0	

Yapılan çalışmalar yıllar itibariyle de değerlendirilebilir. Bu kapsamda çalışmalar bağımsızlığa kadar olan zamanı içeren dönem, büyük öğrenci projesini ifade eden (1992-2102 yıllarını kapsayan) dönem ve Türkiye bursları ifade eden (2012 ve sonrası) dönem olmak üzere üç kategoride incelendiğinde aşağıdaki dağılım görülmektedir. Bu dağılımda bağımsızlık öncesi dönemde belirlenen kelimeler kapsamında oldukça düşük seviyede tez üretimi varken, üretim 1992-2012 arasında 332 ye ulaşmıştır.

	Tezin Türü			Toplam
	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlilik	
1991 yılı öncesi	4	0	0	4
1992-2012 yılları arası	272	58	2	332
2013 yılı ve sonrası	144	37	0	181
Toplam	420	95	2	517

Yapılan çalışmalardaki yıllar itibariyle oluşan artışı aşağıdaki grafikten görmek mümkündür. Grafik 1 ve tablo 4 incelendiğinde 1990 yılından önce oldukça düşük olan tez çalışması üretimi 1998 yılından sonra onlu hanelere ulaşmış, bu tez sayısı 2006-2013 yılları arasında

Grafik 1. Yıllar itibariyle üretilen çalışmalar

Grafik 1. Yıllar itibariyle üretilen çalışmalar

yirmili hanelerde seyretmiştir. Bu sayı 2013 yılından itibaren de otuzlu hanelerde seyretmeye başlamıştır. Bunun sebepleri genel olarak şu şekilde belirtebiliriz. Gerek yüksek lisans gerekse doktora alanındaki çalışmalar belirli bir birikimin ürünüdür. Bu birikim akademik ilgi ile başlayan bir birikimdir. Bu ilginin oluşmasında ise sosyal bilim alanında toplumların birbirine karşı merakının oluşması gerekir. Türk ve Kazak toplulukları aynı kültür alanında yer alan topluluklardır. Ancak bu akademik ilgi veya merak için yeterli gibi görünse de bilimsel düzeyde, Kazak toplumunun Türk toplumundan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapı bakımından benzerlik ve farklarının olduğu ve bunların ortaya konulmasına ilişkin ilgi akademik çalışmalara geç yansımıştır.

Çalışmalardaki artışı etkileyen unsurlardan birini de öğrenci hareketliliği oluşturmaktadır. Bu hareketlilik yoğun olarak dört yolla gerçekleşmektedir. Bunlardan birinci yolu 1992 yılında Büyük Öğrenci Projesi ile başlayan ve 2012 de Türkiye Burslarına geçişle devam eden süreçtir. Bu süreçte birçok Kazak öğrenci gerek lisans gerekse lisansüstü eğitim için Türkiye'ye gelmişlerdir. Bu eğitim sürecinin ürünleri 1990' lı yılların sonunda 2000' li yılların başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Çalışmaları etkileyen ikinci unsur ise, Türkiye ve Kazakistan Cumhuriyetlerinin başarısının ürünü olan özerk statülü devlet üniversitesi olan, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinin akademik olgunluğa erişmesi olduğu söylenebilir. Bu artışı etkileyen üçüncü faktör ise Bolashak Uluslararası Burs programıdır. Bu program 5 Kasım 1993'te Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı N. A. Nazarbayev'in Kararı ile uygulamaya girmiştir. Programla Sovyetler sonrası ülkelerin tarihinde ilk kez, yetenekli Kazakistan gençleri yurttdı-

şında eğitim alma şansı yakalamıştır. Bolashak Bursu, başarılı kariyer büyümesi ve mezunlarının profesyonel olarak gerçekleşmesi için bir nevi garantör olmuştur(<https://www.bolashak.gov.kz/en/> erişim 27.02.2019). Benzer bir öğrenci hareketliliği sağlayan uygulamayı Mevlana ve Erasmus hareketliliği oluşturmaktadır. Toplumlar arasındaki ilişkinin tesisinde diğer önemli etken ise sivil toplum organizasyonlarının bölgedeki eğitim faaliyetleri olmuştur. Bu kapsamda Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı örnek verilebilir.

Üretilen Lisansüstü Çalışmaların Kapsamı

Kazakistan üzerine yapılan ilk araştırmalar 1985 yılında Gazi Üniversitesi’nde Türkoloji alanında gerçekleştirilmiş yüksek lisans çalışmalarıdır. Nevzat Kale’nin gerçekleştirdiği(Danışman: Doç.Dr. Ahmet Bican Ercilasun) çalışmanın konusunu “Kazak Türkçesi Afgan Kazaklarının Ağzı” oluşturmıştır(Kale, 1985:136). Aynı tarihte gerçekleştirilen bir diğer çalışmada Ferhat Tamir’ in “Kazak Şivesi Barköl Ağzı” adlı çalışmasıdır (Danışman: Doç.Dr. Ahmet Bican Ercilasun).Türkoloji alanında gerçekleştirilen ilk Kazakistan Türkçesi ne yönelik çalışmalar bu alanda öncü niteliği taşımaktadır. Kazaklar hakkında yapılan ilk doktora tezleri ise 1994 yılında İnönü Üniversitesi Türk dili ve edebiyatı bölümünde yapılmış (Yazar:Hülya Savran, Danışman: Yrd.Doç.Dr. Gürer Gülsevin,) “Kazak Türkçesi Korkut Ata Kitabı: Transkripsiyonlu Metin-Türkiye Türkçesine Çeviri-Dil Özellikleri-Sözlük”adlı çalışma (Savran, 1994:153) ve “Kırgız-Kazak-Karakalpak Türkçelerinde İsim” (Yazar: Ceyhun Vedat Uygur, Danışman: Prof.Dr. A. Bican Ercilasun) adlı çalışmalar olmuştur.

Kazak vatandaşlarının Türkiye’ de ürettiği ilk çalışma ise yine Türkoloji alanında Amanjol Kaliev’ in Yrd.Doç.Dr. Vahit Türk danışmanlığında ortaya koyduğu, “Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde Fiiller, Zarf Ve Isim Fiillerinin Karşılaştırılması” adlı yüksek lisans çalışması olmuştur. Aynı yıl üretilen bir diğer çalışma ise Şinar Bolatova’nın Yrd.Doç.Dr. Osman Kemal Kayra danışmanlığında yürüttüğü “Kazakistan’lı Şair Mirjakip Dulatoglu’nun Oyan Kazak Kitabının Türkiye Türkçesine Aktarması Ve Metin İçinde Geçen Arapça Ve Farsça Kelimelerin Gramer İncelemesi” adlı Türkoloji çalışmasıdır. Bunu aynı yıl hukuk alanında ortaya konulan “Türk ve Kazak Hukuklarında Evlenmenin Tabiiyete Etkisi” adlı tez ile Lazzat Hasanbayeva’ nın yüksek lisans çalışması izlemiştir (Hasanbayeva,1995:77) .Hasanbayeva bu çalışmada, evliliğin milliyet üzerindeki etkilerini, hem 1964 Türkiye Milliyet Yasası hem de 1991 Kazakistan Vatandaşlığı açısından değerlendirmiştir. Çalışmada, evliliğin milliyet üzerindeki etkileriyle ilgili olarak iki ulusal yasa arasında yapılan karşılaştırma yapılmış, Kazakistan Milliyet Yasası’nın modern teoriyi çok daha katı bir şekilde kabul ettiğini ileri sürülmüştür. Kazakistan vatandaşlarının ürettiği ilk doktora çalışması ise Altınşaş Kurmanal’ nin Prof.Dr. Coşkun Ak danışmanlığında Türkoloji alanında gerçekleştirdiği “Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi’nin fiil zamanları açısından karşılaştırılması” adlı çalışmadır.

Kazak tarihi ve tarihî Kazak şahsiyetlerinin hayatı, hakkındaki çalışmalar Türkve Türkiye'ye bilimsel faaliyet için gelen Kazak bilim insanlarının bilim uzmanlığı ve araştırmalarının ana konunu oluşturmaktadır. Kazakistan tarihine ilişkin Sovyet dönemindeki yasaklı konular, Türk bilim adamları tarafından yeni bir yaklaşımla, uluslararası kaynaklar, bilimsel uzmanlık ve bilim portreleriyle desteklenmiş ve lisans üstü tezleriyle debilim alanının hizmetine sunulmuştur. Tablo 5 de, bu yaklaşımla değerlendirdiğimiz Ulusal Tez Merkezine kayıtlı olan tezler hakkında bilgi görmek mümkündür.

Tablo 5. Tarihsel Figürlerle İlgili Araştırmalar

Yazar	Yıl	Tez adı	Tez Türü:	Alanı
Şinar Bolatova	1995	Kazakistan'lı Şair Mirjakıp Dulatoğlu'nun Oyan Kazak kitabının Türkiye Türkçesine aktarması ve metin içinde geçen Arapça ve Farsça Kelimelerin Gramer İncelemesi	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı
Abdulvahap Kara	1997	Kazakistan'da 1986 Almatı Olaylarının İçyüzü ve Etkileri	Yüksek Lisans	Tarih
İbrahim Kalkan	1999	1913-1918 Yılları Arasında Kazaklarda Siyasal Fikir Oluşumu:- Kazak Gazetesi ve Alaş Hareketi	Yüksek Lisans	Tarih
Fatih Ünal	2000	Kazakistan'ın Rus İşgaline Uğraması ile Türkiye'nin Birinci Dünya Harbi Sonunda Uğradığı İşgalin Mukayesesi: Sultan Kenesarı ile Atatürk'ün Verdiği Mücadeleler	Doktora	Tarih
Kuldarya Maymakova	2001	20. Yüzyıl başında Kazakistan'da siyasi durum. Alaş Orda Hareketleri	Yüksek Lisans	Siyasal Bilimler
Ekrem Ayan	2001	Kazak Türkçesinin Cümle Bilgisi Bakımından Türkiye Türkçesi İle Karşılaştırılması (Muhtar Avezov'un 'Abay Yolu' Romanı Çerçevesinde)	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı

Türkiye'de Üretilen Kazaklar ve Kazakistan Konulu Lisansüstü Tezlerin Değerlendirilmesi

Abdulvahap Kara	2002	Mustafa Çokay'ın Hayati Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığı Yolundaki Mücadelesi	Doktora	Tarih
Gulzhanat Sakenova	2002	Kazakistan'daki Alaş Milli Kurtuluş Hareketi ve Türkiye'deki Milli Kurtuluş Hareketi İle Mukayesesi (1917-1923)	Doktora	Tarih
Gülнар Kokibasova	2003	Saken Seyfullin 'Ötken Kunder' (Inceleme-Metin-Dizin)	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı
Kairiya Sarkanbayeva	2003	Jüsipbek Aymavitov'un Hayati Ve Edebi Şahsiyeti	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı
Metin Köse	2004	20. Yüzyıl Kazak Şairi Mukagalı Makatayev'in Sosyal Temali Şiirleri (Transkripsiyon-Aktarma-Inceleme-Dizin)	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı
Sertan Alibekiroğlu	2005	Kazak Alimi Ahmet Baytursunoğlu'nun Hayati Ve Eserleri	Yüksek Lisans	Biyografi
Sevilay Arslan	2007	Mir Yakup Duwlatof'un Oyan Kazak İsimli Eserinin Kelime Hazinesi Bakimından İncelenmesi	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı
Cemile Kinaci	2007	Kazak Şairi Säken Seyfullin'in Kökşetaw Poeması-Aktarma, Dil Ve Üslup Bakimından İncelenme-	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı
İbrahim Kalkan	2012	Orta Asya Siyasi Modernleşmenin Kökleri: Kazak Örneği (1822-1924)	Doktora	Tarih
Turan Hancı	2013	Kazak Şair Maxambet Ötemisuli'nin Eserlerinde Kelime Grupları: Metin-Inceleme-Dizin	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı
Aida Ünal	2014	Ilyas Esenberlin'in Köşpendiler (1. kitap) Adli Eserinin Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine Çevirisi Ve Dil İncelenmesi	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı
Sefa Can Karslı	2015	Ilyas Esenberlin'in Köşpendiler (ii. Kitap) Jantala Adli Eserinin Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarımı Ve Transkripsiyonu	Yüksek Lisans	Dilbilim
Mira Kadırova	2016	Alaş Partisi Gazetesi: Kazak (1913-1920 Kazak Basımındaki Etkisi)	Yüksek Lisans	Gazetecilik

Murat Aydinli	2016	İlyas Esenberlin'in Köşpendiler (3. kitap) Adli Eserinin Kazak Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Çevirisi Ve Dil İncelemesi	Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı
Yerlan Zhiyenbayev	2016	Kazak şairi Mağcan Cumabayev'in Şiirlerinde Yapı Ve Tema	Doktora	Türk Dili ve Edebiyatı
Mehmet Ali Şahin	2017	İlyas Esenberlin'in Altın Orda (1. Cilt) adlı eserinin Kazak Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Çevirisi Ve Dil İncelemesi	Yüksek Lisans	Dilbilim
Gulnaz Gafurova	2018	Ermuhan Bekmahanoviç Bekmahanov'un '1820-1840 Yılları Arasındaki Kazakistan' Adli Eserinin Çeviri Ve Değerlendirilmesi'	Yüksek Lisans	Tarih

Tablo 5'deki verilere dayanarak, Sovyet döneminde gerçekleşen politik olaylar ve haklarında yasaklar bulunmuş aydınlara ilişkin konularda -örneğin "Alaş Arısı", Mirjakıp Dulatoğlu, Mustafa Çokay, Säken Seyfullin, Jusipbek Aymavitov ve Alaş Ulusal Kurtuluş Hareketi, Alaş Partisi Gazetesi de dahil olmak üzere-birçok araştırmalar yapılmıştır. Otuz yılda 50 defa 3 milyonbaskı yapan ve Dünyada otuz dile çevrilen, Altın Ordu Tarihini geri getiren İlyas Esenberlin'in "Köşpendiler'i" eseri, Kazakistan'da hala tamamen değerlendirilmeyen 1986'nın "Aralık Devrimi", Kazakistan kahramanları Sultan Kenesarı, Mahambet Ötemisuli konuları yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarının ana konusu olmuştur.

Kazakistan'da 1997 yılı "GenelUlusal Birlik ve Acı Çekenler İçin Anma Yılı", 1998yılı"Halk Birliği ve Ulusal Tarih yılı", 1999 yılı "Nesil Birlik ve Tarihsel Başarı Yılı"olarak adlandırılmıştır. Belirlenen bu yıllar Kazakistan bağımsızlık sonrası milli bilincin inşasına yönelik olarak gerçekleştirilen faaliyetleri kapsamıştır. Türkiye'de üretilen tez çalışmaları ülkede milli bilincin oluşturulması ve güçlendirilmesinde kapsamında önemli bir etkisi söz konusudur.

Türkiye’de Kazak Diasporası Hakkında Yapılan Lisansüstü Çalışmalar

1992’den 2018’e kadar, Türkiye’deki Kazak diasporası hakkında sosyoloji, antropoloji ve dil ve edebiyat alanında beş yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

Yazar	Yıl	Tez adı	Tez Türü	Alanı
Mikiko Uehara	1992	Ankara’da Yaşayan Kazak Türkleri’nin Kültürleşme Süreci	Yüksek Lisans	Antropoloji
Mahmut Çeliker	1994	İstanbul’da yaşayan Kazak Türkleri’nde Dönem Dönem Müzik	Yüksek Lisans	Müzik
Zhansaya Bekmurzayeva	2012	Yurtdışı Kazaklarının Kazakistan’a Yeniden Yerleştirilmeleri (Nurlu Köş) Politikası ve Kazak Milliyetçiliğindeki Rolü	Yüksek Lisans	Sosyoloji
Saya Gabbasova	2017	Altaylar’dan Anadolu’ya Göç Eden Kazak Türklerinde Sosyo-Kültürel yapı	Yüksek Lisans	Halk Bilimi (Folklor)
Halemulati Makasati	2018	Niğde Altay Köyü’nde Dil İlişkisi Araştırması	Yüksek Lisans	Dilbilim

Türkiye ‘de yaşayan Kazaklarla ilişkili olarak 1992 yılında, Mikiko Uehara Hacettepe Üniversitesi’nde Antropoloji bölümünde, “Ankara’ da Yaşayan Kazak Türkleri’nin Kültürleşme Süreci” konusu yüksek lisans çalışmasını ortaya koymuştur. Bu çalışmada Türkiye’ye göç eden Kazak Türkleri’nin kültürleşme süreci incelenmiştir. Çalışma kapsamında, Çin baskısından, kaçarak Hindistan ve Pakistan’a göç ederek 1953 yılında Türkiye’ye yerleşmiş Kazaklar ele alınmıştır. 1971 yılından bu yana Ankara-Keçiören’ de yaşayan Kazakların (11 hane) ekonomi, dil, aile ve akrabalık, değer sistemleri, din, ahlak, eğitim kurumları ve benzeri kurumların nasıl ve hangi boyutlarda değiştiği araştırılmıştır.

Diaspora ya ilişkin bir diğer çalışma ise 1992 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’nde Müzik Yüksek Lisansı olan Mahmut Çeliker, 1949 yılında Orta Asya’nın Altay dağlarından Hindistan’a ve oradan da 1951 ‘de Türkiye’ye göç eden Kazak Türklerinin İstanbul’a yerleşen kesimi üzerinde yapılmış bir etnomüzikoloji çalışmasıdır. İstanbul’daki bu Kazak grubuyla yapılan çalışmada, batıda “rithepassages” olarak bilinen ve Türkçeye “hayatın bir safhasından diğerine geçişte yapılan törenler” olarak ifade edebileceğimiz törenler ve bu törenlerde kullanılan müzikler üzerinde durulmuştur. Yapılan bu çalışmada Kazakların Türkiye’ye yerleştikten sonraki ilk dönemlerde geleneklerinin büyük bir çoğunluğunu devam ettirdiği, ilerleyen zamanlarda ise gerek maddi ve gerekse manevi problemler sonucunda geleneklerinin bir kısmının terkedildiğini, devam eden geleneklerinin bir kısmının

da büyükşehirde yaşamanın kaçınılmaz sonucu olarak büyük değişimlere uğradığı ifade edilmiştir (Çeliker, 1994:84).

2012 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Sosyoloji Yüksek Lisansı olan Zhansaya Bekmurzayeva'nın 'Yurtdışı Kazaklarının Kazakistan'a yeniden yerleştirilmeleri (Nurlu Köş) Politikası ve Kazak Milliyetçiliğindeki Rolü' konulu tezinde Kazakistan bağımsızlığına kavuştuğu yıllardan itibaren, uluslararası göç sürecinde önemli bir aktör olmaya başladığı belirtilmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra yeni bağımsızlığına kavuşan Kazakistan'ın sosyo-ekonomik yaşam standardının yükselişi, güçlü jeopolitik konumu ile dikkatleri üzerinde toplaması, etnik Kazak göç politikası ile göçmenleri kabul etmeye başlaması diasporanın da ilgisini çekmiş ve tarihi anavatanlarına dönüş süreci başlamıştır. Araştırmada yirmi senelik bağımsızlık dönemi boyunca uygulanmakta olan etnik Kazak göçü politikası ve ülkenin etno-demografik durumu ele alınmıştır(Bekmurzayeva, 2012:129).

2017 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde Halk Bilimi (Folklor) Yüksek Lisans çalışması olanSaya Gabbasova'nın 'Altaylar'dan Anadolu'ya Göç Eden Kazak Türklerinde Sosyo-Kültürel Yapı' çalışması da 1911 yılında Qingİmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında yaşanan siyasi mücadelelerin ardından anavatanlarını terk etmek zorunda kalan Doğu Türkistan Kazak Türklerinin göçleri konu edinmiştir. Göçün en büyük nedeninin de Çin'in yaptığı planlı katliamlar olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada Kazakların önce Gansu eyaletine, sonra Tibet'e, oradan Hindistan'a (Pakistan yoluyla) daha sonran da Anadolu topraklarına göç aşamalarının tarihi incelenmiştir. Göç sırasında oldukça zorlu olan yolculuk şartlarıbinlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Çalışmada günümüzde Türkiye'de yaşayan Kazak ailelerinin sosyal-kültürel yapısının, gelenek-göreneklerinin karşılaştırması yapılmıştır. Günümüzdeki Türkiye Kazaklarına ait olan örf-adetlerinin, dilinin, inanç kültürünün yöntemlerini Kazakistan Kazaklarıyla karşılaştırarak benzerlik ve farklılıklarını ortaya çıkarmaya çalışmış. Tez çalışmasında Altaylardan göç eden Kazakların destanları, Türküleri, şiirleri sıralanmıştır(Gabbasova, 2017:120).

2018 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü öğrencisi Hal-murat Maksati, "Niğde Altay Köyü'nde Dil İlişkileri Araştırması" başlıklı yüksek lisans tezinde Türkiye'deki Kazak diasporası sayısını 20.000 olarak tanımlamaktadır.Bu çalışmanın odak noktasını Türkiye Türkçesi ile Kazakça arasındaki ilişkinin araştırılması oluşturmuştur.

İlgili veri tabanında yer almayan bir çalışma olarak Mehmet Cihat ÖZÖNDER'in 1979 yılında tamamladığı "Manisa Salihli'de Meskün Kazak ve Bulgaristanlı Göçmenlerin Sosyo-Kültürel Yapıları" konulu doktora tez çalışması da alanda önemli bir yere sahiptir(Atasoy,2007:10).

Sonuç ve Değerlendirme:

Özellikle sosyal bilimler alanında lisansüstü çalışmalar, çeşitli toplulukların birbirini tanıması, aralarındaki benzerliklerini ve farklılıkları ortaya koyması bakımından önemli bir yere sahiptir. Aynı milletin farklı toplulukları olan Türk ve Kazak toplumları söz konusu olduğunda bunun önemi daha da artmaktadır. Türk kültürünün konargöçerliğe ilişkin köklerinin incelenmesinde, diğer Türk topluluklarıyla dil ve tarih bağının ortaya konulmasında ilişkin lisansüstü çalışmaların önemi ortaya çıkmaktadır. Bilimsel çalışmaların toplumlar arası ilişkilerin gelişmesi, ortak tarih ve kültür bilincinin oluşmasındaki etkisi ile desteklenerek güçlendirilmesi önemli görülmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle Kazakistan ve Kazak toplumuna ilişkin olarak ortaya konulan çalışmaların nitelik ve nicelik bakımından artışının sağlanması önem kazanmaktadır. Bu çalışmaların zamanla ortaya çıkan ayrışmaları azaltıcı bir etkisinin olacağı açıktır. Bunun yanı sıra Kazak kimliğine ve Kazak tarihine ilişkin bilimsel alt yapıyı sağlamlaştıracaktır. Çalışmaların Türkoloji alanında yoğunlaşması diğer alanlarda akademik üretimin güçlendirilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

Çalışmaların artırılmasının Türkiye de yaşayan Kazak topluluğuna ilişkin vatandaşlarımıza yönelik çalışmalar içinde oldukça önemlidir. 1985 ve 2018 yılları arasında Ulusal Tez Merkezi veri tabanından yapılan taramalar Türkiye'de Kazak diasporasına ilişkin çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı ortaya koymuştur. Bu kapsamda bilimsel bakışa açıyla bütün boyutları ele alan sosyolojik çalışmaların artırılması arttırılarak desteklenmesi gereklidir.

Bunun yanı sıra Kazakistan'a yönelik çalışmalar Güney, Orta, Batı ve Doğu Kazakistan bölgelerine yoğunlaşmıştır. Kuzey-Kazakistan hakkında bilimsel araştırmaların sayısı oldukça düşüktür bu çalışmaların desteklenmesi önem kazanmaktadır. Karşımıza çıkan olumsuz bir durum olarak ta doğa ve tıbbi bilimler alanı hakkında bilimsel çalışmalar maalesef yok denecek düzeydedir.

Kaynakça:

ATASOY,Fahri(2007), “Prof. Dr. M. Cihat Özönder: Hayat Hikayesi, Sosyolojik Görüşleri ve Çalışmaları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları**, sayı 6, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 9-27.

BEKMURZAYEVA, **Zhansaya(2012),Yurtdışı Kazaklarının Kazakistan’a Yeniden Yerleştirilmeleri (Nurlu Köş) Politikası Ve Kazak Milliyetçiliğindeki Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÇELIKER,Mahmut(1994),İstanbul’da Yaşayan Kazak Türklerinde Dönem Dönem Müzik. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

GABBASOVA,Saya(2017),**Altaylar’dan Anadolu’ya Göç Eden Kazak Türklerinde Sosyo-Kültürel Yapı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Ankara.

HALEMULATİ,Makesati(2018), **Niğde Altay Köyü’nde Dil İlişkisi Araştırması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

HASANBAYEVA,Lazzat(1995), **Türk ve Kazak Hukuklarında evlenmenin tabiiyete etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KALE, Nevzat(1985), **Kazak Türkçesi Afgan Kazaklarının Ağzı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

MİKİKO, Uehara (1992), **Ankara’da Yaşayan Kazak Türkleri’nin Kültürleşme Süresi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

SAVRAN, Hülya. (1994) **Kazak Türkçesi Korkut Ata Kitabı: Transkripsiyonlu metin-Türkiye Türkçesine Çeviri-Dil Özellikleri-Sözlük**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

T.C.YÜKSEKÖĞRETİM KURULU, Tez merkezi //https://tez.yok.gov.tr/Ulusal-TezMerkezi/giris.jsp

Extended Abstract:

The relations between Turkey and Kazakhstan are quite old. The interrupted relations for a specific period have increased after the independence of Kazakhstan. Nowadays, this increase continues rapidly. Academic relations are a special dimension of this relationship. In this study, postgraduate studies, which are the result of academic relations, are evaluated. The data which are the basis of the study made up throughout obtained from the scans based on Kazakh, Kazakhstan, Kazakh language, Kazakh dialect formed from postgraduate studies registered in YÖK (Council of Higher Education) Thesis Center until 27.02.2019. When these studies are examined, it is seen that 517 theses were produced at different educational levels and branches. Among these, 420 of them are master's degrees, 95 of them are doctorate and 2 of them are proficiency in the art. When the fields of the theses produced are examined, it is seen that 95% is in the fields of humanity and social sciences, language, and literature, 4.6% is in the field of science and engineering, and 0.4% is in the field of visual and performing arts. There are periodic differences in the number of theses. Student mobility between Turkey and Kazakhstan is a determining factor on the number of the thesis, before starting a great student project and Turkey scholarship, low-level thesis production had reached 332 during 1992-2012.

The first studies on Kazakhstan were postgraduate in the Turcology field at Gazi University in 1985. The subject of the first study (Advisor: Associate Professor Ahmet Bican Ercilasun) is "Kazakh Turkish Afghan Kazakh dialect" (Kale, 1985: 136). Another study on the same year is "Kazakh Accent Barköl dialect" (Advisor: Associate Professor Ahmet Bican Ercilasun) prepared by Ferhat Tamir. These studies carried out in the field of Turcology on Kazakhstan Turkish are pioneering in this field. The first doctoral dissertations on Kazakhs were made in 1994 at İnönü University, Department of Turkish Language and Literature. These studies are "Kazakh Turkish Dede Korkut Book: Transcribed text- Turkey Turkish Translation- Language Features- Dictionary" prepared by Hülya Savran (Advisor: Assistant Professor Gürer Gülsevin) (Savran, 1994:153) and "Noun in the Kyrgyz, Kazakh-Karakalpak Turkish" prepared by Ceyhun Vedat Uygur (Advisor: Prof.Dr. A. Bican Ercilasun).

The first study conducted by Kazakh citizens in Turkey is again in the field of Turcology in 1995. The graduate study namely "The comparison of verbs, adverbial verbs, and gerunds with Kazakhstan Turkish and Turkey Turkish" is prepared by Amanjol Kaliev in the consultancy of Assistant Professor Vahit Türk. At the same year, another graduate study in the field of Turcology has been published by Şinar Bolatova in the consultancy of Assistant Professor Osman Kemal Kayra, the name of the study is Translation of Kazakh Poet Mirjakip Dulatoğlu's Oyan Kazak Book into Turkey Turkish and analyzing Arabic and Persian words in the text grammatically". These studies were followed by the master's thesis of Lazzat Hasanbayeva namely "The effect of marriage on nationality in Turkish and Kazakh Laws" which was put forward in the field of law. In this study, Hasanbayeva evaluated the effe-

cts of the marriage on nationality in terms of Turkey Nationality Act of 1964 and Kazakhstan citizenship regulations in 1991. In this study, a comparison was made between the two national laws regarding the effects of marriage on nationality, and it was proposed that the Nationality Law of Kazakhstan adopted the modern theory much more strictly.

The first doctoral work produced by the citizens of Kazakhstan is the study of Altınşaş Kurmanali in the consultancy of Prof.Dr. Coşkun Ak. This thesis namely “The comparison of Turkey Turkish and Kazakh Turkish in terms of verbs” is in the field of Turcology.

Kazakh history and studies on the life of historical figures are the main subjects of scientific expertise and research of the incoming Kazakh scientists and scientific activities for the Turks in Turkey. The banned subjects in the Soviet period regarding the history of Kazakhstan were addressed by Turkish scientists with a new approach, with international sources, scientific expertise, and science portraits and presented to the service of science as graduate theses. Another study in 1992 concerning Kazak Turks in Turkey is conducted by Mikiko Uehara in the Anthropology Department at Hacettepe University. This study namely “Acculturation Process of Kazakh Turks living in Ankara” is prepared as a graduate thesis. This research tackles the acculturation process of Kazaks who had fled India and migrated to Pakistan because of the Chinese oppression and finally settled in Turkey in 1953. 11 Kazakh households living in Ankara-Keçiören since 1971, have been researched on how and to what extent the economic activities, language, family, kinship and value systems, religion, morality, educational institutions have changed.

Another graduate study regarding diaspora is an ethnomusicology study prepared at Istanbul Technical University in 1992 by Mahmut Çeliker. This study is about Kazakh immigrants who migrated firstly from the Altai Mountains of Central Asia to India in 1949 and then to Istanbul, Turkey in 1951.

Postgraduate studies, especially in the field of social sciences, have an important place in terms of recognizing the similarities and differences between communities. When it comes to the Turkish and Kazakh communities, which are different communities of the same nation, this becomes even more important. In examining the roots of Turkish culture related to nomadic roots, the importance of postgraduate studies on the connection of language and history with other Turkish communities emerges. It is important to support scientific studies by inter-societal relations and to create a common history and cultural consciousness. With this approach, it is important to increase the quality and quantity of studies on Kazakhstan and Kazakh society. These studies will have a decreasing effect on disintegration that occurs over time between Kazakh and Turkish societies. Besides, it will strengthen the scientific infrastructure related to Kazakh identity and Kazakh history. Moreover, the concentration of studies in the Turcology field reveals the need to strengthen academic production in other fields.

7-19. Yüzyıl Sürecinde Tevhidi Düşünce'ye Göre Bilgi İnşa Etmedeki Öncü Türk-Bilgeleri

Leading Turkish-Islamic Wisemen in Constructing Knowledge Based on Tawhid Thought During the 7th - 19th Century

Dr. Osman ŞİMŞEK*

Öz:

Batı modernleşmeci bilginin kökenlerinin, *Tevhidi Düşünce* ilim geleneğine bağlı Türk-İslam ilim adamlarının 7,-8.yüzyıldan itibaren ürettikleri bilgiye dayandığı bilinmektedir. Fakat A.Comte oluşturduğu modern sosyoloji anlayışına göre dünya 13. Yüzyıla kadar ilkel (teolojik) dönemdedir. Oysa 7. Yüzyıldan 13.yüzyıla kadar hatta 19.yüzyıla değin dünya siyasal sistemine en ileri ilmi bilgi ile kendi yönetimini hâkim kılan bir İslam medeniyeti mevcuttu. Öte yandan Batı'nın 5. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasında kendi karanlık dönemidir. Bu dönemden özgün bilgi üretme, nitelikli bilgiye sahip olma, ilim inşa etme gibi vasıfların Batı dünyasında olmadığı açıktır. Buna göre bu zaman aralığında bilginin kaynağı; İslam medeniyetinin ileri yapısını sağlayan *Tevhidi Düşünce*ye dayalı bilgi anlayışı ve bu noktadan hareket eden Türk-İslam ilim adamlarıdır.

Tevhit, İslam'ın özüdür. Tevhit kâinat işleyişinin ana kanunu belirler. Buna göre kainattaki herşey tevhit kanuna göre çalışmaktadır. Tevhidi Düşünce ise İslam'ın bilgi inşa etme yöntemidir. İnsan ve toplum ise “düşünce” ile ”bilgi”yi, tevhit anlayışına göre oluşturmaktadır. Böylece tüm ictimai(sosyal) ilimler ile ilgili olan herşey, Tevhidi Düşünce bilgi yöntemine göre inşa edilmektedir. Hiçbir medeniyet kendi özgün bilgi sistemi olmadan, diğer medeniyetler üzerinde asla iktidar ola-

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, osimsek6666@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8347-1913>

maz. Bundan dolayı İslam, Tevhidi Düşünceye dayalı bilgi yöntemi ile özgün ve öncü ilim adamları inşa etmiştir. Bu ilim adamları da Tevhidi Düşünce yöntemi üzerinden tüm ilimlerde özgün bilgi inşa etmişlerdir. Buna göre Türk-İslam medeniyeti, tüm ictimai, siyasi, kültürel, teknik, sağlık vs gibi ilmi bilgi alanlarında Tevhidi Düşünce yöntemine göre “bütüncül bilgi” oluşturma yeterliliğine sahip bir mahiyet taşımaktadır.

Bu bağlamda bu çalışmada 7. yüzyıldan özellikle 19. yüzyıla kadar Türk-İslam ilim adamlarının ürettikleri tevhidi kaynaklı özgün bilginin ve bilgi yönteminin, Batı medeniyetinin bilgi kökenlerini oluşturduğunun ilmi deliller ile ortaya konulması, çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

Anahtar sözcükler;*Tevhit, Tevhidi Düşünce, Sistem, İlim, Bilim, Aydın*

Abstract:

It is known that the origins of modern Western knowledge are based on the knowledge produced during the 7th-8th century by the Turkish-Islamic scholars who were dedicated followers of Tawhid Thought. Although the world is in the primitive (theological) period until the 13th century according to the modern sociological understanding of A. Comte, there is an Islamic civilization dominating the world political system with its most advanced scientific knowledge from the 7th century until the 13th century and even until the 19th century. Indeed, the period between the 5th and the 13th century is the dark period of the West itself. In this period; it is clear that the Western world did not have the qualifications such as producing original knowledge, having qualified knowledge, and building knowledge. In the light of this information, the source of knowledge in this time period is the knowledge based on Tawhid Thought which provides the advanced structure of Islamic civilization and the Turkish-Islamic scholars who act from this point of view.

Tawhid is the essence of Islam. Tawhid determines the main law of universe operation. Accordingly, everything in the universe works according to the law of Tawhid. Tawhid Thought is Islam's way of building knowledge. Human and society constitute thought and knowledge according to the understanding of the tawhid. Thus, everything related to all ictimai (social) knowledge is constructed according to the method of knowledge of the tawhidi thought. No civilization would ever rule over other civilization without its original knowledge system. Therefore, Islam has built original and pioneering scholars with the tawhidi thought-based method of knowledge. These scholars also built original knowledge in all wisdom through the Tawhidi Thought method. According to Turk-islam civilization has a structure which qualification of holistic knowledge accord to methodology of tawhid thought on all ictimai (social), political, cultural, technical, medicine etc just as knowledgeable information.

In this context, the main purpose of this study is to reveal the scientific evidence showing that the original knowledge and knowledge management which was produced by Turkish-Islamic scholars especially from the 7th century until the 19th century forms the knowledge roots of the Western civilization.

Keywords: Tawhid, Tawhid Thought, System, Wisdom, Science, Intellectual

“İlim Kuvvettir”

Giriş:

Bir medeniyetin/ülkenin/toplumun özgün düzenini kurmada(millî sistemini inşa etmede) ihtiyaç duyulan en gerekli üç kesim ile bir de düşünce yönteminin bulunması gerekmektedir. Bu üç kesim başta *alimler* (özgün düşünceden hareket eden öğretim üyeleri), *umera* (adaletli devlet yöneticileri) bir de *ticaret ve sermaye kesimi* olan millî girişimcilerdir. Tüm bunların toplum düzenini kurmada ana görev yapıcı bir faaliyeti gerçekleştirmeleri için eşgüdümlü ve uyumlu şekilde yapılandırılan bir *millî toplum düşüncesinin bilgi yöntemine* (Türkiye özelinde *Tevhidi Düşünce* ilmi bilgi yöntemi) ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'nin 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde en temel acil ihtiyacı, özgün(tevhidi) düşünce sistematigiinden hareketle kendi medeniyet değerlerine göre ilmi bilgi inşasına yönelmesine duyulan ihtiyacıdır(www.ozgundusunce.org.6.02.2018,13:37).Bu bağlamda bu ihtiyacı giderecek en hayati unsur ise *Tevhidi Düşünce* üzerinden bilgi üretebilecek öğretim üyesidir. Yani Türkiye'nin en öncelikli giderilmesi gereken ihtiyacı *Tevhidi Düşünce* bilgi yöntemine göre bilgi inşa edebilen öğretim üyesi (alim) açığıdır giderme ihtiyacıdır. *Bunun gerçekleştirilmesi içinde Tevhidi Düşünce merkezli ilim dalları ve ilim alt dallarının sistematik işleyiş kurgusunun varlığına dikkat çekmek, ilk temel "ihya" merkezli inşa hareketi niteliğidir.* Bu noktaya dikkat çekmeden sonra ikinci aşamada *Tevhidi Düşünce* temelli ilim dalları ve bu ilim sahalarının alt dallarının önemini vurgulamak esastır. Bundan sonraki üçüncü aşama ise bu ilim ve ilim alt dallarının ihyasının ve inşasının nasıl yapılabileceğine yönelik bakış açılarının, görüşlerin geliştirilmesi meselesidir. Bu noktaya gelebilmek için de Türk-İslam düşüncesine sahip ilim adamlarının *Tevhidi İlmi bilgi* üretme geleneği öncelikle ortaya konularak tüm alanlarda ilmi bilgi üretebilme yeterliliğine sahip olmak gerekmektedir. Buradan hareketle *tevhidi ilim geleneğinin* tüm zamanlarda insanlığa sunulan kök bilgi kaynağı olduğunun ortaya konulması gerçeği, esasında bu çalışmanın yapılmasının ana temasını oluşturmaktadır. Bu maksadın gerçekleşmesi adına öncelikle geleneğin medeniyetimizdeki öncü ilim adamlarından kısa örnekler verilerek, *Tevhidi Düşünce* ilmi bilgi geleneği üzerinden 7. yüzyıldan 17. Yüzyıl sonuna kadar ama bunun 19. Yüzyıla kadar da süren hâkimiyet etkisinin hüküm sürdüğünü, ilim adamı müktesebatımızdan bazı örnekler sunularak gösterilmektedir. Buradan hareketle günümüze dönük olarak "özgün bilgi inşa etme" konusundaki anlayışın gelişmesine de bir gönderme yapılmakta olduğu belirtilebilir.

Bilgi Yöntemi Açısından Modernist/Materyalist Düşünceden "TEVHİDİ DÜŞÜNCE"ye Geçilmeye Duyulan İhtiyaç Üzerine

Türkiye'de özellikle 1923 sonrası modernist –pozitivist siyasal dayatmalara bağlı olarak toplumu yönetmek ve geliştirme için üniversitede üretilen bilginin, pozitivist temelli olmasının bir anda ortaya çıktığı düşünülmemelidir (Şimşek 2013 :330). Bu durumun oluşumunun arkasındaki tarihsel, kültürel, düşünsel, siyasi ve iktisat eksenli unsurların başta olmak üzere çok yönlü bir etkilenme programının varlığı görülmeyen, hemen 1923 ile işe başlamanın bizleri, doğrudan "bü-

yük resmi “ görememe körlüğüne itebilmektedir. “Büyük resmi” görememek ise bir başka ifade ile sadece bir parçadan/noktadan/tek faktörden bakma yetersizliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum ise hiçbir zaman konu ile ilgili hakikatin bilgisine tam olarak ulaşamamayı sağlamaktadır. Buna göre ictimai(sosyal) bir hadiseye tek noktadan/tek faktörden bakma körlüğünün oluşmasının ana nedenlerinden birisi ise medeniyetin “özgün düşünce” sistemi”nden uzaklaşılması ile oluşmakta olduğu söylenebilir. Çünkü pek yaygın olarak bilinen bir Hadis-i Şerife göre, “bir kötülük görüldüğünde elinizle, elinizle gücünüz yetmez ise o zaman dilinizle ve ona da gücünüz yetmez ise kalbinizden buğz ederek engellemeye çalışınız” ikazı çerçevesinde kötülüğü eliyle düzelterek olan ise “devlet” unsurudur. *Kötülüğü diliyle düzelterek olan ise toplumun aydınları, ilmi kesimi ya da öğretim üyesi olan ilim adamlarıdır.* Bu da olmaz ise her insan kendi kalbinden bu kötülüğe sevgisizlik taşıması gerekmektedir.

Tevhit, Tevhidi Düşünce ve Tevhidi İlmi Bilgi

Tevhit; Allah'ın “Tek” olması, eşi ve benzerinin olmadığı (yani Ehad olması), tüm yetkin özellikleri kendisinde toplandığını bilmek ve buna inanmaktır. Yine tevhit “ezeli olanı hadis (sonradan yaratılan varlıktan) ayrı tutmak; yaratılan yüz çevirip ezeli olana yönelmektir (İmam Gazzali 2015:60). Buna göre tevhit, Allah'ın ortaya koyduğu birlik kanununa göre işleyen düzen ve ilim anlayışını, insanın salt aklına göre üretmiş olduğu düzen ve bilim anlayışından farklı tutmayı ifade etmektedir. Böylece ilahi tevhit anlayışına göre içtimai düzen (sistem), tevhide bağlı ilimler(iktisat, siyaset, eğitim, içtimaiyat, ruhiyyat, tarih/tarih felsefesi...) gibi ilimler ile hadis olan yani sonradan yaratılan insanın salt akli ile üretilmiş bilim alanları(materyalist felsefe, doğa felsefesi, sosyoloji, psikoloji, politika, ekonomi ...) gibi bilimlerin pozitivist anlayışa göre kurgulamasına karşı farklı bir duruşu, bakışı ve incelemeyi ifade etmektedir. Buna göre tevhit ve tevhide bağlı ilimi yöntem olan *Tevhidi Düşünce* anlayışı ile hadis olan yani sonradan yaratılan sınırlı varlık olan insanın salt akli ile ortaya koyduğu materyalist düşünce ve onun pozitivist bilim anlayışı, birbirinden çok farklı ve benzemezlik üzerine kurulu olan bir bakışın var olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü sonradan yaratılan yani hadis olan varlıklar; “birbirine benzeme”, “denklik”, “birbirleriyle bitişiklik veya ayrı olma”, “birbirine yakınlık”, “karışıklı”, “girme, çıkma”, “değişme”, “yok olma”, “bir başka şekle dönme”, “bir yerden başka bir yere intikal” gibi sonlu ve sınırlılık içeren sıfatlara sahip olduğu görülür. Oysa Ehad (tek) olan Allah, bu sınırlı ve sonluluk taşıyan sıfatlardan uzak ve çok yücedir. Hiçbir varlıkta onun bütün her şeyi kuşatan ilmi bulunmamaktadır. Buna göre bütün kâinat, kâinatı oluşturan ilimler, tüm ilim alanları ve tüm varlıklar Ehad olan Allah'ın hükümranlığı altında ve bilgisindedir (İmam Gazzali 2015: 60-61). Böylece tevhit, yaratılmış varlıklarda görülen farklılığın hepsinin tek ilahi kaynaktan geldiği görüp “cem” halinde yani “birlik” üzere bulunması olarak da ifade edilebilir (İmam Gazzali 2015:62). Buna göre Allah, kullarının farklı farklı fiillerinin yöneticisi olması, tüm evreni tevhide kanunu-

na göre yönetmesi ve âlemlerin Rabbi olması gibi gerçekler, tevhidi ilim anlayışını oluşturmaktadır. Bu açıklama aynı zamanda tüm ilimlerin, tüm eşyanın ve maddi varlıkların her birini hiç yoktan örneksiz olarak yaratanın (El-Bari İsmi) Allah olduğunu da ifade etmektedir (Muhammed Gazali Tarihsiz :72).

Tevhid Düşüncesi her şeyin Allah'ın iradesi ve kudreti ile oluştuğuna yönelik bir ilmi anlayış ve kabulü ifade etmekte olduğu söylenebilir. Buna göre *Tevhidi Düşünce* de salt akılcı nedenselliğe değil bunun tam zıddına, Allah'ın kudret ve iradesine bağlı olan bir nedenselliğin yani sünnetullahın varlığına bağlı ilmi yönetime sahip olduğu ifade edilebilir (Faruki 2017 :16).

İslam'ın özü tevhittir denebilir. Buna göre İslam umranı (medeniyeti) ve İslam kültürü, bünyesinde tahlil ve tasvir kapasitesi bulunan ve kendine özgü bir bilgi yöntemine haiz olan bir vasfa sahiptir (Faruki 2017:35). Bu bilgi yöntemini de, *Tevhidi Düşünceye dayalı bilgi yöntemi* şeklinde ifade etmekteyiz. Böylece İslam'ın özü olan *Tevhidi Düşünce* anlayışın bilgi yöntemine göre İslam'ın kültür, umran (medeniyet) anlayışlarının ana yapısı oluşmuş olmaktadır. Yani İslam medeniyetinin ve kültürünün temel yön verici unsuru tevhittir ve *Tevhidi Düşünce* anlayışı olmaktadır (Faruki 2107: 35). Bu tevhit unsuru, İslam medeniyetine kimliğini vermektedir. Yine tevhit ve buna bağlı *Tevhidi Düşünce* içtimai alandaki bütün unsurları, birbirine bağlayan bir organik bünyeye dönüştürmektedir. Böylece farklı unsurları bir araya getirmede tevhit, bütüncül birlikçi özelliğini ve rengini bu organik bünyeye vererek (Faruki 2017:36), hâkim bir birlikçi medeniyet, ictimai kültürel yapının oluşmasına yol açmaktadır.

1.2.Tevhidi Düşünceye Dayalı Bilgi Yöntemi

Taklitçilik ile bir toplum/medeniyet, hepten kendi değerlerinden uzaklaşacağından, kaçınılmaz olarak bağımlı kalmaya mahkûm olmaktadır. Böyle o toplum/medeniyette ki; bilgi yöntemi, düşünce yöntemi, aydın/öğretim üyesi ve üniversite kurumu, bu taklitçilikten hareket eden bilgi yöntemi vasıtasıyla bağımlılaştırılmıştır. Adeta şahsiyetsizleştirilmeye mahkûm edilmiş olmaktadır.

Bu çalışmada kurulan teorik alt yapı üzerinden var olan gerçekliği açıklama süreci, bu bölümde, Türkiye'nin bilgi üretme dünyasında yoğun ve yönlendirici pozitivist bilgi ve düşünce baskısından çıkıp "*Tevhidi Düşünce*" merkezli bilgi, düşünce ve ictimai sistem üretebilmesinin nasıl ve niçin gerekli olduğu sorusunda yoğunlaşma içinde olması önem taşımaktadır. Bu soruya anlamlı ve ilmi cevap üretebilmek için ;

-Öncelikle medeniyetimizin tarihsel arka planını ortaya koyarak işe başlamanın yöntemsel olarak ihtiyaç olduğu söylenebilir.

- Ardından da 19.yüzyıldan günümüze değin modernleşmeci materyalist düşüncenin medeniyetimiz üzerinde "*Sosyal Düşünce ve Sosyal Bilimler*" yoluyla oluşturduğu "*taklitçi*" etkisinin varlığını dikkate alarak konuya girilmesi gerek-

mektedir. Ancak bu anlayışların Osmanlı 19.yüzylında ve 20.yüzyıl “modernist Yeni Türkiye” ’sinde “hangi araçlar” “nasıl” kullanılarak, toplum ve sisteminin kurucu yapısı öncelikle ortaya konulması gerekmektedir. Bu yolla da modernist yapının/anlamsal dünyasının adım adım 1. *Yeni Türkiye'nin* sistem yapısına yerleştirilme sürecinin evreleri ortaya çıkarılmış olunacaktır. Bu ortaya çıkarılış ise felsefi anlayış, siyaset ve sosyoloji/içtimaiyat ilmi çerçevesinde ortaya konulması önem taşımaktadır.

19.yüzyıl Osmanlı Devleti – Modernist Yeni Türkiye üzerinde sosyal düşünce değişimini içerden; siyaset, bürokrat, yerli işbirlikçi aydın ve pozitivist bilgi üreten öğretim üyesi ile sağlamıştır. Aynı zamanda dışardan ise İngiliz, Fransız ve Alman düşünce sistemi başta olmak üzere muhalif medeniyetin tavrının; düşünce, siyaset, tarih bilinci ile ekonomik bakış algılarının etkisiyle söz konusu sürecin nasıl geliştiğinin görülmelidir. Söz konusu bu durumda eleştirel yöntemle ortaya konulması gerekmektedir. Ancak bu yolla konunun derinliğinin, inceliğinin bir sistematik bakış dâhilinde açığa çıkması sağlanmış olabilir. Bunun içinde öncelikle İslam medeniyetinin ortaya çıktığı 7.yüzyıldan 19.yüzyıla kadarki süreci ele alınarak, Müslüman Türklerin özgün “*Tevhidi Düşünce*” anlayışına dayalı bilgi yöntemi üretilen bilgi ile dünya siyasetine nasıl bir yön vermiş olduklarının ifade edilmesine gerek duyulmaktadır. Bundan sonara 19.yüzyıl ve düşünce dünyasının değişime uğramasına değinilerek medeniyetlerin son iki yüz yıldaki durumları ortaya konulacaktır.

2.7. Yüzyıl-19.Yüzyıl Arası (1200Yıl) “Tevhidi İctimai Düşünce”ye

Dayalı İslam Medeniyet “Sistemi”nin Dünyaya Yön Vericiliği

İslam medeniyeti dünya sistemi içinde 7.yy. da ortaya çıkıp, 8. yüzyıl ile13. yüzyıl arasında zirve bir konumda bulunmuştur. Dünya sisteminden uzaklaşmaya yönelik hız kaybı ise İslam medeniyetinin/umranının Osmanlı Devletinin 18. Yüzyıl sürecinde başlayıp (Braudel 2001:103), 19. yy başlarından itibaren dünya sisteminde hâkim durumda olmaktan uzaklaşmaya başladığı görülür. Bu dönem arasında yani 7. yüzyıl ile 19.yüzyıl aralığında yani 1200 yıl süresince üstün olduğu dönemdeki ; yönetim, ticaret, savaş sanayi, askeri stratejisi *Tevhidi Düşünce* ilmi bilgi üretme anlayışına göre oluşturulmuş ve üstünlüğünü de bu ilahi bütüncül düşünce yöntemine göre sağlamıştır (Braudel :2001 :95).

2.1. İslam medeniyeti 7-19. Yüzyıllar Arasında İlim Anlayışı ve Bilgi Yöntemi

İslam medeniyeti 7.Yüz yıl ile 19. Yüzyıllara tekabül eden zaman aralığında yu- karıda ifade edilen söz konusu alanlara ilaveten; bilgiyi, kavramsal çerçeveyi ken- di tevhit anlayışına göre oluşturduğu görülür. Böylece İslam medeniyeti Osmanlı devleti özelinde kendisinin ictimai bilgi anlayışını, bilgi yöntemini, ictimai dünya

görüşünü merkeze alarak; bütün ictimai/sosyali, siyasali, iktisadını, sanayisini, düşünce yapısını, hukuk anlayışını ve işleyişini, akıl kavrayışını, insan ve böylece topyekûn kültür, zihniyet ve medeniyet anlayışlarını, bu “*Tevhidi Düşünce*” temeline göre anlamlandırmıştır. Bu bağlamda Braudel 13.yüzyılda Selçuklu toplumunda da ticaret ve girişimciliğin, devlet ile uyumlu ve gelişmeci bir çizgide ele aldığını ifade etmektedir. Buna göre Selçuklu toplumu; toplum hayatını “*Tevhidi Düşünce*”ye göre yapılandırmış olduğundan tüm ticaret, girişimcilik sanayi ilişkilerini “bir”lik anlayışı üzerinden devlet ile uyumlu bir “*iletişim, etkileşim*” çerçevesinde hayata geçirdiği görülür. Oysa bu dönem aralığında Batı medeniyetinde, bu kavramların feodalite, aristokrasi, kral, kilise ilişkisi ekseninde, eşitsizlikçi, tekelleşme zihniyeti ve sömürü üzerine kurulu olduğu görülür (Şimşek 2013: 155). Orta çağ sürecinde Batı medeniyetinde topluma, iktisada... ait pek çok bilginin, ağırlıklı olarak “*Tevhidi Düşünce*” toplum görüşüne sahip İslam medeniyetinden ve O'nun temsilcileri olan önce Selçuklu ve sonrasında Osmanlı'dan geçtiğini belirtilir. Bu bağlamda Braudel; Ortaçağ döneminde Batı, *Tevhidi Düşünce* üzerinden hareket eden İslam medeniyetini temsil eden toplumların ticari hayatta kullanmış oldukları pek çok kavramı, Batı'nın bu medeniyetten ödünç aldığına dikkat çeker. Buna göre “*Tevhidi Düşünce*” ekseninden kendi zamanında önemli bir toplum yapılanması ortaya koyan Selçuklu'ların; ticaret, girişimcilik ve sanayi işleyişine yönelik iktisat-toplum hayatında kullandıkları gümrük, mağaza, perakende satış yapılan vadeli alım türü olan mahatra, ipek, pirinç, şeker kamışı, kâğıt, pamuk gibi çok kavramı Batı'ya ihraç etmiştir. Braudel, Batı'nın da bu kavramları kendi toplumsal yapısı içinde Doğu'daki İslam dünyasından alarak kullandığı belirtilir (Braudel 2004 :499).

İslam medeniyetinin ortaya koyduğu “kişini kendi el emeği ile helal kazanmasının” teşviki, “dünya ahiretin tarlasıdır”, “rızkın onda dokuzu ticarettedir”, “iki günü birbirine eşit olan aldanmıştır”, “hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya, hemen ölecekmiş gibi ahirete hazırlanın” Hadis-i şerif beyanlarıyla, öncelikle İslam'ın hem dünyaya bakmasındaki ilim zihniyetini, ilşim zihniyetini oluşturan yöntemi öğrenmiş oluyoruz. Ayrıca dünya üzerinde yaşanan içtimai hayatta, insanın nasıl davranış ortaya koyması gereken bakış açısında öğrenmiş oluyoruz. Buna göre tüm bu alanları düzenleyen ana bilgi yöntemi ise *Tevhidi Düşünce* bilgi yöntemi olduğunu bilmekteyiz. Böylece yukarıda anılan hadis-i şeriflerin işaret ettiği ilim alanlarını “*Tevhidi Düşünce*” anlayışına göre yapılandırılmış olan ticaret zihniyeti ve ticaret merkezli dünya görüşünü, İslam toplum düzeninin sağlanmasında önemi oldukça belirgin olarak ortaya çıkmış olmaktadır. Bu önemin ise “*Tevhidi Düşünce*”nin başta; “iktisat-din”, “iktisat-devlet”, “iktisat- içtimaiyat (toplum)”, “iktisat-kültür” ilişkilerini kıyamete kadarki süreçlerde ilahi ölçülere göre düzenlemiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Buna göre *Tevhidi Düşünce*” *ilmi anlayışının* “*insan-toplum hayatı-din*” etkileşimi çerçevesinde “iktisat” ın çeşitli unsurlarıyla işbirliği içindeki işleyişini düzenleyici olarak ortaya konulduğu görülmektedir. Çünkü tevhit anlayışının kıyamete kadar daim olacağı İslam inancı temelinden hareketle *Tevhidi Düşünce* anlayışının düzen kurucu bilgi yönteminin, “*daima*” gelişmeye açık ve gelişmeyi düzenleyen bir toplum işleyişini ortaya koyan

bir zihniyeti yansıtmakta olduğu söylenebilir. Bu bağlamda “*Tevhidi Düşünce*”nin benimsediği “ticaret- ictimaiyat (toplum) yapılanması- kavram” ilişkisi modellemesi, Batı Avrupa'nın ileriki süreçlerde ortaya çıkacak olan başarısının temelini oluşturmada öncül unsurlardan birisi olduğu ifade edilebilir.

Braudel, Avrupa kapitalizminin başlangıcının, İtalyan kentlerinden başlayan uzak mesafe ticaretinin, esasında Roma'dan başlamayıp, 11-13.yüzyıllar arasında “*Tevhidi Düşünce*”ye göre bir toplum yapılanmasına sahip İslam medeniyetinin ticari başarısından aldığı konusuna dikkat çekmekte olduğu görülür.

Braudel “*Tevhidi Düşünce*” merkezli İslamiyet'in “çok sayıda endüstri ve üretimin ihracata yönelik olarak doğmalarına, çok sayıda geniş çaplı ekonominin oluşmasına tanık olmuştu... İslam âleminin her yerinde esnaf kuruluşları yerli yerindedir ve maruz kaldıkları değişmeler (ustaların yükselmesi, eve iş verme, şehir dışındaki tezgâhlar) Avrupa'nın sonradan tanık olacaklarına fazlasıyla benzetmektedirler, öylesine ki bunu ancak ekonomik bir mantığa bağlamak söz konusu olabilir” diyerek (Braudel 2004 :500), bir yandan Avrupa ticari hayatında çok önceleri kavram ve kurumlar itibariyle ticaret konu olan içtimai/toplumsal yapıların İslamiyet'ten Avrupa'ya geçtiğini belirtir. Öte taraftan da iktisadi merkezli faaliyetlerinin de esasında (7-13. Yüzyıllar sürecinde yani karanlık Avrupa döneminde) “*Tevhidi Düşünce*” temelli toplum yapılanmasında var olduğunun da işaretlerini vermekte olduğu söylenebilir. Bütün bu tarihsel toplumsal olgular “*Tevhidi Düşünce*” temelli olarak içtimai (toplumsal) “bir”liği sağlayan toplum modeli olarak değerlendirildiğinde, Batı kapitalizminin ithal etmiş olduğu bir şey varsa bunun, her halükarda İslam medeniyetinden geçmiş olduğu söylenebilir. Bu anlamda Braudel “Batı uygarlığı, İslam âleminin başlangıcından beri sahip olduğu ve sanki karşılıksız olan kolaylıkları tanımamıştır. Tarihin sıfır düzleminden başlamıştır. Din ile ekonomi arasındaki diyalog, bu uygarlığın ilk adımlarıyla başlamıştır”(Braudel 2004 : 501). Braudel 'in de işaret ettiği gibi “*Tevhidi Düşünce*” temelli İslam medeniyetinin; ticaret- toplum, din-iktisat, dünya-ahiret bütünselliğini kendi ictimai yapısı içinde dinamik olarak ortaya koyan bir toplum kurgusuna sahip olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda “*Tevhidi Düşünce*”ye dayalı toplum işleyişine sahip yukarıda anılan toplum kurgusu(içtimai düzen yapılanması) içinde merkezi konuma sahip konular başta olmak üzere pek çok şeyin, Batı medeniyetine kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda zaten Braudel, *Batı uygarlığına geçen pek çok şeyin İslam Medeniyetinden geldiğini ama Batı'nın bunu ifade etmede dürüst olmadığına yönelik görüşleri de önem taşımaktadır.* Bu bağlamda *Batı'nın dürüst olmama halini ifade etme bakımından İslam-Batı arası ilişkide “anlam kayması” oluşturan anlayışlardan birisini örnek vermek gerekirse tarihçi A.Mez İslam'ın en parlak dönemlerinden birisi olan 8-13 yüzyıl arasını, “ altın çağı” olarak ifade etme anlamında “Rönesans “ tabirini kullanmıştır. Bu *Tevhidi Düşünce* temelli dönemi, “İslam'ın “Rönesans”ı olarak ifade ederek, Batı'nın 15.yüzyılda İtalya'da olduğu gibi” maddi zenginliği” ve “entelektüel birikimi”ni merkez alarak 8-13. Yüzyıllar arası İslam*

medeniyetinin gelişimini, zenginliğini, gelişmiş şehir kültürünü ancak, 15. Yüzyıldaki İtalya'nın gelişimini ifade eden unsurlara göre tanımlamaktadır (Braudel 2001 :110). A.Meiz'in bu değerlendirmesi ise esasında "anakronizme" içine düşülerek yapılmış bir değerlendirmeye olduğuna işaret etmektedir. Söz konusu beyana göre bu ideolojik tarih ve toplum analizinin, ilmi dürüstlükten uzak bir siyasal süreç değerlendirmesini yapıldığının gösterilmesi bakımında önemli bir örnek olduğu söylenebilir. Bütün bunların Batı anlayışı ve onun bilim temellendirmeleri(özellikle sosyal(içtimai) ilimler alanında), "ikircikli" ikiyüzlü bilim anlayışını da ortaya koyduğu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Özellikle 8-13. Yüzyıl arası ilk parlak dönemini yaşayan İslam medeniyeti "*Tevhidi Düşünce*" üzerinden kurmuş olduğu "birlikçi/ehadiyyet" merkezli toplum yapısını oluşturan anlayışını, İslam medeniyet coğrafyası üzerindeki her yerde "birlikçi " düzen aklı ile başta; "sanat", "şiiir", "felsefe" endüstriler, teknikler, mobilyalar, tıbbi reçeteleri "tek "tip olarak inşa ettiği görülür (Braudel 2001: 111-112). Bu da "*Tevhidi Düşünce*"nin tüm İslam coğrafyasında ictimai (toplum) hayatına, toplum hayatını oluşturan düşünce, kültür, sanat, siyaset, eğitim, teknik alanlar ... gibi konularda özgün olarak, yön verici bir mahiyetinin var olduğunu ve buna göre düzen kurmuş olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Yine ele alınan zamanlar aralığındaki "*Tevhidi Düşünce*" merkezli İslam medeniyetinin toplum kurgusunda "iletişim" in içtimaiyat (sosyal yapıyı) oluşturmadaki önemine binaen İslam medeniyet zihniyetinin "yol" kültürü üzerine yoğunlaşmış olduğu da görülür. Buna göre "*Tevhidi Düşünce*" temelli dünya görüşünü ortaya koyan İslam Medeniyeti, ictimai(toplumsal) birliği ile etkileşimi sağlamak ve siyasal hâkimiyetinin önünü açmak için gerekli gördüğü olan unsurların başında "medeniyet-yol- iletişim" ilişkisinin ictimai medeniyet aklı ile kurulması gereken bir konu olarak görmüştür. Bu anlayışa göre "medeniyet-yol" etkileşimi çerçevesinde iletişime dayalı içtimai tevhit toplumunu oluşturmada, İslam medeniyet yapısının "yol" inşa etme konusunda hassasiyet göstermiş olduğu görülmektedir. Böylece "*Tevhidi Düşünce*", "medeniyet- siyasal hâkimiyet -"yol" ilişkisi ekseninde; -merkezi devlet yapılanmasının oluşumuna,-onun içtimai birliğini sağlamadaki rolüne "iletişim" üzerinden de dikkat çeken bir yoğunlaşmanın varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda İslam medeniyetinin siyasal "hâkimiyetini kuran teknik unsurların başında", "*Tevhidi Düşünce*" nin kültürel anlayışının çerçevlendirdiği ulaşım merkezli "yol" tekniğine sahip olmasının gelmekte olduğu belirtilir. Bu konuda Braudel "...Yollar onun zenginliği, varlık nedeni, uygarlığıdır. Yüzyıllar boyunca, yolların sayesinde "egemen" bir konumda kalacaktır" diyerek, modernist kavramsal çerçeveden hareketle **Tevhit medeniyetinin dünya siyasetindeki üstün strateji kurma niteliğine** dikkat çekmektedir. Bu bağlamda yine Braudel'in deyimini ile "İslamiyet en mükemmelinden bir hareket, transit uygarlığıdır ; buda uzaklara yapılan gemi yolculukları ve çok yönlü kervan dolaşımını gerektirmektedir" beyanın da bulunmuştur (Braudel 2001 :97). Bu açıklama ise esasında "*Tevhidi Düşünce*" temelli medeniyetin, zamanın en ileri toplum yapılanması/teşkilat yapısı kurma mantığına, "ictimai birlik oluşturma" siyasetine ve buna dayalı hassas bir dünya görüşünün varlığını ortaya koymakta olduğunu göstermektedir.

Braudel'in İslamiyet olarak değerlendirdiği “*Tevhit Düşünce*” sistemine dayalı özgün yapılanmada; yol, yola bağlı kervansaray ve kervan sistemi, girişimcilik, ticaret ile eğitim alanındaki medreseleri “düşünce zirveler”i olarak görmesi (Braudel 2001: 98-101), “*Tevhidi Düşünce*” ictimai(toplum) anlayışının, tüm ictimai(toplum) alanlarına yönelik sahalarda çalışmalarını ve yapılandırılmalarını özenle geliştirildiğini ortaya koymaktadır. Bu hareketli “*kurucu düzen (sistem) akli*”, her konuda yetiştirilmiş ilim adamları ile kurumlarını da buna göre oluşturmuştur. Yukarıda verilen “tek” çi toplum unsurlarına ilaveten örneğin “*Tevhit Düşüncesi*”ne dayalı İslam medeniyetinin toplumunda, “*ilim*” ile içeriği *tevhidi bakışlı olan “felsefe” ya da tevhidi Düşünce anlayışına göre inşa edilmiş felsefe* alanında da, yoğun bir derinlik bulunmaktadır. Buna ilaveten başta trigonometri ve cebir alanlarındaki gelişmeler ile “coğrafyacı, matematikçi, astronomi gözlemcileri,... optik, kimya (alkolün damıtılması, iksir yapımı, sülfirik asit elde edilmesi), eczacılık (Batı'nın kullandığı ilaçların yarısından fazlası İslam aleminden gelmiştir; sinameki, ravent, demirhindi, kusturucu ceviz, kırmızböceği, kafur, şuruplar, yakılar, pomatlar, merhemler).Tıp konusundaki bilgiler ve bu ilim alanlarındaki bilgileri üreten bilginlerden oluşan ”*Tevhit Düşünce*”ye dayalı ilim toplumunun, *Batı'nın bildiklerinden tartışmasız olarak çok daha üstün bir konumdadır* (Braudel 2001:115). Tıp konusunda bir örnek vermek gerekirse Mısır'lı İbn el-Nefis, “akciğer dolaşımını”, Michel Servet'den üç yüzyıl önce ortaya koymuştur” (Braudel 2001:115). *Yine “Tevhidi Düşünce”* anlayışının başarısını ortaya koyan en önemli özelliklerden birisi de; bilgiyi “aktarma” yoluyla veya doğrudan dışardan “almak” ile ya da “taklit ederek” alma gibi kendisini sınırlayan bir durum içine girerek, başarılı olmamıştır. Bunun tam tersi olarak İslam medeniyeti, “*Tevhidi Düşünce*” anlayışı üzerinden; özgün olmayı, gelişmeciliği, yeni şeyler üretmeyi ve icat etme üzerinden” *bilgi – ilim*” ilişkisini kurarak, kendi başarısını yakalamıştır. Bunun üzerinden de İslam medeniyeti, “*bilgi- iktidar*” ilişkisini “*Tevhidi İctimai/ Düşünce*” anlayışına göre kurmuştur. Çünkü ilk emirin “*Oku*” olması buna yol gösterici bir başlangıç noktasını ifade etmektedir. Bu anlayışın üzerine her şeyin(tüm ilimlerin ve eşyanın) “*Tevhidi Düşünce*” ilmi anlayışına göre “*okunması*” anlayışı üzerinden kurgulanan toplum sistemi, ortaya koyduğu “bilgi- iktidar” modeli çerçevesinde 7.yy dan 19.yy. başına kadarki süreç olan 1200 yıllık dönemdeki aktif dünya siyasetine yön vericiliğini oluşturmuştur. Bu başarı ise esasında, *Tevhidi Düşünce* ilim geleneğinin içtimai/sosyal düşünce ve bilgi anlayışına göre *her şeyin tevhit merkezli okunması ilim geleneği ile gerçekleşmiştir*. Böylece *Tevhidi Düşünceye* göre iktisadî “oku”, *Tevhidi Düşünceye* göre siyaseti “oku”, *Tevhidi Düşünceye* göre içtimaiyatı (sosyolojiyi) “oku”, *Tevhidi Düşünceye* göre fiziği, kimyayı, astro-fiziği ...”oku” ilmi anlamına ulaşılmış olunur.

Günümüz itibariyle “*Tevhidi Düşünce*” anlayışının “İctimai(toplumsal) düzen (sistem)”kuran bu tarihsel arka planın gerçekliği içinde, medeniyetimizin içtimai/sosyal düşünce anlayışı adına “*güven duymak*” gerekmektedir. Ancak bu gelişmeci durumun 18. yüzyılda hızı düşmekle beraber, özellikle 1750-60 bandından göre sonra artarak devam etme ve 19.yüzyılın başından itibaren de açık bir gerileme

yazar- çizer takımında, Türk-İslam medeniyetinin öncü ilim adamı ve ilim inşası gerçekliğini görmeme, onu tanımama, ona karşı yabancılaşma içine sokmuş olduğu açıktır. Hatta bu modernist bilimimizci salt(saf) akılcı yöntem zihniyeti, *Tevhidi Düşünce* anlayışı üzerinden 1200 yıl süresince özgün bilgi üreten Türk-İslam ilim adamlarını bilme konusunda cahil durumuna düşüren bir bilimselliği ve bilim adamlığını ve eğitim anlayışını dayatmıştır. Oysa aşağıda bazılarını örnek vererek açıklayacağımız Türk-İslam *Tevhidi Düşünce* bilgi yöntemine göre bilgi inşa eden ilim adamlarının, Batı karanlık çağı içinde (5-13 yüzyıllara arası) iken dahi, özgün ilmi bilgi geliştirdikleri açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

Batı, A.Comte'nin "Üç Hal" yasasına göre 13. Yüzyılda ilkel düzeyde (teolojik dönemde) iken yani Batı'nın bilgi düzeyi, bilgi yöntemi, özgün ilim alanlarını bulma ve ona göre özgün ilim adamı yetiştirme veri tabanı, 13. Yüzyılda neredeyse sıfır düzeyindedir (Comte 1964 :19). Bu bağlamda örneğin kartografya(hava ve harita benzeri tüm ilimleri gösteren alan)15.yüzyıldan itibaren Yunanlı'lar üzerinden Avrupalıların ortaya koyduğu eser olarak sanılmaktadır. Bu konuda Fuat Sezgin" Müslümanların astronomide, matematikte, beşeri coğrafyada bu kadar ilerledikleri halde neden Avrupalı'lılar gibi enlem ve boylam derecelerine dayanarak haritalar yapamadılar" şeklinde soru üzerinde yoğunlaştığını belirterek, bu soruya cevap aramaya yöneldiğini ifade etmektedir. F.Sezgin bu bağlamda Avrupa hakiyet merkezli görünen yada gösterilen bu alana yönelik kendi kendisine" Acaba bu bilgiler Avrupa'lılara nereden geldi?...Avrupa'lılar o zamanlar enlem ve boylama dayanarak harita yapamıyorlardı o zamanlar sadece Müslümanalar biliyordu" şeklinde düşünceler üzerinden Avrupal'lıların bunu bir yerden almış olduğunun sorusunu araştırması üzerine bu sormuş olduğu sorunun cevabını 16.yy da yaşayan Mercator'un kitaplarında bulduğunu belirtmektedir(Sezgin 2018 :117). Bu konuda Mercator'un kitaplarından elde edilen bilgiler çerçevesinde F.Sezgin" Evet...Bugün kullanmış olduğumuz haritaları aslen Müslümanlar yapmıştı. Ben bunu ispat ettiğime inanıyorum" demiştir(Sezgin 2018:117). Bu konuda A.Comte'nin 13.yüzyıla kadar teolojik düzey diye ifade ettiği süreç Batı'yı içermekte olduğu açıktır. Çünkü Batı'da bilimin "canlanma hareketi", ancak İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla kendini göstermiş olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Böylece Avrupa'nın 12.-13. Yüzyıllar sürecinde ilk tercümelemlerle bilgiyi ancak heceleme düzeyinde öğrenmeye başlayan ve"16 yüzyıl ve ardından da "günümüze kadar giderek hızlanan ...bilimsel başarılarını azımsanmayacak ölçüde İslam döneminin çalışmalarına borçlu olduğu inkar edilemez" bir gerçeklik olarak belirtilmektedir(Yıldırım 2001 :14). Buna göre Batı'nın 13 yüzyılda teolojik süreçten çıkarken dünya bilgi merkezi *Tevhidi Düşünce*ye dayalı İslam medeniyeti olduğundan, Batı'ya bilgi öğreten ilk öğretmeni konumundaki öğreticinin de İslam dünyası olduğu çok belirgindir. Buna göre 13-19. Yüzyıl arasından İslam Medeniyetinin *Tevhidi Düşünce* ilim yöntemine göre oluşan bilgi ve bilgi aklı ile ilim alanlarında kurucu ve yön verici olduğu arka plana sahip olduğunu söz konusu örnek üzerinden ifade edilmiş olunmaktadır.

7. Yüzyıldan 13 yüzyıla, oradan da 19. Yüzyıla değin Türk-İslam medeniyetinin (umranın) insanı, ilim adamı, *Tevhidi Düşünce* yöntemine dayalı metodik bilgi

üretme, yeni ilim sahalarının icadı, yeni bilgi keşfi ve onun hızı son derece nitelikli bir şekilde pozisyon aldığı görülür. Bunun kanıtı da aktif dünyaya siyasetinin yaşandığı dönemde Türk-İslam devletlerinin siyasi hâkimiyet coğrafyasının varlığıdır. Örneğin 1699’da Osmanlı Devleti üç kıtada 24 milyon km kare toprağa sahipliğini *Tevhidi Düşünce* merkezli; kendi iktisat, hukuk, siyaset, eğitim, hak, adalet, girişimcilik, yöntem ilmi, içtimai düzen (sistem) yapılanması, ... ilmi alanlara öncülüğü ile siyasal hakimiyet kurduğu görülebilir.

Batı hem kendisini hem de dünyayı, 13. Yüzyıla kadar ilkel teolojik dönem olarak tasnif ederken, İslam medeniyeti başta 7-13. Yüzyıl sürecinde dahi dünya sistemine yön veren bir “siyaset,” ilim aklı” ve düşünce yöntemini ortaya buna göre de bilgi üreterek, “*bilgi-iktidar*” ilişkisine göre dünya lideri çok açıktır. Bu söylenilenleri kaynaklardan istifade ederek belirtmek gerekirse, Türk-İslam ilim adamları ve onların özgün icat ve ilmi keşifleri ve yeni ilim inşa eden ilim sahalarını oluşturmaya yönelmiş bazı isimleri belirtebiliriz. Bu ilim adamları “*ilim -akıl- yöntem*” ilişkisini diri tutan ilim adamalarımızdır. Bunların varlığını bazı örnek isimlerle ortaya koymak gerekir.

8. ile 19.Yüzyıl arasında yaşamış “*Tevhidi Düşünce*” üzerinden bilgi üreten Türk-İslam Düşünürlerinin bazılarının ilmi ilgi alanları ve ilimde öncülük gösteren örneklerini alfabetik sıraya göre ele alalım. Bu ilim adamlarının ele alınışı ansiklopedik bir çalışma olarak değil de hemen hepsinin “*Tevhidi Düşünce*” ilim-akıl- bilgi ve yöntem” anlayışı üzerinden özgün öncü çalışmaları ortaya konduğunu göstermek amacıyla ele alınmıştır.

Türkiye’de özellikle modern Batı paradigmasına bağlı bilgi, ağırlıklı olarak 19.yüzyıl süreciyle yoğun olarak başlatıldığından, 7-19. yüzyıllar arasındaki yaşamış Türk-İslam ilim adamlarını ve bilgi üretme yöntemlerini bu modernist anlayış söz konusu etmeyerek, adeta onların “yok” sayılmasına doğru bir bakış açısını oluşturduğu görülmektedir. Oysa bunun doğru olmadığını gösterme açısından Türk-İslam ilim adamları ve onların ürettiği keşif ve icat edici bilginin var olduğunu gösterilmesi önem taşımaktadır. Çünkü modernite kendini merkeze alarak başka bir medeniyetin ilim geleneğini, onun bilgi yöntemini “yok” saymaktadır. Fakat modern medeniyet zihniyeti, başka medeniyet ya da medeniyetleri kendisi “yok” saymakla o medeniyet ya da medeniyetlerin ” yok” olamayacağını da bilmesi gerekmektedir. Buna göre, tevhidi özgün zihniyet yaklaşımı ile Türk-İslam düşünürlerine, çalışmalarına “*Tevhidi Düşünce*” yöntem geleneği açısından bakıldığında, aşağıdaki bazı Türk-İslam ilim adamlarından örnek gösterimle, Türk-İslam medeniyetinin özgün ilmi bilgi birikiminin tablosunun ortaya çıktığı görülür;

-Abdülhamid İbn Türk (?-830): İbni Türk Amu Derya bölgesinde yer alan Kottal veya Gilan doğumlu olduğu belirtilir 9.yüzyılda yaşamış İbn Türk, sayılar teorisi ve Cebir konularında ilmi çalışmalar yapmış bir *Tevhidi Düşünce* merkezli bilgi üreten bir Türk-İslam âlimidir (Çelik 2016 :37).

-Ali Bin Abbas (? - 994): 1000 sene önce ilk kanser ameliyatını yapan ilim adamıdır.” Kılcal damar sitemini ilk defa ortaya atan ilim adamıdır. Eski çağın

en büyük hekimlerinden olan Hipokratesin (Hipokrat) doğum olayı düşüncesini kökünden değiştirmiştir. Ali Bin Abbas eseri olan Kâmilü's-sinâ, "İbn Sînâ'nın el-Kânûn fi't-tıb adlı eserinden önce tıp dünyasında büyük yankılar uyandırmıştır. Ali bin Abbas'ın Kâmilü's-sinâ adlı eseri, İbni Sina'nın eseri gibi XIII. yüzyıla kadar Avrupa'da ve İslâm dünyasında klasik bir ders kitabı olarak okutulmuştur." Batı'da Liber Regius (hükümdar kitabı) adıyla bilinen ve iki bölümden meydana gelen eserin ilk yarısı nazariyata, ikinci yarısı ise pratik tıp bilgilerine ayrılmıştır. Ali b. Abbas bu eserinde İbn Sînâ'dan önce psikoterapinin önemini vurgulamış ve psikoloji ile tıp arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş" bir ilim adamıdır (Ayşegül Demirhan Erdem <http://www.islamansiklopedisi.info/>,29.03.2018,12:44).

-**Ahmed Bin Musa (?-878)**: 9. yüzyılda yaşamış günümüz tabiriyle "sistem mühendisliğinin" ve "sibernetik" ilmini *Tevhidi Düşünce* anlayışına göre kuran ilim adamıdır. Bu alanların öncüsü konumunda olup astronom, mekanikçi ve matematikçi ilim adamıdır. Halife Me'mun zamanında *Tevhidi Düşünce* ilim geleneği ve ilmi bilgi üretme yöntemi bağlamında ortaya konulan çalışmalarından birisi "Kitabul Hiyel" olup, sistem mühendisliği ve mekanik alanında yazılmış eserdir (Çelik 2016 :69-70).

-**Ali Kuşçu (? - 1474)**: Asıl adı Alaeddin olan Ali Kuşçu, meşhur Türk-İslam medeniyetinin **Tevhidi Düşünce** bilgi geleneği içinde yetiştirdiği astronomi ve matematik bilgini olan ilim adamıdır. **Tevhidi Düşünce** merkezli astronomi ilminin Osmanlı Devletinde yayılmasına çok önemli katkılar sağlamıştır (Ülken 2000 :268).

- **Akşemseddin (1389 - 1459)**: Fatih döneminin büyük bilginlerinden birisi ve tabiptir. Pasteur tam 400 yıl önce mikrobu bulan *Tevhidi Düşünce* merkezli bilgi üreten ilim adamıdır. İstanbul'un fethinin manevi babasıdır (Çelik 2016 :279).

-**Ammar**: 11.yüzyılda ilk katarakt ameliyatını kendine özgü bir yöntemle yapan Müslüman ilim adamıdır.

-**Battani** :9.,10.yüzyıl sürecinde (858 – 929) yani hicri üçüncü asırda, yaşamış seçkin bir matematikçi ve astronomdur (Demir/Tosun,2008,s.32).Dünyanın en meşhur 20 astronomundan biri olup, İslam'ın *Tevhidi Düşünce* anlayışına göre bilgi üreterek "*trigonometrinin mucidi*" olup, "*sinus ve kosinüs tabirlerini kullanan ilk bilgin*"dir. Bu yönüyle Batı'ya trigonometriyi Battani öğretmiştir. Battani sayesinde Batılılar trigometriyi anlayıp, kullanabilecekleri bir şekle girmiştir (Çelik 2016 :83). Batlamyus'un kuramını ve varsayımlarını aşmıştır. Batlamyus'un en önemli ilmi üstünlüğü Güneş'in apoje hareketini (hareket-i evciyye) bilgisini özgün olarak inşa etmiştir (Demir/Tosun 2008:33).

-**Biruni/Beyruni (973 - 1048)**: Dünyanın döndüğünü ilk bulan *Tevhidi Düşünce* merkezli ilim üreten bir dâhidir. *Tevhidi ilmi metodik Düşünceye* dayalı ilk bilgi üreten İlim adamlarındandır (Bilgiseven 1994 :51). Ayrıca matematiksel coğrafyanın bağımsız bir ilim olarak gelişmesinin ilk yolunu açandır (Sezgin 2018:

185).Ayrıca Ümit burnunu, dünyanın çağının bugünkü değerlere çok yakın olarak bulan Biruni, Amerika ve Japonya'nın varlığından bahseden ilk ilim adamı olma vasfına sahiptir. Biruni/Beyruni Amerika kıtasının varlığını Kristof Colomb'un Keşfinden 500 sene önce ifade etmiş derin bir âlimidir. Gezegenlerin güneş etrafında döndüğünü Galileo'dan 600 yıl önce belirten Biruni, ayrıca matematik, jeoloji, coğrafya, felsefe, tıp, fizik ve astronomi gibi ilim dallarında eserler vermiştir (Çelik 2016:147-152) .

-**Cabir Bin Hayyan:** 8 ve 9. Y.Y. aralığında "721 – 815 yılları arasında yaşamış olan C.B. Hayyan *Tevhidi* Düşünce bilgi yönteminden hareket ederek, atom bombası fikrinin ilk mucidi ve kimyanın babası sayılır. Günümüzden 1200 yıl önce maddenin en küçük parçası olan atomun da parçalana bileceğini belirtmiştir. "Modern kimyanın meşalesini tutuşturan" kişi olarak bilinir (Koç Aydın 2008 (a): 312-313).

-**Ebu Cahiz :** 8 ve 9. YY arasında **yani** "776 – 869" yılları arasında yaşamış ve "*Tevhidi Düşünce*"ye bağlı bilgi üreten biyoloji ve zooloji ilminin öncülerinden olan Ebu Cahiz, bir yandan hayvan gübresinden amonyak elde etme işlemini başarmış, bir diğer yandan da biyoloji ilmindeki değişmeye "tevhidi" bakımdan dikkat çekerek, Darwin'in materyalistleştirerek kullandığı evrim fikrinin biyolojideki tevhidi temelli kurucusudur (Şimşek 2016:77-78).

-**Cezeri :** *Tevhidi* Düşünceye bağlı bilgi üreten bir alim olan Cezeri, *ilk sistem mühendisi ve ilk sibernetikçi ve elektronikçi ve ilk robotu yapıp çalıştıran ilim adamı olarak bilinir.* Cezeri "1136 – 1206" yılları arasında yaşamış bilgisayarın babası, otomatların kurucusu,su saatleri,kan alma tekne aracını, suyu yukarı çıkaran araçları, kapama sisteminin dökümünü ortaya koyan sistem mühendisi olarak da bilinir (Unat 2008: 378-390). Leonardo da Vinci'nin El Cezeri'nin otomatonlarından etkilendiği belirtilir (Çelik 2016 :206). Robot ilim alanında çalışmalar yapan Cezeri, otomatik sistemler kurmakla birlikte, otomatik olarak çalışan sistemler arasında denge kurmayı da geliştirmiş bir ilim adamıdır (Çelik 2016: 207).

-**Demiri :** "1349 – 1405" yılları arasında yaşamış olan Demiri, Avrupalılardan 400 yıl önce ilk zooloji ansiklopedisini yazmış olan *Tevhidi Düşünceye* bağlı bilgi üreten alim/ilim adamıdır. **Demiri** "Hayatül Hayavan" isimli kitabı yazmış İslam alimidir.

-**Dinaveri :** 9.yüzyılda "815-895" aralığında yaşamıştır. Dinaveri, *Tevhidi Düşünce* ilim geleneğine bağlı bilgi üreterek botanikçi ve astronomi alim olarak tanınır.

-**Ebu'l Fida :** "1273 –1331" yılları arasında yaşamış ve *Tevhidi Düşünceye* bağlı bilgi üreten Ebu'l Fida, büyük bir bilgin tarihçi ve coğrafyacı olarak bilinir (Çelik 2016 :226-22).

-**Ebu'l Vefa :** 10.yüzyılda 940-998 yılları arasında yaşamış ve *Tevhidi Düşünce* ilim anlayışı ekseninde yetişen bir büyük matematik ve astronomi bilgini olan Ebu'l Vefa trigonometriye tanjant kotanjant sekant ve kosekant kavramlarını ma-

tematiğe ve ilim dünyasına kazandıran matematik bilgini olarak bilinir. Ebu'l Vefa trigonometri yanında cebir ilmi ile derinleşmiş bir alimdir. O döneme kadar bilinmeyen dördüncü dereceden denklemlerin çözümünü gerçekleştirdi. Hintlilerin ve Eski Yunan'lıların çözemediği bir çok problemi geometrik yollarla çözmeyi başarmış (Çelik 2016:106- 107), bir *Tevhidi Düşünce* merkezli akla sahip ilim adamıdır.

-**Ebu Maşer:** 8-9 yüzyıllar arasında”785 - 886“ *Tevhidi Düşünce* ilim geleneğinin bütüncül bilgi aklı ile Med-cezir olayını (gel-git) ilk keşfeden bilgin olarak belirtilir. Yine *Tevhidi Düşünce* ilim geleneğinin bütüncül bilgi aklı bilgi üreten diğer Türk-İslam temelli ilim adamlarına bakıldığında;

-**Evlıya Çelebi** (1611 - 1682): Büyük Türk seyyahı ve meşhur seyahatnamenin yazarı olup, **Tevhidi Düşünce** bilgi geleneğinden hareket ederek, dönemin toplum, insan ve içtimai düzen ve içtimai ilişki anlayışının bilgisini ortaya koymuştur.

- **Farabi** : 9 ve 10.yüzyıllar sürecinde yaşamış (870 - 950) olan Türk kökenli ilim adamı Farabi, Aristo felsefesini Meşşailik akımı içinde ayetleri akılcılaştırma çabaları içinde bulunan yönü olmakla birlikte, “ses olayını ilk defa fiziki yönden” ele alarak açıklama getiren bir düşünürdür. Hava ve boşluk üzerine çalışmış, bu konularda özgün kuramlarını (Boşluk Üzerine) adlı eserinde ortaya koymuştur (Unat 2008 :376).

Farabi'nin Batı düşüncesine etkisi oldukça önemli olmuştur. “ Daha az bilineni ise Hıristiyanlığa yaptığı İslamî katkısıdır. Kur'an'ı temel alan eserleri Albertus Magnus ve St. Thomas Aquinas'ı etkilemiştir(Sarıçam/Erşahin 2015: 259).. Batı'lı düşünürlerden Hammond, Farabi hakkında Batı'nın önemli düşünürlerini etkilediğini belirtir. Bu konuda Hammond, The Philosophy of al-Farabi and Its Influence on Medieval Thought (Farabi Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi) adlı kitabında, St. Thomas Aquinas'ın Summa Theologia ve Summa Contra Gentiles adlı eserlerinin doğrudan Farabi'den alınmış unsurlar, hatta bazen kelimesi kelimesine tekrarlar içerdiğini belirtir. Hammond (Myers'in aktardığına göre) buna bazı örnekler verir: Farabi 'ye göre yaratılmamış varoluş ebedi iken, Aquinaslı Thomas'a göre Varoluşun kendisi mutlak sonsuz olarak kabul edilir. Yine Farabi'ye göre ilk sebep olarak Tanrı mutlak fail iken, A.Thomas'a göre Tanrı mutlak fail olmalıdır der. Farabi'ye göre pasif akıl, potansiyel olarak her şeyi akledebilir iken, A.Thomas'a göre insan aklı potansiyel olarak herşeyi akledebilir, diyerek A.Thomas'da Farabi etkisi açık olarak öne çıkmakta olduğu söylenebilir (www.ilm.org,21.01.2018,14:25).

-**Fatih Sultan Mehmet** (1432 -1481): Havan topunu icat eden yivli topları döküren **Tevhidi Düşünce** ilim geleneğinden hareketle özgün bilgi üretebilen mühendis kökenli padişahdır. Sultan Fatih'in mühendis kimliği ile kendi icadı olan ve adı “şahin” olan toplarının dökürmesi ile medeniyet –teknoloji ilişkisinin dünya siyasetine yön veren önemini ortaya koyan bir âlim sultandır. Döktürdüğü topların zamanın en ileri teknoloji niteliğini sahiptir. Bu topların ağırlığı 17 ton ve bakırdan dökülmüştür. Topların sur yıkıcı mermileri ise 1.5 ton ağırlığındadır. Bu mermilerin menzilleri ise 1 km kadar ileriye gidebiliyorlardı.

-Fergani ise: Doğum tarihi bilinmemekle birlikte 9. Yüzyılda yaşamış olup *Tevhidi Düşünce* ilim aklı üzerinden hareketle Eklıptik meylini ilk defa tespit eden Türk astronomi âlimidir. Batı'da Alfraganus olarak bilinir. Güneş'in yarıçapını hesap ederek, güneşin kendine göre hareketli olduğunu ilk ortaya koyan ilim adamıdır. Matematik, mekanik, astronomi alanlarında Batı'yı etkileyen görüşleri ortaya koymuştur (Çelik 2016 :45-48)

-Gıyasüddin Cemşid: Bir başka *Tevhidi Düşünce* âlimi olan ve doğum tarihi bilinmeyen ancak 15.yüzyılda (1429) da vefat eden matematik âlimi olan Cemşid, ondalık kesir sistemini bulmakla birlikte, cebir ve astronomi âlimidir. Allame Cemşid olarak bilinir (Ülken 1998 :266).

-Halid İbni Zeyd; Simya, madde dönüşümü-ruh terbiyesi ilişkisi üzerinden oluşan bir ilmi çalışma alanıdır. İslam Dünyasında *Tevhidi Düşünce* bilgi geleneği üzerinden ilk simya ilim adamı 8. Yüzyılda yaşamış olan Halid İbni Zeyd'dir (Koç Aydın 2008 (a):312).

-Harizmi: 8.yüzyıl sonu ile 9. Yüzyıl sürecinde yaşamış (780 - 850) *Tevhidi Düşünce* bilgi geleneği üzerinden İlk cebir kitabını yazan, cebiri sistemleştiren Türk ilim adamıdır. Harezmi aynı zamanda Batı'ya cebiri öğreten adı, algoritmaya isim olmuş olup, Avrupa'ya rakamları öğreten âlim bilginidir (Çelik 2016 :324-325).

-Hazini: 11. Yüzyılın sonlarında Türkistan'ın Merv şehrinde dünyaya gelip, 12. Yüzyıl ortalarında Horasan vefat etmiş ve tam ismi de *Abdurrahman El Mansur el Hazini olan Hazini, Tevhidi düşünce bilgi yöntemi üzerinden* yerçekimi ve terazilerle ilgili bilgiler konusunda açıklamalarda buluna alim-bilginidir. Hazinî kimya bilimine, fizikteki çalışmalarıyla, ölçü ve tartı teorilerine yaptığı katkı ile tanınır. Bu konuda *Kitab Mizan el-Hikme*(Toplayan Terazi) adlı çalışması İlim dünyasına yaptığı önemli bir katkı ortaya koymuştur (Unat 2008:377).Diğer bir önemli katkı ise ortaya koyduğu yerçekimi hakkındaki görüşleri ile olmuştur. Hazinî, Newton'dan 500 yıl önce, "her cismi yer kürenin merkezine doğru çeken bir güç" olduğunu ifade ederek, yerçekimi kanuna dikkat çekmiş Olduğu da belirtilir. Böylece Hazini İslam ilim dünyasında Tevhidi Düşünce üzerinden fizik ilminin denge konusu üzerine ve hassas terazi oluşturmasa hidrostatik ilkeler alanında 11 ve 12. Yüzyıllar sürecinde yoğun ve özgün çalışmalar ortaya koymuştur (Unat 2008:377).

-Hazerfen Ahmed Çelebi: İlk uçma denemelerini, 10. yüzyıl Müslüman Türk âlimlerinden İsmail Cevheri'den ilham almış olan ve 17. Yüzyıl sürecinde yaşamış olan (1609-1640) Hazerfen Ahmet Çelebi, havada uçan ilk Türk'tür. Planörcülüğün ve hava taşıtlarının ilkel modellerinin ortaya koymuş olup, Türk havacılık tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisidir (Çelik 2016:324-325). Yaşadığı dönem itibarıyla Tevhidi Düşünce ilim geleneğinin akıl yapısı ve bilgi yönteminin topluma, düşünceye ve ilmi çalışmalara hâkim olması sonucu, Hazerfan Ahmet Çelebi'nin üretmiş olduğu ilmi teknik bilginin kaynağının İslam tevhit anlayışına bağlı olarak gelişmiş olduğu söylenebilir.

-**İbni Havkal**: Seyyah, coğrafyacı ve tarihçi olan İbni Havkal,10 yüzyılda yaşamış, 1000yıl önce “ ilmi değeri yüksek bir coğrafya kitabını yazmıştır (Çelik 2016:118).

-**İbni Heysem (965 -1051)**: İslam dünyasının en büyük fizikçisi, optik ilminin kurucusudur. Işık kuramını oluşturmuştur. Bu alanda Batılı bilginlere öncülük yapmıştır. “Göz ve görme sistemlerine açıklık kazandırmış” ilim adamıdır. Galile teleskopunun arkasındaki isim olarak belirtilir. Roger Bacon’ın (1214-1294), 1267 ‘de tamamlamış olduğu Opus Majus (Büyük Yapıt) çalışmasının 5.bölümü, *Tevhidi Düşünce* bilgi yöntemi ve geleneği üzerinde bilgi üreten İbni Heysem’den alıntı şeklindedir. İbni Heysem tüm zamanların en büyük fizikçilerinden olduğu kabul görmektedir(Çelik 2016 :141). Bu noktada İbni Heysem’ e göre “Evren bütün değişmelerine rağmen bir düzen ve bütün ayrıntılarına rağmen bir ahenk içindedir.(Sezgin 2018 :165). Buna göre İbni Heysem *Tevhidi Düşünce*ye dayalı bir evren anlayışını ilmi bir çerçeve ortaya koymuştur.

-**İbni Battuta (1304 -1369)**: Orta Çağın en büyük seyyahıdır. Rihlet-ü İbn Battûta adlı seyahatnamenin eserin sahibidir. Devrin en önemli seyyahlarında olup dünyayı dolaşmıştır. Yirmi beş yılı aşan seyahatleri ile Hac seyahati Afrika kıyıları, Mekke-İstanbul-Delhi güzergâhında Mısır, Suriye, Arap yarımadası, Irak, İran, Doğu Afrika, Anadolu, Kuzey Türk illeri, Doğu Asya, Hindistan Çin, Endülüs ve Sudan gibi ülkeleri görmüş, tanımıştır. Sonra da bu Seyahatlarının neticesinde, on dördüncü yüzyıl İslam dünyası ile Türk âlemini canlı levhalar halinde seyahatnamesine yansıtmıştır (Çelik 2016: 235-238).

-**İbni Baytar (1197-1248)**: yıllarında Endülüs’te yaşamış, Şam’da vefat etmiş, ortaçağın en büyük botanikçisi ve eczacısıdır. “En önemli eseri Cami (Kitab el-Cami’fi el-Adviyye el-Müfredah) dir. Cami 1758 yılında Latinceye çevrilmiş ve 19. yüzyıla kadar Avrupa’da kullanılmaya devam **edilmiştir**. Eserde, yaklaşık 300’ü tamamen kendi keşfi olan, 1400 farklı bitki ve ilacın ansiklopedik tanım ve tarifleri yer almaktadır. Çalışmalarında Tevhidi ilim yöntemi kullanarak hem deney hem de hem de gözlem yaparak günümüz modern araştırma tekniklerinin de temelini atmış bulunuyor (Çelik 2016 :213-214).

-**İbni Cessar (? - 1009)**: Cüzzam hastalığının sebep ve tedavilerini 900 sene önce açıklayan bu hastalığı ilk teşhis eden müslüman doktordur. “Tıbbî uygulamaları ve verdiği eserlerle kısa sürede aranan hekimler arasına giren Cessar’ın kitapları çok geçmeden Latince, Yunanca ve İbranice’ye çevrildi.

-**İbni Firnas (810 -888)**: Endülüs’lü Firnas uzayı temsil eden bir gök küresi kurduktan sonra, çok sonraları Avrupa’da astronominin gelişmesinde kullanılan temel teşkil eden unsurlardan birisi olan Sindhind tablolarının çizimi yapmıştır. Wright kardeşlerden önce yani onlardan yaklaşık 1023 sene önce ilk uçağı yapıp uçmayı gerçekleştiren âlim, insanlık tarihinde ilk defa *Tevhidi Düşünce* ilmi yöntemi kullanarak uçuşa girişiminde bulunmuş kişi olmasının yanında ayrıca cam sanayinin öncüsü konumundadır (Çelik 2016 :73).

-**İbni Haldun (1332-1406):** *Tevhidi Düşünce* ilim yönteminden hareket ederek; İçtimaiyat ilmini kuran, tarih felsefesini ilim haline getiren, şehircilik ilminin uzmanı çok yönlü içtimai ilim adamıdır (Bilgiseven 1994 :57).

-**İbni Karaka (? - 1100):** Dokuz yüz yıl önce torna tezgâhı yapan bilgin.

-**İbni Macit:** 15. Yüzyıl'da yaşamış ünlü bir denizci, coğrafyacı ve denizcilik bilginidir. Vasco da Gama onun bilgilerinden ve rehberliğinden istifade ederek Hindistan'a ulaştığı belirtilir. İbni Macit denizcilik bilgisini *Tevhidi düşünce* ilmi anlayışı ve yöntemi çerçevesinde Kur'an vahyi bağlamında oluşturmuştur. Örneğin "mensuh(iptal edilmiş), nasih(iptal edilen)gibi(Sezgin 2018: 193). İbni Macit, denizcilik ilminde pusulanın gelişimindeki önemli bir öncülüğü bulunmaktadır(-Sezgin 2018: 194).

-**İbni Nefis:** 13.yüzyılda yaşamış tıp ilminde derinleşmiş *Tevhidi Düşünce* bilgi geleneğinden ilim üreten bir İslam bilginidir. İbni Nefis, tıp ilmi yanında gramer, mantık, hukuk ilimleri ile de ilgilenmiş, *Tevhidi Düşünce* ilminin "bir"likçi yapısına göre ilim üretmiştir. Bu konuda çeşitli ilim dalları üzerinden de bilgiler üretmiştir (Kahya 2008 :349).

-**İbni Rüşd (1126-1198):** Büyük bir doktor astronom ve matematikçidir.(Sarıçam/Erşahin 2015:245)." Akinolu Thomas, açık ve net bir şekilde 503 kez İbn Rüşd'den alıntı yapmış ve bu yüzden **Averroist** (yani İbn Rüşdçü) olmakla suçlanmıştır.¹ Batı kendi bilim adamının adını Arapça bir isimle ilişkilendirmemek için latinceleştirmiştir. Yani İbn Rüşd demek için **Averroist** demiştir"(www.ilm.org,21.01.2018, 14.23). Farabi'nin eserleri 12. Yüzyılda Latinceye çevrilmeye başlanmış ayrıca İbrani felsefesi üzerinde de kalıcı bir etki bıraktığı belirtilir(Çelik 2016: 200). İbn Rüşd 13. yüzyıl Avrupa'sına geniş ölçüde damgasını vurmuştur. Vefatından çok kısa bir süre sonra oluşan "**Latin İbn Rüşdçülüğü**" akımı ile 13. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar devam eden sürede Avrupa entelektüel hayatına yoğun bir şekilde etki eder. Bu etkileri 17, 18 ve hatta 19. yüzyıla kadar sürdürmek mümkündür"(www.ilm.org,21.01.2018, 14.23).

-**İbni Sina (980-1037):** Türk ilim adamı olan İbni Sina,Tıp sahasında yazmış olduğu 40 makale ile bir taraftan doktorların sultanı, diğer taraftan felsefe alanında yazmış olduğu 150 makale ile ortaçağ Avrupa üniversitelerinde hatta 1650'lere kadar Avrupa üniversitelerinde 600 sene tıp alanında kitapları okutulan dahi doktor ve bilginidir. Batı'da Kindi'ye "*Alkindus*", İbni Heysem'e "Alhazen, İbn-i Rüşd'e "*Averroist*" adını vererek bunların Müslüman isimlerini kullanmayı perdeleyip bilginin ancak Batı'dan çıktığını göstermek için bu Batılı isimleri vermelerine İbn-i Sina'yı da eklemişlerdir. Batılılar İbn-i Sina'ya Müslüman ismi ile değilde Batı bilim düşüncesine kaynaklık eden bu düşünce adamına Batı kültürüne ait "*Avicenna*" ismini vermişlerdir(Ülken 1998:277). İmam-ı Gazaliye "*Al gazel*" diyerek, bu isimlendirmeler ile Batı zihniyeti, bilimin sadece kendilerinde oluştuğunu, İslam medeniyetinde ve *Tevhidi Düşünce* merkezli ilim adamlarından temel düşünce kurucu unsurlarını almadıklarını ifade etmek istemişlerdir. İbn-i Sina'nın hekimliği

o kadar özgün bir noktada bulunmaktadır ki, hastalık yayan küçük organizmaları civa ile tedavi etme yöntemi, Pastör' e ışık tutmuştur. Yine İbn-i Sina dış belirtilere dayanarak teşhis koyma tıp tekniği yanında, botanik, fizik ve zooloji ile ilgilenmiştir. Ayrıca İbn-i Sina'nın en büyük eseri "Şifa" adlı eseri Latinceye "Sufficient" adı ile çevrilmiş olup 16.yüzyılda basılmıştır.1912'de Max Horten tarafından Almancaya çevrildiği görülür. İbni Sina'nın ikinci büyük eseri olan "Necat" ise Latinceye N.Caramé tarafından çevrilmiş ve Roma'da 1926'da "metaphysica compendium" ismi ile yayınlanmış olduğu söylenebilir (Ülken 1998:277).

-İbn'ül Arabi (Muhyiddin İbn'ül Arabi) (1165-1239): Ekberîye Mektebinin kurucusu olan Endülüs'de (İspanya'da) dünyaya gelen İbn'ül Arabi 1239 senesinde vefat etmiştir. Astroloji sahasında derin bir ilme sahip olmakla birlikte, Tevhid ilmi düşünürleri arasında Arabi kadar değişik konular üzerinde eser yazmış bulunmaktadır (Ülken 2000: 121). Geniş sistemi, zaman zaman; felsefeye, fıkhıya, tasavvufa, kelama, hadise, şiire, gaybi (ledünni) ilimlerden istifa üzerine kurulmuştur. Tüm bu ilimleri aynı maksat etrafında tevhit sistemini oluşturmuştur (Ülken 1998:217).

-İbni Zuhr (1091-1162): "Endülüs'ün en büyük müslüman doktorlarından olup, asırlarca Avrupa'da eserleri ders kitabı olarak okutulmuştur.

-İbn Nefis (1213-1288): Anatomi uzmanı, küçük kan dolaşımını bulan,

Fizyolog, psikolog ve kozmolog olan ünlü İslam alimidir. Ortaçağ'ın en büyük fizyologu olarak bilinir (Çelik 2016:220).

-İbni Tufeyl (1106-1186): Bati'ya etkisi büyük olan düşünürlerdendir. Hayy b. Yekzan eseri 1349'da İbraniceye tercümesi yapıp,1671'de Arapça aslından latince'ye,1672'de Flamanca'ya tercüme edilmiştir. Daneil de Foe'nin Robinson Crusoe' eserini İbni Tufeyl bu eserinden esinlendiği belirtilir. İbni Tufeyl ayrıca John Locke, David Hume, Voltaire, J.J.Rousseau gibi pek çok aydınlanma düşünürlerinin düşüncelerine etki yaptığı belirtilir(Sarıçam/Erşahin 2105: 260-261).

-İbrahim Efendi (18.yüzyıl): Osmanlılarda ilk denizaltıyı gerçekleştiren mühendistir.

-İbrahim Hakkı (1703-1780): 18.yüzyılda yaşamış Büyük bir içtimaiyyatçı, nesfiyatçı (psikolog), astronom ve fen adamıdır. En ünlü eseri Marifetnâme olup, burçlardan, insan fizyoloji ve anatomisinden bahsetmiştir. Tüm bu bilgileri *Tevhidi Düşünce* ilim geleneği ve yöntem anlayışı üzerinden oluşturmuş ilim adamıdır (Karışman 2010: 352).

-İdrisi (1100-1166): Yedi asır önce bugünküne çok benzeyen dünya haritasını çizen Türk-İslam medeniyetinin *Tevhidi Düşünce* merkezli coğrafyacısıdır.

-İmam-ı Gazzali (1058 - 1111): İslam'ın Tevhidi düşünürlerinin en keskin zekâlı ilim adamlarındandır. Gazzali; şüphecilik, felsefe tenkitler, isimcilik, aklın sınırlarını çözme yolundaki tenkitçi ilim geleneğine ilaveten, iktisada, ticaret hukuku, ahlak ve tasavvufa ait ilmi fikirleri hep tevhidi düşünce ilmi bilgi geleneği

içinde ele alarak, rasyonel Yunan felsefesine karşı çıkmış Tevhidi Düşünce merkezli Batı'yı etkilemiş bir ilim adamıdır(Ülken 2000: 40).

-**İsmail Gelenbevi (1730 -1791)**: *Tevhidi Düşünce* bilgi geleneği üzerinden bilgi inşasına sahip 18 yüzyıldaki Osmanlıların en güçlü matematikçilerindendir.

-**Kadızzade Rumi (1337 -1430)**: *Tevhidi Düşünce* bilgi geleneğine bağlı Osmanlı ve Türklerin ilk astronomu olan bir ilim adamıdır. Kadızzade Rumi, aynı zamanda çağını aşan büyük bir matematikçidir.

-**Abbas Vesim (Kambur) Efendi (? - 1761)**: Ünlü Türk ilim adamı, tıpcı Abbas Vesim Efendi, verem mikrobu Robert Koch'dan 150 sene önce keşfeder (Balta,- Cahit,<http://www.islamansiklopedisi.info/18.03.2018>).

-**Kaşgarlı Mahmud (1008-1105)**: Kaşgarlı Mahmud 1008 yılında Kaşgar'da doğmuştur. Karahanlı hanedan soyundan gelen Kaşgarlı Mahmut, 11. yüzyıl ünlü Türk dil bilginidir. Dil-kültür üzerinden ortaya koyduğu eserleriyle dünya çapında tanınmış bir Türk-İslam medeniyetinin yazardır. *Divanû Lügati't-Türk* adlı eseri Türk dilindeki ilk ansiklopedi ve sözlük olup, Kaşgarlı Mahmud denildiğinde akla ilk gelen eser olmuştur. Eserlerin de Türk-İslam Tevhidi Düşünce anlayışını eserlerine yansıtan bir bakış açısı ile oluşturmuştur (Çelik 2016:169-170). Dil, ilim, medeniyet, kelim ilişkisini kurarak dünyaya bir dil, medeniyet ilişkisinin önemli bir örneğini ortaya koymuştur.

-**Katip Çelebi (1609 - 1657)**: Osmanlı bilginidir. 17 yüzyıl "Türk ilim dünyasında pozitif ve hür düşünceyi temsil eden en önemli simalarındandır. Tarih, coğrafya ve bibliyografya alanlarında önemli eserler vermiş" fikir adamıdır.

-**Kindi (801 - 872)**: İlgili sahasının çokluğu ve ilmi derinliği ile Batı'da Batılı gösterilme teşebbüsüne uğramış **Kindi, Batı'da "Alkindus"** ismi ile anılır (Çelik 2016:49). Böyle Kindi'nin yaptığı buluşlar İslam dünyasına değilde ancak Batılı bir isim bunları "yapabilirci" bir oryantalist mantıkla Kindi'ye yaklaşıldığı görülür. Kindi'ye göre *herşey birbirine göre izafilik taşır*. Bu durum aynı zamanda *herşeyin gözlemciye göre izafilik taşıdığına* ortaya koymaktadır (Çelik 2016:50). Böylece bu izafiliği Eniste'inden 1100 yıl önce ortaya koyarken aynı zamanda içtimai ilimlerin kültürel izafilik taşıdığına dayalı yöntem bilgisini de ortaya koymuş olduğu görülür. İbn-i Heysem'e kadar optikle ilgili eserleri kaynak olan Kindi, fizik felsefe ve matematik alanında yaptığı hizmetleri ile tanınmıştır. Kindi uzay geometrisinin kuruculuğunu yapmakla birlikte, kâinatın yuvarlaklığı üzerine risale çalışmaları yapmış ve psikofizyoloji olarak bilinen günümüzdeki ilim alanının kendi zamanında kuruculuğunu da yapmıştır. Kindi'nin 270 adet büyüklü küçüklü eseri kayıtlara geçmiştir (Çelik 2016 :51-53).

-**Lagarî Hasan Çelebi (17 yüzyıl)**: Evliya Çelebinin seyahatnamesine göre Osmanlı Devleti'nde füzeciliğin atası olup,1633'de roketle dikey uçuşu başarıyla gerçekleştirmiş ilk insan ve ilk defa füze uçan bilginidir (Kaçar,Mustafa,<http://www.islamansiklopedisi.info/18.03.2018>, 11:53).

7-19. Yüzyıl Sürecinde Te 7-19. Yüzyıl Sürecinde Tevhidi Düşünce'ye Göre Bilgi İnşa Etmedeki Öncü Türk-Bilgeleri vhid Düşünce' ye Göre Bilgi İnşa Etmedeki Öncü Türk-Bilgeleri

-**Macriti (?-1007)**: Matematikte başkan kabul edilen Endülüs, Kurtuba'lı (Cordoba'lı) Matematikçi ve astronomdur. Matematik ve astronomi O'nun İmî çalışmalarıyla ancak özel bir ilim alanları olmuşlardır. Macriti'nin ilim geleneği kendisinden sonraki ilim adamlarını oldukça etkilemekle birlikte, Batı'nın matematik aklının gelişmesinde de Macrit'nin ilim geleneği etkili olmuştur.

-**Mevlana Celaleddini Rum-i (1207-1273)**: Mevlana, bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Horasan yöresinin Belh şehrinde 1207 tarihinde doğmuştur. Türk-İslam medeniyetinin yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden biri olan Mevlana Önce Selçuklu Nizamiye medresesinde müderrislik yaparak akıl merkezli ilim de öne çıkmıştır. Ardından 1244'de Şems-i Tebrizi ile karşılaşarak tasavvuf yoluna girmiştir. Tasavvufi içerikle "hamdım, piştim, yandım" sözleriyle aşk ile Allah'a kavuşmaya böylece *Tevhidi Düşünce*'nin bütüncül bilgi boyutuna göre "bilmek, bulmak ve olmak" ledünni ilim yolculuğunu ortaya koymuştur. Mevlana, "*Gel gel yine gel, ne olursan ol yine gel. Yüz kere eğer tövbeni kırsan yine gel*" dizeleriyle, insanları dil, din, ırk, mezhep ayrımı gözetmeden, tevhidi birlik düşüncesi üzerinden insanlığı kardeş olmaya, barışa ve hoşgörüyü çağıran *Tevhidi Düşünce* merkezli bilginidir. 13. yüzyılda yaşamış olmasına rağmen eserleri ve düşünceleri çağları aşan Mevlana merhameti ve karşılıksız olan insan sevgisiyle sadece İslam âlemini değil, diğer dinlerdeki insanları da kendine hayran bırakmıştır. Çeşitli ilimlerle ilgilenen Mevlana simya ilmi –tasavvuf ilişkisi üzerinden insan karakteriolojisinin değerli değerli (kâmil hale gelme)hale gelen dönüşümünün örneklerini bu ilim üzerinden ortaya koymuştur (Koç Aydın 2008 (b):337-338). Kendisinden sonra hem İslam dünyasını hem de Batı dünyasındaki düşünürleri etkilemiştir. Batı düşünürleri arasında Mevlana'dan en çok etkilenenlerden birisi de, modern siyaset biliminde "kutsal devlet" kavramıyla öne çıkan Hegel'dir. Hegel ile Mevlâna arasında beş yüz yıldan fazla bir zaman aralığı vardır. Hegel'in iki ciltlik Mantık kitabı (Logic) 1812-1816 arasında yazılmış, Mesnevi 1256-1273. *Divan-ı Kebir* (Külliyat-ı Şems) daha da eski, 1244; Hazretin Tebrizli derviş Şems ile münazaralarından oluşur. İslam dünyasında diyalektik düşüncenin piri olarak tanınan Mevlâna, Hegel'in öncüsüdür. Nitekim Hegel, 'Phänomenologie des Geistes' isimli eserine Mevlâna'dan alıntılar eklemiştir, "mükemmel Celâttin Rumi" tanımıyla ululadığı düşünürün Tevhid açıklamasının "en saf ve ulvi açıklama" olduğunu teslim etmiştir"(<http://www.alevalatli.com.tr/> 22.01.2018).

- **Mes'ûdi (? - 956)**: Kıymeti ancak 18. 19. Yüzyıllarda anlaşılan büyük tarihçi ve coğrafyacı. Mes'ûdi günümüzden 1000 sene önce depremlerin oluş sebebinin açıklanmıştır. Mes'ûdi'nin eserlerinden yel değirmenlerinin de müslümanların icadı olduğu anlaşılmıştır. "Tenbih" adlı eserinde ilmi bilginin tekamülüne ve yöntemli araştırma tekniğine bu eserinde dikkat çekerek, Allah "Her bilenden daha üstün bir bilen vardır" ayetinden hareket ederek (Sezgin 2018: 172), *Tevhidi Düşünce* anlayışına bağlı ilmi bilgi birikiminin tekamülcü geleneğine vurgu yaparak tevhidi düşünce üzerinden ilmi bilgi yönteminin gelişmeciyet seyrini ortaya koymuştur

-**Mimar Sinan (1489 -1588)**: Seviyesine bugün dahi ulaşamayan dahi mimar. Mimar Sinan tam manası ile bir sanat dâhisidir.

-**Nasirüddin Tusi (1200-1274)**; Batılı matematikçi ve astronomicilerin, eserlerinden en çok yararlandıkları İslam dünyası bilim adamlarının başında Nasreddin Tusi gelmektedir. Çeşitli ilmi alanlarda derinlikli bilgisinden dolayı “İnsanlığın Hocası” (ustad-ül beşer) unvanı ile anılmıştır. Tusi, trigonometri sahasında ilk defa eser veren, Merağa rasathanesini kurmuş olup bu rasathane, Doğu'nun en büyük rasathanesi olarak ün yapmıştır. Matematikçi ve astronom olmakla birlikte Tusi, felsefe başta olmak üzere astronomi, ahlak, tevhit konuları gibi farklı ilim dallarında, sayıları altmış geçeren eser ortaya koymuştur (Ülken 1998 :122-124).

-**Ömer Hayyam (1048- 1131Ç)**: Bir yandan Rubailerıyla ünlü olan Hayyam, aynı zamanda çok iyi bir matematikçi, filozof ve astronomdur. Bu yönleri ile Harezmi'yi aşmıştır (Güzelyüz, Ali “Ömer Hayyam'ın Eserlerine Bir Bakış” İst.Ünv. Şarkiyat Mecmuası Sayı 19 Yıl:2011-2,sf 51-62 Erişim tarihi; 27.01 2018, sf: 52, (<http://dergipark.gov.tr/>). Bu yönüyle Hayyam, üçüncü derece denklemlerin çözümü için konik parçaları kullanarak yöntem geliştiren ilk matematikçidir. Pascal üçgeni diye bilinen matematik kavramının esasında Ömer Hayyam'a ait olduğu belirtilir (Çelik 2016:188). Ayrıca $(a+b)^n$ ifadesindeki (n) tam sayı olduğu zaman açılımının katsayılarını ilk defa Ömer Hayyam tablo halinde vermiştir. Ondan altı yüz yıl sonra yaşayan Newton ve Pascal'a mal edilen binom formülünü de kendisi bulmuştur. Buna göre Newton formülünün keşfi de Ömer Hayyam'a ait olduğu söylenebilir (Güzelyüz, Ali “Ömer Hayyam'ın Eserlerine Bir Bakış” İst.Ünv. Şarkiyat Mecmuası Sayı 19 Yıl:2011-2,ss. 51-62, sf. 53, Erişim tarihi; 27.01 2018, (<http://dergipark.gov.tr/>).

-**Piri Reis (1465 -1554)**; 400 sene önce bu güne çok yakın dünya haritasını çizen büyük coğrafyacı. Amerika kıtasının varlığını Cristof Colomb'dan önce bilen ünlü denizcinin Amerika'yı gösteren Dünya haritaları ve Kitab-ı Bahriye adlı denizcilik kitabıyla tanınmıştır. Piri Reis eşsiz bir kartograf ve deniz bilimleri üstadıdır (<http://osmanli.site/27.01.2018>).

-**Şihabettin Karafi (?-1285)**: Orta çağın en büyük fizikçi ve *Tevhidi Düşünce* anlayışı üzerinden kurulan İslam hukuk metodolojisi âlimidir.

-**Takiyyüddin bin Maruf (1521-1585)**: Osmanlı Yükselme döneminde İstanbul rasathanesi ilk kuran,1559 'da ilk mekanik saati yapan(Sezgin 2018,s. 193), çağından çok ileride asrın önde gelen astronomi ilim adamıdır. Takiyuddin, sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjant kavramlarının tanımını yapmış, ispatlarını göstermiş olup cetvellerini de hazırlamış önemli bir matematikçidir (Çelik 2016:312-313).

-**Uluğ Bey(1393 -1449)**: Timur'un torunu ve O'nun oğlu Şahrüh'un oğlu olan Uluğ Bey, çağının en büyük astronomu ve matematikçilerindedir. Buna göre Uluğ Bey, trigonometride yeni çığır açan ünlü bir Türk-İslam âlimi ve hükümdarıdır (Ülken 2000:267-268).

- **Yusuf Has Hacib (1017-1077)**: Türk-İslam tarihi ve kültürü açısından son derece önemli olan Kutadgu Bilig siyasetnamesini *Tevhidi Düşünce* bilgi geleneği bağlamında yazmış ilim adamıdır. 1018 'de Balasagun'da dünyaya gelmiştir. *Tevhidi Düşünce* bilgi geleneği üzerinde Kutadgu Bilig'i yazan Yusuf Has Hacib, dil kültür, edebiyat medeniyetimizin tevhidi siyaset zihniyeti açısından son derece önemli eserini siyasetname bağlamında ortaya koymuştur (Çelik 2016:159).

- **Zerkali (1029-1087)**: Endülüslü astronomdur. Zerkali, "Batlamyus'un aksine dünyanın gerçek yörünge noktası hareketini ve güneşin tadil merkezini asırlık değişikliğe bağlı olduğunu keşfederek bunu kanuna bağlamıştır". Oysa Batlamyus, güneş sisteminin yörünge noktasını sabit olarak belirtmiştir. Ayrıca Batlamyus güneşin tadil merkezini de değişmez olarak ifade etmiştir. Batlamyus'un bu anlayışını ters çevirmiş, Batlamyus kuramına kuşku duyulmasına yol açmıştır (Çelik 2016:163-164). İslam'ın (*Tevhidi Düşünce*) anlayışına göre düşünen ilim adamıdır.

Kısmen burada isimleri anılan ve çeşitli çağlarda yaşamış Türk-İslam ilim adamlarına kaynaklık eden ve onlara öncü konumu veren ana şey, *İslam'ın özü olan tevhit anlayışı ve onun ilmi bilgi yöntemi olan Tevhidi Düşünce ilim geleneğidir*. Bu bilgi yöntemi İslam medeniyetinde; Gazzali, Mevlana, Ömer Hayyam, El Biruni, İbn'ül Arabi gibi *Tevhidi Düşünce* üzerinden bilgi üreten ve kendilerinden sonra Batı'yı etkileyecek ilim adamları ve ilmi düşünce geleneklerini ortaya çıkarmıştır. Batı'da özellikle 13. Yüzyıldan sonra beliren ve 18. Yüzyıla kadar devam eden filozoflar geçidine İslam'ın tevhit anlayışına göre bilgi üreten ilim adamlarının kaynaklık ettiği açık olarak görülür.

Buna birkaç örnek vermek gerekirse;

Topçu'ya göre Kant'ın ve Spinoza'nın ahlakları, insanın ilmi olarak Gazzali'nin "ihya-yı ulum" undan daha ileri gidememiştir. Ruhumuzu yeniden kazanarak ahlak üstüne bir medeniyet kurmak istiyorsak yine İslam ahlakı ve bilgi metodu olan *Tevhidi Düşünce* yöntemini benimsemeliyiz diyen Topçu, Kant ve Spinoza'nın bilgi anlayış ve yönteminin Gazza'li ekseni olduğuna dikkat çekmekte olduğu söylenebilir (Topçu 2010:166). Bu noktada bütüncül tevhit ilmi yöntemine karşın Batı'da tekçi (maddeci) tek bileşenle bilgi üretme genel yapısının dahi oluşmasında;

"Gazali- Descarte", "Gazzali- Spinoza", "Gazzali-Kant" etkilenmelerine bağlı olarak Descartes'in matematik üzerinden metodolojik vahdeti (birliği)nde Gazza'li etkisi görülmektedir (Bilgiseven 1994:35). Yine Spinoza'nın ;

- "Tanrı herşeyin yaratıcısıdır " anlayışı içinde bulunmasıyla O'nun "Tanrı" ve "Doğa" anlayış felsefesinde görülen örtük (batın/mana) ve açık (zahir/maddi) bütüncüllüğünün yöntemi" yanında,

- "Zihin" ile "hayal gücü" ve "saf mantıksal düşünme" ile "düşünceleri" bir araya getirmeye yönelik bütüncüllüğünü, rasyonalistleştirmeye yönelik bir çabayla ele almasında (Cevizci 2016 :278), Gazzali ve İbni Rüşt'ün etkilerine bağlı olarak oluştuğunu ifade etmek mümkün gözükmektedir. (<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/04.02.2018>).

Tevhidi Düşünce'nin önemli ilim adamlarından İbn'ül Arabi'ninde ;

-“İbn'ül Arabi (1165-1240)–Descartes (1596-1650)”,

-”İbn'ül Arabi-Kant(1724-1804)”,

- “Mevlana (1207-1273)- Hegel (1770-1831)”(<http://www.alevalatli.com.tr/>
22.01.2018),

-Hayvanları konuşurma sembolizmi üzerinden “Mevlana- La Fontane (1621-1695)”,

-Ada ve ütopya kültürü üzerinden Hay bin Yekzan modellemesi üzerinden “İbnü

Tufeyl (1105-1185)- Thomas More (1478-1535)”,

-“İbnü Tufeyl- Daniel Defoe'nin (1660-1731) Robinson Crouze”u,

- “İbni- Sina (980-1037)- Aquinaslı Thoma (1225-1274)”,

-“İbn-i Haldun (1332-1406)- Marks(1818-1883)(Bilgiseven 1994: 58),

-“El Biruni (973-1048)- Newton (1643-1727)”,

- “El Biruni- Galileo (1564-1642)”, (<https://www.biruni.edu.tr.01.01.2018>) etkileşimi, bilginin 19 yüzyıla kadar İslam medeniyetindeki *Tevhidi Düşünce* bilgi yönteminin hâkimiyetine ve Batı'da öncü filozofların bilgi inşası üzerindeki hakimiyetlerine dikkat çekmektedir. Buna göre Türk-İslam ilim adamları çalıştıkları ilmi konularını, hep *Tevhidi Düşüncenin* ilim anlayışı, geleneği ve yöntemine göre oluşturulmuşlardır. 7-19 yy lar arasında bu yöntem ile ilim alanları ele alınarak “*Bilgi-İktidar-Tevhit*” üzerinden düşünebilen Öğretim Üyesi/müderris/hem müderris hem de aynı zamanda sufi “ etkileşimi bağlamında özgün ilmi eserleriyle ileri medeniyet ve siyasal sistemi kurmuşlardır. Aynı ilmi yöntem çerçevesini günümüzde de cari olduğu düşünüldüğünde kendi özgün ilmi yöntemimizle *Tevhidi Düşünce ilmi yöntemini* bilen ilim adamları vasıtasıyla yeni sistem, “*inşa*” ve “*ihya*” edilebilir.

Sonuç:

Bütün bu anlatılanlar çerçevesinde günümüz Türkiye'sin deki "BİLGİ" anlayışının mevcut durumuna bakıldığında şöyle bir tablodan söz edilebilir;

Türkiye'de özellikle 1923 modernleşmesinden sonra başta "Düşünce Sistemi", "Bilim Anlayışı", "Eğitim Sistemi" ve "Siyasal Sistemin" değişmesine bağlı olarak Pozitivizm üzerinden bilgi üreten bir anlayış hâkim olmuştur. Bu bilgi anlayışını da siyasal yapının kabulleri doğrultusunda "salt akla dayalı bilgi üzerinden bilim" yapan öğretim üyeliği kurumunu oluşturmuştur. Bir medeniyette, toplumda, topluma yön veren "üst bilgi" o medeniyetin yahut toplumun üniversite kurumunda üretilir. Buna göre Türkiye'nin üniversitede kurumunda "modernist/pozitivist düşünce sistemi –liberal siyasal anlayış" ekseninin dayatmasıyla ; "üretilen bilgi", "tercih edilen bilgi yöntemi/metodoloji" ve buna bağlı toplum sisteminin belirlenmesine kullanılan "bilgi" ve bilgiyi üreten "bilim adamı", seküler- pozitivist temel bakış açısı üzerinden yetiştirilmiştir. Tabii olarak da bu öğretim üyesinin pozitivist düşünce yöntemi üzerinden aldırılmış/alınmış olduğu eğitim ve düşünce yapıyla; topluma, sisteme, üniversiteye, eğitim anlayışına, dünyaya, eşyaya hep bu yönden hareketle bilgi üretmek durumunda bırakılmıştır. Böylece öğretim üyesini pozitivist düşünceye yönlendirme ve düşünce yöntem dayatması ile Osmanlı sonrası "1.Yeni Türkiye", bu yeni pozitivist zihniyet temelli bilim üzerinden öğretim üyesinin üretmiş olduğu sistem bilgisi ile meşruiyet kazandırılmıştır. Buna göre "1.Yeni Türkiye" modernist sistem –liberal siyasal anlayış"ın tekçi bilgi egemenliği çerçevesinde, modernist –pozitivist bilgi yöntemi ve *buna göre bilgi üreten bilim adamı tipiyle*, Batı sistemine köklü olarak bağlandırılmıştır. Öte yandan da pozitivist öğretim üyesi yetiştiren "üniversite anlayışı ile de", kendi medeniyetinin özünü bilmeyen, ona göre bilgi üretmeyi ve bilgi üretme yöntemini/metodojisini unutturulmuş olan bir öğretim üyesi tipi de yeni nesil modernist öğretim üyesi olarak ortaya çıkartılmıştır. Bu yeni nesil öğretim üyesi kendi medeniyetini, medeniyet değerlerinin bilgi üretme yöntemini yani "Tevhidi Düşünce" bilgisi üzerinden düşünce ve bilgi üreten öğretim üyeliğinden uzaklaşmış, ona yabancılaşmıştır. Bu durum bir müddet sonrada sürekli tek taraflı bilgi ezberiyle de artık kendi medeniyetinin bilgi üretme anlayışını "küçümser" bir konumunu oluşturmuştur. Böylece modern Batı medeniyetinin arzu ettiği İslam medeniyeti, özgün Türk-İslam kültür anlayışına dayalı bilgisini artık üretemez, bu yönde düşünemez bir duruma sokulmuştur. Bu yolla bir medeniyet inşasının gerçekleşebilmesi için ancak "özgün kültür", "özgün düşünce", "bilgi üretme yöntemi" gibi unsurlardan oluşan gerçek artık görülemez kılınmıştır. Bu yolla da Tevhidi Türk-İslam medeniyetinin yeni, yön verici inşacı medeniyet olma vasfı ortadan kaldırılmış olmaktadır. Bunun tabii sonucu olarak da Tevhidi Türk-İslam medeniyetinin medeniyet inşa anlayışına "güven duyma" bunalımı ortaya çıkarılmış/çıkılmıştır. Buna göre obskuran-tizme (bilmesinlercilik) dayalı "görünüşte bir bilme üzerinden" ; öğretim üyesi, toplum ve özgün değerlerin gelişmesinin önü, "bildiğini sanan" bir kitle tarafından kapatılmış olmaktadır. Bu aynen Batılı müşteşriklerin (oryantalistlerin) İslam ve kültürümüz ile ilgili uzmanlaşmalarının (ilgilenmelerinin) dışında; örneğin bir

İngiliz, Fransız, Alman, İsrail, Rus, ABD’li ...bir öğretim üyesinin;

- İslam’ ı,

-O’nun ictimai düzen anlayışını,

-”*Tevhidi Düşünce*” dayalı bilgi yöntemini,

-*Tevhidi Düşünce*” ye dayalı bilgi yönteminin ’ilimlere nasıl bakıp, ne tür bir yöntemle bilgi ürettiğini bilmiyorsa,

Türkiye’de oluşturulan “ağırlıklı olarak ve genel temayül açısından” “Yeni Nesil Öğretim Üyesi”nin de aynen bu yabancı medeniyet değerlerine sahip öğretim üyeleri gibi İslam’a, “*Tevhidi Düşünce*” anlayışına o derece yabancılaşmış, yabancılaştırılmış olduğu açıktır. İşte tam bu durum da, esasında Batı medeniyetinin Türkiye’de tam da istediği gibi Türkiye’deki pozitivist modernist bilgi sistematiği, kendi değerlerine ve onun üzerinden düşünce üretmeye yabancılaştırılmış ama sözde özgür düşünen *bilim adamı tipi* ile kendi medeniyetini geliştiremeyen “üniversite” kurumunu ortaya çıkarmıştır. Böylece Batı medeniyetinin, Türkiye’deki yerli işbirlikçi kesimin eşgüdümü ile modern siyasal sistem dayatmasıyla “*Tevhidi Düşünce*” kök temelli “bilgi” yoksunluğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu yönde “**düşünce-bilgi**” üreten “ilim adamı”nın ortaya çıkartılmamasının/yetiştirilmesinin de bu yolla sağlandığı görülür. Bu ise bir medeniyetin/toplumun “gelişmesinin” önünün tıkanmasını resmi kanallar kullanılması yoluyla sağlandığını ortaya çıkarmakta olduğu söylenebilir. Buna göre Türk öğretim üyeliği yapısının var olan modernist siyasal sistem temelli pozitivist yöntem ile inşa edilmesine destek verilmesiyle Türkiye’de, Batı medeniyeti düşünce sistemine sahip öğretim üyesi tipi ile- pozitivist Yeni Nesil Türk öğretim üyesinin “benzeşme”nin sağlandığı görülmektedir. Buna göre kendi öz değerlerimize dayanmayan, milli ve manevi değerlerimize tamamen tezat bir durum ortaya koyacak şekilde “benzeşmeci”lik ve dolayısıyla bunlardan ”aktarmacılık” üzerinden bilimsel bilgi üretimi, bilim adamlarımızın kendi değerlerine yabancılaşmasını ortaya çıkarmıştır. Buradan da özellikle sosyal bilimcilerimiz vasıtasıyla bağımlı bilgi ve bağımlı ülke/toplum/medeniyet yapısının devamlılığı, “bilim-bilgi” bağıntısı üzerinden bilerek ya da fark etmeksizin sağlanmış olduğu söylenebilir. Fakat bu durumu fark edip yeni düşünce yöntemi rotasının Türkiye 21. Yüzyıl sürecinde çizebilmesi için “**düşünce yöntemi-toplum tipi- ilim adamı zihniyeti**” etkileşiminin son iki yüzyıllık serencamını ortaya koyabilen aşağıda üretilen tabloya dikkatle yoğunlaşmak gerekmektedir. Çünkü ancak 21. Yüzyıl yeni Türkiye’si yeni bilgi inşa eden Türk-İslam özgün düşüncesi ve yöntemi üzerinden yapılabilmemesi için bunun en azından akademik çevrede bilinmesi önem taşımaktadır. Buna göre:

Tablo1“Düşünce Yöntemi-Toplum Tipi- İlim Adamı Zihniyeti”

Yüzyıllar	Bilgi Yöntemi	Toplum Tipi	Öğretim Üyesinin Bilgi Zihniyeti
7.Yüzyıl-19. Yüzyıl Arası	Tevhidi Düşünceye Dayalı Bilgi Yöntemi	Tevhidi Düşünceye Dayalı ManaEtrafında Bütünleşmeci Ahlak Toplumu	Tevhidi Düşünceye dayalı Madde+Mana Bütüncülüğüne Göre Bilgi ve İlim dalları inşa eden öncü İlim Adamı
19.Yüzyıl	Pozitivist Bilgi Yöntemi	Modern Toplum	Salt Akılcılık üzerinden Pozitivist Düşünceye göre “Bilimsel” Bilgi inşasını gerçekleştiren“Bilim Adamı”
20. yüzyıl son çeyreği ile 21.yüzyıl arası	Hermonotik Bilgi Yöntemi	Post Modern Toplum	Salt akılcılıktan hareketle “din-kültür-değere” bakan rasyonelleştirilmiş dindarlık düşünce zihniyeti ile Bilgi üreten“Bilim Adamı”
<u>21.yüzyıl</u> <u>Yeni Türki-</u> <u>ye’si</u>	Tevhidi Düşünce Bilgi Yöntemi	<u>Yeni Ahlak Toplumu İnşası</u>	Tevhidi Düşünceye dayalı Madde+Mana Bütüncülüğüne Göre Bilgi ile Pozitivist birikimden çıkıp Tevhidi Düşünceye göre tevhidi mahreçli Yeni İlim dalları inşa eden “Öncü İlim Adamı”

Günümüz Türkiye’sinin de bu “geri bıraktırcı” vaziyetten çıkılabilmesi için “öncelikle” içinde yukarıdaki tablonun “**Düşünce Yöntemi-Toplum Tipi- İlim Adamı Zihniyeti**” bağlamında bulunulan durumunun” fark edilmesinin” gereği bulunmaktadır. Türkiye’de bilim insanlarının başta medeniyet kurucu nitelik olan; felsefe, sosyoloji, iktisat, psikoloji, siyaset bilimi, tarih felsefesi, hukuk, eğitim gibi sosyal bilim alanları başta olmak üzere, ilahiyat ve diğer sosyal ve beşeri bilim sahalarında, pozitivist bilgi içinden çalışmalarını sürdürdükleri bilinmektedir. Elbette bu sonucun Türkiye’de ortaya çıkmasında;

- Siyasal sistemin modernist-seküler sistemin siyasal tercihinine yönelik dayatmaları,

-Uzun yıllardan beri devam edegelen “eğitim sistemi” ve buna dayalı “pozivist aydınının bilimsel çalışmayı algılayış” şekli,

- “Küresel düzeyde bilimsel bilginin paylaşım anlayışı”,

- “Medyanın laisist tavrının” doğrudan etkili olan unsurlardan oldukları söylenebilir.

Söz konusu bu durumun tespiti üzerinden *ikinci adım olarak; Türkiye’de “olan “ bilgi yöntemi ile özgün manada “ olması gereken” ayırımının fark edilmesi önemli görülmektedir.* Bunun içinde “olan” ile “olması gereken”i İki farklı medeniyet kaynağından beslenen materyalist düşünce merkezli “modernist- pozitivist” ve *Tevhidî Düşünce*” anlayışlarından yola çıkan **yeni çalışmaların yukarıdaki tabloda dikkat çekilen hususlarda mukayeseli bakış üzerinden yapılması gerekmektedir.** Ancak bu “olan” ile “olması gereken” ayırımının kendine has değerleri yöntem ve kavram bazında özgünlüğü korunarak yapılma gereği bulunmaktadır. Fakat modernist-pozitivist bağlamda “bilimsel”(salt akla dayalı üretilen bilgi) ve *Tevhidî Düşünce* bağlamında “ilmi”(vahye dayalı akılcı bilgi üzerinden üretilen bilgi) çalışmaların ve ortaya çıkan eserlerin, farklı bakış açılarına göre yapılması gerekirken, maalesef Türkiye’de *bunun toplumda ve ilim camiasında fark edilmediği ya da yeterince önem verilmediği görülmektedir.* Nitekim yaklaşık 100 yıldır devam eden bu “fark ettirmeme“, “benzeşme” ve “yabancılaşma” neticesinde, Türk-İslam coğrafyasında, istisnalar hariç, önemli ve özgün medeniyet inşa ve ihya edici ilmi çalışmalar ortaya konamamıştır. Ancak Batı’ da materyalist düşünce-pozitivist anlayışa göre ortaya konan yeni çalışmaların tasdiki veya taklidi yapılmaya çalışılmıştır.

Bütün bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, Türk-İslam medeniyetinde tüm ilmi alanlarda, “*Tevhidî Düşünce*” anlayışına kendi medeniyet değerlerimizden beslenen *ilmi bilgi üretilmesi gerekliliği* ne duyulan ihtiyaç acil olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, “*Tevhidî Düşünce*”ye dayalı ilmi bilginin olabildiğince tüm ilmi alanlarda “*inşa*” ve “*ihya*” edilme sürecinin başlatılmasına yönelik ilmi çalışmalara ve “*Tevhidî Düşünce*” üzerinden tüm evrene, eşyaya, ilim alanlarına bakabilen özgün düşünebilen hem “inşa”cı ve hem de “ihya”cı öğretim üyelerine her zamankinden çok daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumu günümüzde yoğun pozitivist bilgi yüklemesi ve hâkimiyetinden çıkıp, özgün milli ve manevi mahreçli ilmi bilgi üretilmesi ihtiyacını acil olarak ortaya koymaktadır. Bu ihtiyacın ivedilikle giderilmesi için Türk-İslam medeniyetinin 7. yüzyıldan 19.yüzyıla kadarki siyasal ve ictimai ve sistem yapı üstünlüğü ancak ilmi bilgi ile sağlanmış olduğunun ilmi olarak ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Söz konusu zaman aralığında *Tevhidî Düşünce* ilmi yöntem anlayışına göre bilgi üretmiş ilim adamları ve ilmi geleneğinin ortaya konması için bu zaman aralığına denk düşen bazı ilim adamları ve onların kurmuş olduğu öncü ilim sahalarına dikkat çekmek gerekmektedir. Bundan dolayı 7-19 yüzyıllar arasında *Tevhidî Düşünce* bakımından ilmi bilgi üreten ilim adamlarından bazılarını, ürettikleri özgün bilgi ile Türk-İslam medeniyetinin düzenini, sistemini, ictimai yapısını ve teknik dünya boyutunun birikimini gözler önüne sermek önem taşımaktadır. Çünkü Türkiye’deki moder-

nist hâkim bilim geleneğinin temel kabulünün zıttına, tüm bilginin 19.yüzyıl ve sonrasında pozitivism ve pozitivist bilim adamlarının eseri olmadığına dikkat çekilme ihtiyacı bulunmaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada Türkiye'nin 21. yüzyıl sürecinde **2. Yeni Türkiye inşa ve ihyası amacıyla;** kendi medeniyetine, onun ilmi yöntem ve ilim adamlarının varlığına “güven” duymayı sağlamanın bir gerekliliği olarak örnek ilim adamları üzerinden Türk-İslam medeniyetinin ilim, ilmi düşünce, özgün düşünebilen ilim adamı birikimi üzerinden bir çerçeve çizilmiştir.

Kaynakça:

BİLGİSEVEN, A.K., (1994), **Sosyal İlimler Metodolojisi**, 4. Baskı, İstanbul; Filiz Kitabevi.

BRAUDEL, Ferdinand, (2004), **Maddi Uygarlık, Mübadele Oyunları**, Çev; M.A.Kılıçbay, 2.Baskı. Ankara: İmge Yayınları.

BRAUDEL, Ferdinand, (2001). **Uygarlıkların Grameri**. Çev; M.A.Kılıçbay, 2.Baskı. Ankara: İmge Yayınları.

CEVİZCİ, Ahmet,(2016), **17.yüzyıl Felsefesi**,4.Baskı, Felsefe Tarihi-3, İstanbul,Say Yayınları.

COMTE, Aguste (1964), “The proggres of Civilization trough Three States”, **Social Change**. Newyork-London Edit.Amitai and Eva Etzioni, Basic Books. S:15-20.

Çelik, Emir, (2016), **Dünyayı Değiştiren Müslüman ve Türk Bilim Adamları**. Ankara: Tutku Yayınları.

DEMİR, Remzi/TOSUN,A.Rıza,(2008), “Salih Zeki Bey’in İslam’da Matematiksel Bilimler Tarihi”, **Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik Makaleler**. Ed. Yavuz Unat. Ankara: Lotus Yayınları,S:15-41.

İMAM GAZALİ,(2015), **Hak Yolunun Esasları**. Çev. D. Selvi. İstanbul: Semerkant Yayınları.

FARUKİ, İ. R.,(2017), **Tevhid** Düşünce ve Hayata Yansımaları. Çev: E. Okumuş. İstanbul: Mahya Yayınları.

GAZZALİ MUHAMMED,(Tarihsiz) **El Tecrid Fi Kelime Tüt Tevhid Risalesi ve Şerhi**. Çev: Seyyid Muhammed. İstanbul: Kitsan Yayınları.

GENÇ, Mehmet (2000). **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**. İstanbul: Ötüken Yayınları.

KARIŞMAN, Selma, (2010), **Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Adam Smith “Marifet “ ve “Zenginlik” Arasında İki Düşünce İki Dünya**, İstanbul: Ötüken Yayınları.

KAHYA, Esin,(2008), İbni Nefis ve Eseri El Mucez, **Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik Makaleler**. Ed. Yavuz Unat. Ankara: Lotus Yayınları. S:349-362.

KOÇ Aydın, A. (2008a), İslam Dünyasında Simya ve Kimya. **Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik Makaleler**. Ed. Yavuz Unat. Ankara: Lotus Yayınları. S:307-329.

KOÇ Aydın, A. (2008b), Simyada Dönüşüm ve Mevlana’da Manevi Yolculuğun Aşamaları, **Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik Makaleler**, Ed. Yavuz Unat. Ankara: Lotus Yayınları. S.330-348.

SARIÇAM, İbrahim/ERŞAHİN, Seyfettin,(2015), İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, No:524.

SEZGİN, Fuad,(2018), **Bilim Tarihi Sohbetleri**, Söyleşi: S.Turan, 18. Baskı, İstanbul:

Timaş Yayınları

ŞİMŞEK, Osman, (2013), Türk Girişimciliğinin Sosyolojisi. 2. Baskı. Ankara: Otorite Yayınları.

ŞİMŞEK, Osman, (2016), **Medeniyet ve Sistem İnşa Edici Vasfıyla Tevhidi Düşünce**, Ankara: İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği (İLMAR) Yayınları.

TOPÇU, Nurettin, (2010), **Yarıncı Türkiye. Bütün Eserleri -2**, Yayına Hazırlayan: E.Elverdi-İ.Kara, İstanbul: Dergah Yayınları.

UNAT, Yavuz, (2008), Türk Mühendis Cezeri'nin Makine Yapımında Yararlı Bilgiler ve Uygulamalar Adlı Yapıtı ve Teknoloji Tarihindeki Yeri, **Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik Makaleler**, Ed: Yavuz Unat, Ankara: Lotus Yayınları. S:363-391.

ÜLKEN, H. Z. (1998), **Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri**. 5. Baskı. İstanbul: Ülken Yayınları.

ÜLKEN, H. Z. (2000), İslam Düşüncesi, Türk Düşünce Tarihi Araştırmalarına Giriş. 3. Baskı. İstanbul: Ülken Yayınları.

YILDIRIM, Cemal,(2001), **Bilim Tarihi**, 7. Baskı, 2001,İstanbul:Remzi Kitapevi.

(AyşegülDemirhanErdem, <http://www.islamansiklopedisi.info/>, 29.03.2018, 12:44).

(Balta,Cahit,<http://www.islamansiklopedisi.info/18.03.2018>).

(Kaçar,Mustafa,<http://www.islamansiklopedisi.info/18.03.2018>, 11:53),

(www.ozgundusunce.org.6.02.2018,13:37),

(<https://www.biruni.edu.tr>.01.01.2018, 11:31

(<http://www.ilmar.org>,21.01.2018,14:259),

(<http://www.alevalatli.com.tr/> 22.01.2018, 14:27),

(<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/>04.02.2018,22:29),

(Güzelyüz, Ali “Ömer Hayyam'ın Eserlerine Bir Bakış” İst.Ünv. Şarkiyat Mecmuası Sayı 19 C:(2011-2) s: 51-62 Erişim tarihi; 27.01 2018, (<http://dergipark.gov.tr/>).

(<http://osmanli.site/>27.01.2018, 21 29),

Extended Abstract:

It is known that the origins of modern Western knowledge are based on the knowledge produced during the 7th-8th century by the Turkish-Islamic scholars who were dedicated followers of **Tawhid Thought**. Although the world is in the primitive (theological) period until the 13th century according to the modern sociological understanding of A. Comte, there is an Islamic civilization dominating the world political system with its most advanced scientific knowledge from the 7th century until the 13th century and even until the 19th century. Indeed, the period between the 5th and the 13th century is the dark period of the West itself. In this period; it is clear that the Western world did not have the qualifications such as producing original knowledge, having qualified knowledge, and building knowledge. In the light of this information, the source of knowledge in this time period is the knowledge based on **Tawhid Thought** which provides the advanced structure of Islamic civilization and the Turkish-Islamic scholars who act from this point of view.

Tawhid is the essence of Islam. Tawhid determines the main law of universe operation. Accordingly, everything in the universe works according to the law of Tawhid. **Tawhid Thought** is Islam's way of building knowledge. Human and society constitute thought and knowledge according to the understanding of the tawhid. Thus, everything related to all ictimai (social) knowledge is constructed according to the method of knowledge of the tawhidi thought. No civilization would ever rule over other civilization without its original knowledge system. Therefore, Islam has built original and pioneering scholars with the tawhidi thought-based method of knowledge. These scholars also built original knowledge in all wisdom through the **Tawhidi Thought** method. According to Turk-Islam civilization has a structure which qualification of holistic knowledge accord to methodology of tawhid thought on all ictimai (social), political, cultural, technical, medicine etc just as knowledgeable information. Because, according to tawhid understanding, ictimai (social) order (system) states a different standing, looking and examination between tawhid-based wisdoms (iktisat/economy), siyaset/politics), education, ictimaiyat/sociology, ruhiyyat/psychology), history/philosophy of history) and against the construction of sciences according to positivist understanding of sciences which were produced by pure mind of man who is created adventitiously (materialist philosophy, natural philosophy, sociology, psychology, politics, economy, ...). According to this, tawhid and **Tawhid Thought** understanding as being wisdom method based on tawhid and materialist thought produced by pure mind of man who is created adventitiously and also limited and its positivist scientific understanding are very different from each other and have dissimilarities. Depending on this, Islamic umran (civilization) and Islamic culture have a character that includes analytic and descriptive capacity and a "knowledge method" of its own in its construction. This "knowledge method" is stated as being knowledge method based on **Tawhid Thought** by us. Thus, according to **Tawhid Thought** understanding of knowledge method as being the essence of Islam, main structures of understanding of culture and umran (civilization) of Islam are formed.

In this study, the explanation period of existing reality by means of theoretical base structure set up within the knowledge method based on **Tawhid Thought** are important for being freed of the pressure of positivist knowledge and thought that are intense and directing of knowledge production world of Turkey and for the questions of how and why the necessity of concentrating on the “**Tawhid Thought**” centered knowledge, thought and içtimai (social) system production. Because, the most basic and urgent need of Turkey in the first quarter of 21st century is the need that is construction of wisdom knowledge according to its own civilization values with reference to the systematic of authentic (tawhid) thought.

Within this context, the most crucial factor for the meeting of this need is academician who will produce knowledge by means of **Tawhid Thought** method. That is, the most primary need of Turkey that should be met is the meeting of the need for the lack of academician (alim) who will produce knowledge according to **Tawhid Thought** knowledge method. For the realization of this, the emphasis for the systematic construct of existing **Tawhid Thought** centered wisdom fields and wisdom sub-fields is the first basic quality of “elevating” centered movement. There is a need for the construct of authentic knowledge method by keeping in mind the “mockery” effect of modernizing materialist thought on our civilization created by means of “Social Thought and Social Sciences” from the 19th century to up to date. For the realization of this,

19th century “Ottoman State- Modernist 1st New Turkey”, it is needed that the change of social thought from the inside must be revealed by means of politics, bureaucrats, local-comprador intellectuals and academicians producing positivist knowledge in relation to “how” and what kind of knowledge method used for it. Because, this approach is important for “thought method determines intellectuals’ direction of knowledge construction”. On the other side, at the very same time (concurrently), the standing of opponent civilizations as being in the first place British, French and German thought system from the outside; it is very crucial to see and know that how the stated process developed by means of the effects of the outlook perception of thought, politics, consciousness of history and economics. The stated condition must be indicated by critical method. So that, the depth and subtlety of the subject could be become known within a systematical outlook by this way. For this, first of all, by examining Islamic civilization within the period from 7th century when it developed to 19th century, it must be stated how Muslim Turks by means of producing knowledge based on authentic “**Tawhid Thought**” knowledge method directed the world politics. The scholars within this period in the name of Islam civilization, set up “knowledge and wisdom” *relation* by “**Tawhid Thought**” understanding of knowledge method; development, producing new things and inventing and also achieved themselves and their civilization. Islamic civilization achieved this superiority by constructing the relation of “knowledge-wisdom-power” of its scholars according to “**Tawhid İctimai(Social)/Thought**” understanding. Because of the fact that the first order being “Read” is the starting point that gives way to this. On this understanding, the construction of societal system from “*the*

reading” of everything (all wisdoms and objects) *according to* “**Tawhid Thought**” *wisdom understanding* by means of its “knowledge-power” model’s frames made up of its directing of active world politics in the period of 1200 years from the 7th century to the beginning of 19th century. In fact this success was realized by the reading of everything in terms of tawhid-centered according to ictimai/social thought and knowledge understanding of wisdom tradition of **Tawhid Thought**. At this point, scholars who enabled this and their knowledge construction method based on **Tawhid Thought** played most important roles.

In this context, the main purpose of this study is to reveal the scientific evidence showing that the original knowledge and knowledge management which was produced by Turkish-Islamic scholars especially from the 7th century until the 19th century forms the knowledge roots of the Western civilization.

Keywords: Tawhid, Tawhid Thought, System, Wisdom, Science, Intellectual

Said Halim Paşa ve Fikirleri

Said Halim Pasha and His Ideas

Doç. Dr. M. Hanefi BOSTAN*

Öz:

Bu çalışmada Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu olan, İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Başkanlığı yapan, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Hariciye Nazırlığı ve Sadrazamlık görevlerini ifâ eden ve aynı zamanda İslamcılık fikir hareketinin teorisini Said Halim Paşa'nın hayatı, eserleri, şahsiyeti ve fikirleri üzerinde durulacaktır. Said Halim Paşa'nın eğitimi, Osmanlı Devleti'nde aldığı ilk resmi görevlerin ne olduğu, yurt dışına neden çıktığı, Yeniköy'de bulunan yalısında yapılan sohbetlere kimlerin katıldığı, Mondros Mütarekesi'nden sonra "Ermeni kırımını" iddiasıyla Bekirağa Bölüğü'ne konulması ve bu konuda Divân-ı Harbi Örfi'de yargılanması, İngilizler tarafından Malta'ya sürülmesi ve serbest bırakılması, akabinde Roma'da bir Ermeni komitacı tarafından neden öldürüldüğü konularında kısa bilgiler verilecektir. Paşa'ya özgü bir kavram olan "İslamlaşma"dan ne murat ettiği, İslam'da siyasi hakimiyetin ne olduğu, batılılaşma, ırkçılık ve milliyetçilikle ilgili görüşleri ele alınacaktır. Türk Medeniyeti hakkındaki düşünceleri, Müslümanların hak ve görevlerinin neler olduğu ile ilgili değerlendirmeleri ortaya konulacaktır. İslam'ın sosyal yapısı, milli egemenlik ve bunalımdan çıkış için önerdiği yol değerlendirilecektir. Kanun yapma hakkının kimlerde olması gerektiği ve demokrasi hakkındaki düşünceleri üzerinde durulacaktır. Hükümet sis-

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Assoc. Dr. Marmara University, Faculty of Science and Literature, mhobostan@marmara.edu.tr; ORCID: 0000-0003-3498-0142

temi olarak önerdiği başkanlık sisteminin ayrıntıları üzerinde durulacaktır. Millet Meclisi'nin görevinin ne olması gerektiği, Senato (Ayan Meclisi)ile ilgili düşünceleri ortaya konulacaktır. Batılılaşma konusundaki fikirleri ve Aydınlarla yüklediği sorumluluk değerlendirilecektir. Sultan II. Abdülhamid'in hilafet politikasını ve hilafetin Türkler'de olması gerektiği konusundaki düşünceleri ele alınacaktır. Paşa'nın kimlerden etkilendiği ve kimleri etkilediği hususunda da bir değerlendirmede bulunulacaktır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Tarihi, Said Halim Paşa, Sadrazam, İslamlaşmak, Başkanlık Sistemi, Hilafet.

Abstract: In this study, the life, scientific studies, personality and ideas of Said Halim Pasha, the grandson of the Egyptian Governor Kavalalı Mehmed Ali Pasha, the Chairman of the Committee of Union and Progress, Minister of Foreign Affairs and Grand Vizier in the late Ottoman Empire and the theorist of the Islamic movement, will be discussed. Brief information will be given on Said Halim Pasha's education, his first official duties in the Ottoman Empire, why he went abroad, the participants in the conversation held in his mansion in Yeniköy, his imprisonment in the Bekirağa Dungeon after the Armistice of Mudros with the allegation of "Armenian Genocide" and his trial in Divân-ı Harbi Örfi (courts-martial), his exile to Malta by the British and release, and the reasons of his subsequent murder by an Armenian secret society member in Rome. His hopes from "Islamization", a concept peculiar to the Pasha, and his views on political dominance in Islam, westernization, racism and nationalism will be discussed. The ideas on Turkish Civilisation, the rights and tasks of Muslims will be obtained. The way he suggested for the social structure of Islam, national sovereignty and the way out of crisis will be evaluated. Who should have rights of legislation and the ideas on democracy will be focused. The details of the presidential system that he proposed as a governmental system will be focused on. The tasks of National Assembly and the ideas on Senate (Ayan Assembly) will be discussed. The ideas on Westernization and responsibilities of intellectuals will be evaluated. His thoughts on the caliphate policy of Sultan Abdülhamid II and the idea that the caliphate should remain with the Turks will be discussed. There will also be an evaluation on his influences and those he influenced.

Keywords: Ottoman History, Said Halim Pasha, Grand Vizier, Islamization, Presidential System, Caliphate.

Giriş:

Makalemizde son dönem Osmanlı fikir adamlarından biri olan ve İslamcılık fikir hareketinin lideri sayılan ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilk hükümetini kurarak Sadrazamlık ve Hariciye Nazırlığı görevlerini üstlenen Said Halim Paşa'nın eğitim ve idarecilik hayatı ele alınacaktır. Son dönem Osmanlı aydınları ve devlet adamları içinde önemli bir yeri olan ve aynı zamanda en zorlu dönemde sadrazamlık yapan Said Halim Paşa'nın şahsiyeti değerlendirilecektir. Sadrazamlık döneminde meydana gelen önemli olayların neler olduğu ve bu olaylar karşısındaki tavrı belirlenecektir.

Bunun yanında İslamcılık düşünce akımı içindeki yerinin ne olduğu tespiti yapılacak ve ortaya koyduğu orijinal fikirler değerlendirilecektir. Fikirleri ile ilgili yazdığı eserlerin neler olduğu ve bu eserlerin kıymet-i harbiyesi üzerinde durulacaktır. Bunalımdan çıkış için önerdiği yolun ve hükümet sisteminin ne olduğu ele alınacaktır.

Said Halim Paşa'nın önerdiği hükümet sistemi ve fikirleriyle günümüze tesir edip etmediği tespiti yapılacak ve çalışılacaktır. Buna mukabil Paşa'yı etkileyen aydınların kimler olduğu üzerinde de durulacaktır.

Said Halim Paşa'nın Hayatı

Mehmed Said Halim Paşa 19 Şubat 1864'de Kahire'de dünyaya geldi (BOA, Sicill-i Ahval, 25:121). Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu olup babası Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) üyesi Prens Halim Paşa, annesi Vicdan Hanım'dır (Turgay 2013: Aile ağaçları No 7). Dedeleri Anadolu'dan Kavala'ya göç etmiş olan bir Türk ailesidir (Turgay, 115).

Prens Mehmed Said Halim Paşa, Prens Halim Paşa'nın en büyük oğlu olup, Prens Mehmed Abbas Halim Paşa, Prens Mehmed Ali Halim Bey ve Prens Mehmed İbrahim Halim Bey olmak üzere üç erkek kardeşi, ilk ikisi çocuk yaşlarda vefat eden Prenses Ayşe Tefrika, Prenses Fatma ile Prenses Zehra, Prenses Nazlı, Prenses Emine, Prenses Rukiye ve Prenses Kerime olmak üzere yedi kız kardeşi bulunmaktaydı.

Ailesi ile birlikte 1870'de İstanbul'a yerleşen Said Halim, ilköğrenimini özel hocalardan yaptı. Küçük yaşta Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce öğrendi. Kardeşi Abbas Halim Paşa ile yüksek tahsilini tamamlamak üzere İsviçre'ye gitti. İsviçre'de beş yıl kalarak siyasi ilimler alanında üniversite öğrenimini tamamladı. İstanbul'a döner dönmez II. Abdülhamid tarafından kendisine sivil paşalık rütbesi verilerek 21 Mayıs 1888'de ilk görevi olan Şûrâ-yı Devlet üyeliğine atandı. Şûrâ-yı Devlet'in maliye dairesinde çalıştı. 1895'te amcası Mısır valisi Said Paşa'nın torunu ve Prens Tosun Paşa'nın kızı olan Prenses Emine Tosun İnci (v. 1915) ile evlendi (Şeyhun 2010: 55). Bu evlilikten Prens Muhammed Halim (1896-1960) ve Prens Ömer İbrahim Halim (1898-1954) adlarında iki oğlu oldu (Bostan 1992: 17-22, 92, 110; Şeyhun, 55; Turgay, Aile ağaçları No 6, 7).

Prens Mehmed Said Halim, görevindeki başarısından dolayı kısa zamanda Rumeli beylerbeyliği payesine yükseltildi (22 Eylül 1900). Böylece sarayın ve padişahın gözde adamı oldu. Ancak onu çekemeyenler, kendi adıyla anılan Yeniköy'deki yalısında zararlı evrak ve silah bulunduğu gerekçesi ile saraya jurnal ettiler. Bu olaydan sonra Şûrâ-yı Devlet'teki göreviyle ilgisini azaltıp Yeniköy'deki yalısına çekilerek bir taraftan kitap okumakla, ictimai ve tarihi incelemelerle, diğer taraftan da İslam ve Osmanlı eski eserlerini toplamakla meşgul oldu. Bu yalıda ilim ve siyaset adamları ile edebiyatçılar bir araya gelerek sohbet ederlerdi. Sohbet toplantılarına Mehmed Akif, İbnülemin Mahmud Kemal, Neyzen Tefvik, Dr. Necmettin Arif ve Celalettin Arif gibi mümtaz şahsiyetler katılırdı (Birsal 2002: 200).

Said Halim, II. Meşrutiyet'in ilanından "birkaç yıl önce" (muhtemelen 1903'ten önce) kendi yalısında, Filozof Rıza Tefvik'ten ders aldığı ve ders konularının da Türk Edebiyatı ve özellikle "filozofik ve ictimai meseleler" hakkındaki tartışmalara münhasır olduğu anlaşılmaktadır (Rıza Tefvik 1993: 44, 386).

Said Halim Paşa 1903'de Jön Türklerle ilişkisi olduğu ileri sürülerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. İngiliz ve Fransız elçilerinin kendi himayelerinde ülkeyi terk etme tekliflerini reddetti. Kardeşi Abbas Halim Paşa ile birlikte önce Mısır'a, ardından Avrupa'ya gidip Jön Türklerle doğrudan ilişki kurdu, onlara maddî ve fikrî destek verdi. 1906'da Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin müfettişliğine getirildi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra diğer İttihatçılarla birlikte İstanbul'a döndü. Şûrâ-yı Devlet'teki görevi yurt dışına çıkarılmış olmasına rağmen devam etti. Ancak 3 Eylül 1908'de Şûrâ-yı Devletçe yapılan tensikatta kadro azlığı sebep gösterilerek görevine son verildi. Aynı yıl yapılan belediye seçimlerinde İttihat ve Terakki listesinden Yeniköy Belediye Dairesi başkanı seçildi. Ardından İstanbul Belediye Genel Meclisi ikinci başkanlığına getirildi (Bostan, 17-26).

14 Aralık 1908'de Sultan II. Abdülhamid tarafından Âyân Meclisi üyeliğine tayin edildi. Aynı günlerde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin (Dârüşşafaka) idare meclisi üyeliğine seçildi. Padişah'ın izniyle Âyân Meclisi üyeliğinden ayrılarak, bir yılı aşkın süre Paris'te "İslâmcılık" tezi üzerine incelemelerde bulundu. Ünlü sosyolog Gustave Le Bon'le bu sırada görüştüğü düşünülmektedir (Kuntay 1939: 293-294; Fergan 1960: 127).

Said Halim Paşa, Mart 1909'da Türkiye Merkez Bankası yönetim kurulu üyeliğine tayin edildi (Seyhun. 88). Aynı yıl Selanik'te yapılan İttihat ve Terakki Kongresi'ne âyân üyesi sıfatıyla katılan Said Halim Paşa, 1912'de Meclis'in feshedilmesinden hemen sonra kurulan Said Paşa kabinesine Şûrâ-yı Devlet reisi olarak girdi. Trablusgarb Harbi dolayısıyla İtalyan hükümeti ile sulh müzakerelerinde bulunmak üzere hükümet tarafından Lozan'a gönderildi (3 Temmuz 1912). 17 Temmuz'da Said Paşa hükümetinin görevden çekilmesiyle yeni hükümeti kuran Gazi Ahmed Muhtar Paşa görevini yenilemeyince görüşmeleri yarıda keserek yurda dönmek zorunda kaldı. Aynı yıl İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel sekreterliğine seçildi. Babıâli Baskını'nın ardından kurulan Mahmud Şevket Paşa kabinesine Şûrâ-yı Devlet reisi olarak girdi (25 Ocak 1913) ve iki gün sonra da Hariciye Nazırlığı'na tayin edildi.

Said Halim Paşa 31 Ocak 1913'te kurulan Müdafâ'a-i Milliye Cemiyeti'nin kurucularındandır. İhtiyat-ı Milli adlı bir hayat sigortası şirketinin idare heyeti başkanlığını yaptı. 1913'te Cemiyet'i Tedrisiye-i İslamiye'nin başkanlığına seçildi. Yerli malının üretimi ve tüketimi amacıyla kurulan İstihlak-ı Milli Cemiyeti'nin üyesi oldu. Mahmud Şevket Paşa 11 Haziran 1913'te öldürülünce Said Halim Paşa'ya vezirlik rütbesi verilerek sadâret kaymakamlığına, ertesi gün de sadrazamlık makamına getirildi, Hariciye Nazırlığını da üzerine alarak hükümeti kurdu (17 Haziran 1913).

Said Halim Paşa, sadrazamlığı döneminde özellikle Edirne'nin geri alınmasında ve Adalar meselesinde büyük hassasiyet gösterdi. Edirne'nin geri alınmasıyla ilgili çalışmalarından dolayı padişah tarafından kendisine Murassa' İmtiyaz nişanı verildi. 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile ittifak antlaşması onun yalısında yapıldı. Sadâreti dönemindeki en önemli olay, kendisinin onayı alınmadan Rusya'ya yapılan saldırı sonucu Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesidir. Bu gelişmenin ardından sadâreti göstermelik hale geldi. 15 Ekim 1915'te Hariciye nâzırlığından istifa edince yerine Halil Bey (Menteşe) getirildi. İttihat ve Terakkî'nin 1913 ve 1916'da yapılan kongrelerinde teşkilâtın genel başkanlığına seçildi. Ancak teşkilâtın başkan vekili ve kendi kabinesinin Dahiliye nâzırı olan Talat Bey'le aralarının gittikçe açılması neticesinde daha önce de çekilmek istediği, ancak padişahın ricasıyla devam etmek zorunda kaldığı sadâret makamından rahatsızlığını ileri sürerek ayrıldı (3 Şubat 1917).

Mondros Mütarekesi'nden sonra savaş ve "Ermeni kırımını" sorumlusu iddiasıyla Divân-ı Âli'ye verildi. 10 Mart 1919'da tevkif edildi ve Divân-ı Harb-ı Örfî'de yargılandı. 28 Mayıs 1919'da İngilizler tarafından önce Mondros'a, ardından Malta'ya sürüldü. Malta'da Polverista esir kampında tutuldu. 144 arkadaşıyla birlikte savaş sorumlusu ve "Ermeni kırımını"yla ilgili olarak müttefik mahkemelerinde yargılanmak istendiyse de suç işlediğine dair bir delil bulanamadığından 29 Nisan 1921'de Malta'da serbest bırakıldı. İstanbul'a dönme isteği sakıncalı görülüp reddedildi. İngiliz işgali altındaki Mısır'a da gidemediğinden Roma'da bir konak kiralayıp oraya yerleşti. 6 Aralık 1921'de konağın önünde Ermeni Arşavir Şıracıyan tarafından öldürüldü. Naaşı İstanbul'a getirildi ve 29 Ocak 1922'de II. Mahmud Türbesi bahçesinde babasının yanına gömüldü.

2. Şahsiyeti

Çok okuyan, geniş kültüre sahip bir devlet adamı olan Said Halim Paşa kibar, alçak gönüllü, sıcağanlı, iyi ahlaklı, nazik, dürüst ve şahsiyet sahibi bir kişi olarak tanınmaktadır. Yoksullara yardım elini uzatan ve sanat ustalarını koruyan bir şahsiyetti. Aynı zamanda babası gibi bir musikîşinas olup iyi ud çalardı. Hüsn-i hata da önem verirdi.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kuklası olmamış, cemiyet içindeki aşırılıkları frenleyen ve özellikle Enver Paşa ile Cemal Paşa'yı denge halinde tutan bir siyaset gütmüştür.

Nitekim Mareşal Liman von Sanders hatıralarında bu konuda şunları yazmıştır: "Türklerin en büyük makam sahibi olan Sadrazam Prens Said Halim Paşa, şahsında bir Asya büyüğü ile modern bir diplomatın vasıflarını topluyordu. Sadrazam diğer bütün nâzırlar gibi mükemmel Fransızca konuşuyordu ve gayet nâzik bir kişiydi. Kısa boylu ve çok hareketli olan Sadrazam, sonradan tam bir devlet adamı olduğunu ispat etmiştir. Genç Türklerin (İttihat ve Terakkinin) genellikle haddini aşan emellerini, 1917 Şubat'ında görevi bırakmaya mecbur olduğu zamana kadar büyük bir dirayetle dizginlemeye muvaffak olmuştur" (Sanders 2013: 27).

Siyasî şahsiyetiyle birlikte mütefekkir kişiliği de büyük önem taşıyan ve İslâm-cılık akımının en önemli fikir önderlerinden biri olan Said Halim Paşa, Batı medeniyetini ve sosyal hayatını yakından tanınmasına rağmen kendi kültür ve medeniyetine bağlı aydın bir fikir adamı olarak kalmıştır.

Said Halim Paşanın en önemli vasfı "kuvvetli bir muhâkemeye, feyyaz bir irfana malik" ve "re's-i mütefekkir" yani düşünen bir kafa olmasıydı. Kendisine mahsus bir düşünce tarzı vardır. Daha doğrusu başkasının kafasıyla düşünmezdi. Onun eserlerindeki fikirler basit, alışagelmış değerlendirmeler değildir. Eserleri hacim olarak küçük olmakla birlikte insanı tefekküre sevk eden büyük bir düşünce mahsulü ürünlerdir. Büyük meseleleri başarıyla çözümleyerek ortaya orijinal fikirler koydu.

Çöküş dönemi Osmanlı devlet ve fikir adamlarının en önemlilerinden biri olan Said Halim Paşa, Malta'daki sürgün hayatı dışında sıkıntı çekmedi.

Said Halim Paşa, düşüncesinin tabii bir sonucu olarak Mustafa Kemal'in Anadolu'da emperyalizme karşı vermiş olduğu Milli Mücadele Hareketini sonradan değil, başından beri açıkca destekleyen bir şahsiyet olduğu ve kardeşi Abbas Halim Paşa'nın bu harekete maddi yardımlarda bulunduğu kendisine ait 1921 tarihli mektuplardan anlaşılmaktadır.

Ermeni terörist Şıracıyan'ın itiraflarından anlaşıldığına göre; Said Halim Paşa, İtalyan Milli Bankaları'ndan 2 milyon sterlin borç para bularak, Mustafa Kemal'e sevk edilmek üzere silah alacaktı. Bu konuda İtalyan Bankalarıyla 6 Aralık 1921'de Said Halim Paşa kontrat imzalayacağından, Şıracıyan acele davranarak bir gün öncesinde Paşa'yı öldürdüğünü açıklamaktadır (Şıracıyan 1997:199-200).

Eserleri

Said Halim Paşa'nın genellikle Mehmed imzasıyla kaleme aldığı sekizi yayınlanan ve biri de yayınlanmayan dokuz kitabı yanında hâtıraları, mektupları ve Dîvân-ı Âlî'nin sorularına yazılı olarak verdiği cevaplar bulunmaktadır. Kitapları hacimli olmamakla beraber derin muhtevaya sahiptir.

1. Ta'assub: 1910 yılında Sırât-ı Müstakîm'de yayımlanan "Taassub-ı İslâmî ve Ma'nâ-i Hakîkiyesi" başlıklı yazılarından oluşur; kitap halinde 1917'de basılmıştır. Müellifin Fransızca kaleme aldığı eseri Tâhir Hayreddin Paşa tercüme etmiştir. Eserde Batı ile Doğu arasındaki düşmanlığın sebepleri irdelenmekte, Batı'nın Müslümanlara isnat ettiği din taassubunun aslında Müslümanlara karşı yapılan zulümlerin bir sonucu olduğu belirtilmektedir.

2. Mukallidliklerimiz: Eser, 1911 ve 1914 yıllarında iki kez basılmıştır. Kitapta Batı'nın siyasî ve içtimâî müesseselerini taklit etmekle uğradığımız felâketler üzerinde durulmakta, her değişikliğin mutlaka iyi sonuçlar getireceğini düşünmenin bir gaflet olduğuna, özellikle örf ve âdetlerin değişmesiyle gerileme ve çöküşün başlayacağına dikkat çekilmektedir.

3. Meşrutiyet: 1911 yılında kitap olarak yayınlandı. Bu eserde de meşrutiyet idaresinin tesirleri ve neticeleri incelenmekte, tercüme yoluyla alınan bir anayasanın siyasî ve içtimâî hayatla bağdaşmayacağı ifade edilmektedir.

4. Buhrân-ı İctimaîmiz: 1916'da iki defa basılan eser 1918'de Sebîlürreşâd'da "Prens Said Halim Paşa" imzasıyla tefrika edilmiştir. Vaktiyle güçlü olan Osmanlı toplumunun çöküşü üzerinde duran Said Halim Paşa'ya göre toplumun eski gücünü yeniden kazanabilmesi için ilimden önce ahlâk ve fazilete önem verilmesi gerekmektedir.

5. Buhrân-ı Fikrimiz: 1917'de "Mehmed", 1919'da "Prens Said Halim Paşa" imzasıyla basılmış, ayrıca 9 Ocak 1919'dan itibaren Sebîlürreşâd'da tefrika edilmeye başlanmıştır. Eserde Türk aydınınının Batı hayranlığının bir hastalık olduğuna, bu hastalıktan kurtulmadıkça bağımsızlığın tehlikede kalacağına işaret edilmektedir.

6. İnhitât-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîye: 1918'de kitap halinde yayımlanan eser, 12 Eylül 1918'den itibaren Sebîlürreşâd'da "Akvâm-ı İslâmîye'nin Esbâb-ı İnhitâtı" adıyla tefrika edilmeye başlanmıştır. Eserde Müslümanların geri kalmasının, özellikle XIX ve XX. yüzyıllarda felâkete düşmesinin sebepleri araştırılmaktadır. Eserde Osmanlı aydınlarının İslâm toplumunda görülen aristokratik ve demokratik karakterleri geliştirmeye, millî kurumları, idare edenlerle edilenler arasındaki hak ve vazifelerin daha iyi anlaşılıp uygulanmasını sağlayacak şekilde ıslah etmeye çalışmaları gerektiği belirtilmektedir.

7. İslâmlaşmak: Said Halim Paşa'nın önemli eserlerinden olup Mehmed Âkif (Ersoy) tarafından Fransızca'dan tercüme edilerek 15 Kasım 1918'den itibaren Sebîlürreşâd'da tefrika edilmiş, aynı yıl içinde kitap olarak da yayınlanmıştır. Eserde Müslümanlığın inanç, ahlâk, cemiyet ve siyaset unsurlarını içine alan bir bütün olduğu tezi ortaya konmaktadır.

Said Halim Paşa'nın bu yedi risâlesi 1919'da 183 sayfadan oluşan bir kitapta toplanarak Buhranlarımız adıyla basılmıştır. Bu eser 2018 yılında Kitap Dünyası tarafından 216 sayfa olarak ikinci baskısı yapılmıştır. M. Ertuğrul Düzdağ tarafından sadeleştirilen eser 1973'te aynı isimle, 1991-2019 yılları arasında (15 baskı) Said Halim Paşa - Buhranlarımız ve Son Eserleri adı ile, N. Ahmet Özalp tarafından da 1983 ve 1985'te Toplumsal Çözülme, 2003 ve 2015'te Said Halim Paşa - Bütün Eserleri kitaplarının içinde yayımlanmıştır. Buhranlarımız içinde yer alan eserlerden bir kısmı "İslâmlaşmak", "Meşrutiyet", "Fikir Buhranımız", "İslâm Âleminin Gerileme Sebepleri Üzerine Bir Deneme" başlıklarıyla İsmail Kara tarafından sadeleştirilerek Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi adlı eser içinde neşredilmiştir (İstanbul 1986).

8. İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiyye: Said Halim Paşa, Malta'da sürgünde iken yazdığı bu eser 1921'de Roma'da "Les Instituons Politiques dans la Société Musulmane" adıyla, ayrıca 1922'de Paris'te çıkan Orrient et Occident dergisinde Fransızca olarak neşredilmiştir. Eser 1927 yılında Hayarabad'da Islamic Culture dergisinde "The Reform of Müslim society" adıyla İngilizce ve aynı yıl Urduca'ya tercüme edilerek yayımlanmıştır. 1935 ve 1940 yıllarında Hindistan'da tekrar İngilizce olarak basılmıştır. 1967 yılında da Karaçi'de bir İngilizce baskısı daha yapılmıştır. Eser, Mehmed Akif tarafından Fransızcadan Türkçeye tercüme edilerek Sebülürreşâd'ın Ankara'da çıkan sayılarında 1922 yılının Şubat-Mayıs aylarında "İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiyye" adıyla tefrika edilmiştir.

Paşa bu eserinde İslâm'ın siyasi ve toplumsal meseleleri üzerinde durarak; İslâm'ın müesseselerinin Batı müesseseleriyle aynı olmadığını ve İslâm'ın ayrı bir dünya görüşünün olduğunu belirtmektedir. Yine devlet başkanının millet tarafından seçilmesini, Meclis-i Mebusan'ın milletin güzide kişilerinden oluşmasını ve bu meclisin hükümetin çalışmalarını kontrol etmesini gerektiğini belirtmektedir. Paşa'nın adı geçen eseri M. Ahmet Özalp tarafından sadeleştirilerek 1987'de İslâm ve Batı Topluluklarında Siyasal Kurumlar adıyla müstakil olarak, 2003 ve 2015'te de Said Halim Paşa - Bütün Eserleri içinde neşredilmiştir. Yine bu eser M. Ertuğrul Düzdağ tarafından Said Halim Paşa - Buhranlarımız ve Son Eserleri ismiyle (1991-2019 yılları arasında 15 baskı) ve İsmail Kara tarafından Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi c. I içinde (1986'da) sadeleştirilerek yayımlanmıştır.

9. Mektupları: Said Halim Paşa, Malta'da sürgünde iken Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Thomas Woodrom Wilson, İngiltere Başbakanı Loyd George ve Fransa Başkanı Clemencea'ya otuz sekiz sayfalık birer mektup göndermişti (bk. bibl.). Mektuplarda Osmanlı Devleti'nin dünya üzerindeki misyonu hatırlatılmakta ve Osmanlı'yı dışlayarak dünya barışını sağlamanın mümkün olmadığı belirtilmektedir.

10. Hatıraları: Said Halim Paşa siyasi hatıralarını kaleme almış, ancak bunları şahadeti dolayısıyla tamamlayamamıştır. O'nun hatıralarından bir bölümü Sebülürreşâd dergisininin 29 Haziran 1922 tarihli sayısında "Türkiye'nin Harb-i Umumiye İştirakindeki Sebepler" başlığı ile yayımlanmıştır. Paşa, hatıralarında Osmanlı

Devletî'nin harbe girişinin isabeti ve İtilaf Devletleri'nin takındığı olumsuz tavır ve oyunları ile Anadolu'da emperyalizme karşı verilen mücadelenin önemi üzerinde durmaktadır. Mevcut hatıraların tamamı 2000 yılında İsis Yayınevi tarafından İstanbul'da Fransızca olarak L'Empire Ottoman et la Guerre Mondiale (Osmanlı İmparatorluğu ve Harb-i Umumi) adıyla 117 sayfadan oluşan bir kitap olarak yayımlandı. Sekiz bölümden oluşan kitabın "Türkiye ve Hilafet" başlıklı bölümü İsmail Taşpınar tarafından tercüme edilerek İsmail Kara'nın yayınladığı Hilafet Risaleleri'nin 4. cildi (İstanbul 2004) içinde yer aldı. Said Halim Paşa'nın L'Empire Ottoman et la Guerre Mondiale adıyla yayınlanan Hatıraları 2019 yılında Fatih Yücel tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek Kronik Yayınları arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı adıyla neşredilmiştir.

11. Dîvân-ı Âli Suallerine Yazılı Olarak Verilen Cevaplar: Paşa, I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkılması üzerine, Osmanlı Mebusan Meclis'inde kurulan Yüce Divân'da dönemin hükümetlerinde görev alan diğer üyelerle birlikte sorgulandı. 5 Kasım - 21 Aralık 1918 tarihleri arasında Divân-ı Âli'nin sorularına yazılı olarak verdiği cevaplar dönemin Vakit gazetesinde tefrika edildi ve 1933 yılında da Harp Kabineleri'nin İsticvabı adıyla yayınlanan kitapta bir bölüm olarak yer aldı (bk. 246-333). Bu bölüm ağırlıklı olarak, Divân-ı Âli tarafından Paşa'ya vakitsiz harbe girilmesi, Ermeni ve Rum tehirci gibi sorulan sorulara verdiği cevapları ihtiva etmektedir.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Said Halim Paşa'nın "Buhrân-ı Siyâsimiz" adlı bir eserinin olduğunu yazıyorsa (İnal 1982: 1913) da bunu tevsik edecek bir ibareye rastlanmadı. Muhtemelen İbnülemin bunu "İslâmda Teşkilât-ı Siyasiyye" isimli eserle karıştırmış olmalıdır. Zira Paşa'nın böyle bir eserinden bahsetmemektedir. Sebülürreşâd mecmuasının sahibi Eşref Edib, Said Halim Paşa'yı en iyi tanıyanlardan biri olmasına karşılık böyle bir eserin varlığından söz etmemektedir (Fergan 1340; 257-258).

12. "Pan-İslamisme" (İslamcılık): Ahmet Şeyhun, Paşa'nın daktilo edilmiş halde sayfa sayısını belirtmeden "Pan-İslamisme" (İslamcılık) adlı bir eserinin olduğunu yazmaktadır. Eserin kullanılan dipnotlardaki sayfa numaralarından 9-10 sayfa olduğu anlaşılmaktadır. Bu eser, Paşa'nın Paris'te "İslamcılık" üzerine yaptığı tezle ilgili olmalıdır. Paşa'ya göre Pan-İslamizm; "ne aynı dine mensup halkların siyasi birliğini ne de bir dini tarikatı ya da gizli siyasi örgütlenmeyi temsil ediyordu; daha çok Müslüman toplumlarında ilerlemenin ve hürriyet fikrinin sesiydi". "Pan-İslam fikri, İslam dünyasının kurtuluşunu hürriyet ve ilerlemede gören Müslüman entelektüel elitlerin arzularını temsil ediyordu. Pan-İslamizm, kendi entelektüel kapasitelerini, yeteneklerini ve maddi koşullarını iyileştirerek kendilerini cehaletin ve köleliğin prangalarından kurtarmaya kararlı dünya Müslümanlarının İslami vicdanlarının reformunu temsil ediyordu". Said Halim Paşa, "Pan-İslamist reformun İslam dünyasını, medeniyetinin gerileme ve çöküşünü durdurarak eski güç ve görkemine kavuşturacağını öne sürüyordu" (Şeyhun, 44, 45, 216).

Mehmet Rüyan Soydan, Said Halim Paşa'nın "Buhrân-ı Siyâsîmiz" dışında bilinmeyen ve şimdiye kadar neşredilmemiş "15 tanesi yazma, 14 tanesi zamanında daktilo ettirilmiş vaziyette 29 adet Fransızca ve beş adet de Osmanlıcadan müteşekkil irili ufaklı 34 adet risalesi"nin kendi kütüphanesinde bulunduğunu belirtmektedir. Ancak Soydan, yapılacak "teferuatlı bir tetkik bu metinlerden bir kısmının Paşa'nın yayınlanmış risalelerinin Fransızca asılları ve Osmanlıca tercümelerinin ilk yahut son halleri veya farklı versiyonları" olabileceğini söylemeyi ihmal etmemektedir (Soydan 2011: 62-63). Nitekim A. Şeyhun, "La Crise Politique" (Siyasi Kriz) adlı eserin "Meşrutiyet" ve "Mukallitliklerimiz" adıyla, "La Société Ottomane" (Osmanlı Toplumunu) adlı eserin de "Buhrân-ı İctimaîmiz" adıyla tercüme edilip yayınlandığını yazmaktadır (Şeyhun, 4). Soydan, Said Halim Paşa'nın şimdiye kadar bilinmeyen ve henüz yayınlanmayan 17 sayfadan oluşan ve Akif tarafından tercüme edilen bir eserin daha bulunduğunu ifade etmektedir. Eserin ismi olmadığı için bu esere "İslâhatımızın Esasları" adını verdiğini ve bu eserin Osmanlıcadan Latin harflerine Ömer Hakan Özalp tarafından aktarıldığını kaydetmektedir (Soydan, 63). Adı geçen eser Türk Edebiyatı dergisinin 458. sayısında yayınlanmıştır (64-69). Bu eserin Paşa'nın daha önce yayınlanan eserlerinden birinin farklı bir versiyonu olduğu düşünülmektedir. Nitekim eser Akif tarafından tercüme edildiğine göre Eşref Edib tarafından bilinmemesi imkânsız gibi görünmektedir.

Said Halim Paşa eserlerini Fransızca olarak kaleme alırdı. Paşa'nın "İslâmlaşmak" ve "İslâmda Teşkilât-ı Siyasiyye" isimli eserlerini Mehmed Akif tercüme etti. "Ta'assub-ı İslâmî ve Ma'nâ-ı Hakkıyyesi" isimli eseri ise Tahir Hayrettin Paşa tarafından tercüme edildi. Diğer eserlerinin bir kısmını, Paşa'nın sadaret Şifre Kalemi Müdürü Mehmed Rauf Bey tercüme etmişti (İnal, 1913; 1970: 1446, 1447). Mehmed Rauf Bey'in hangi eserleri tercüme ettiğini bilmiyoruz. Paşa'nın Sebilürreşad dergisinde "Türkiye'nin Harb-i Umumiye İştirakindeki Sebepler" başlığıyla yayınlanan hatıralarının Mehmed Akif tarafından tercüme edildiği düşünülmektedir. Hatıraları'nın "Türkiye ve Hilafet" bölümü İsmail Taşpınar tarafından tercüme edildi. Said Halim Paşa'nın L'Empire Ottoman et la Guerre Mondiale adıyla yayınlanan Hatıratı da Fatih Yücel tarafından Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı adıyla tercüme edildi.

4. Said Halim Paşa'nın Fikirleri

Said Halim Paşa, çöküş yıllarında öne çıkan İslâmcı düşünürlerin baş temsilcilerinden biri olarak tanınmıştır (Tunaya 1962: 12; Kara 1980: 18,19; Kayalı 1986: 1304-1306; Karaman 1987: 20; Bülbül 2006: 141-259; Şeyhun, 8). İslamcılar içinde muhafazakâr olarak değerlendirilen nadir kişilerden biridir (Kuran 1979: 275-281; Kara 1986: XXXIX). O aynı zamanda İslamcılık fikir hareketinin teorisyeni (ideologu) idi (Bostan 2008: 88; Gencer 2017: 785).

Said Halim Paşa, basılı eserlerinde “İslamcılık” yerine aynı anlama gelen “İslamlaşmak” tabirini kullanmıştır. “İslamlaşma” ve “İslamlaşmak”tan başka “Vahdet-i İslamiyye” (İslam birliği) kavramını da kullandığı görülmektedir (Said Halim Paşa 1334: 31; 1337: 4; 1338: 21, 143, 146, 148). Yine Hatıralarında “İslamisme” terimini “İslâm” ve “İslâmlık” anlamında kullandığı tespit edilmektedir (Said Halim Paşa 2000: 97, 100, 101, 103, 110; 2004: 393, 394, 397, 398, 401, 407, 408).

İslamlaşmak

Paşa'ya göre, “İslamlaşmak” demek , “İslamiyet'in inanç, ahlak, yaşayış ve siyasete ait esaslarının tam olarak” uygulanması demektir. Bu uygulama, o esasların zaman ve çevrenin gereksinimlerine en uygun bir şekilde yorumlanmasından sonra yapılmalıdır. Müslüman olduğunu söyleyen kişinin kabul etmiş bulunduğu dinin ilkelerine göre hissetmesi, düşünmesi ve hareket etmesi gerekir. Kişi, İslam'ın ahlak, toplum ve siyaset prensiplerine kendini tümüyle uydurmadıkça, yalnız Müslüman olduğunu söylemesi, ona bir şey kazandırmaz ve onu hiçbir şekilde mutlu edemez (Said Halim Paşa 1991: 184-185).

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi Said Halim Paşa için “İslamlaşmak” demek; İslam'ın inanç, ahlak, toplum ve siyasete ait esaslarını mutlak manada kabul etmek, zamanın ve ortamın değişmesiyle bu unsurları yorumlayarak muhtevalarını genişletmek ve bunları tam ve bir bütünlük içinde tatbik ederek Müslümanlaşmak, yani her yönüyle mükemmel bir Müslüman olmak demektir. Görüldüğü üzere O, içtihat hürriyetinin kullanılmasını istemektedir (İkbal 1984: 213).

Paşa, İslamlaşmak adlı eserinin İslam'da inanç bölümünde şu hususları dile getirir: “Bir Müslüman her şeyden önce, katıksız bir iman sahibi, gerçek bir mümindir. Çünkü bir olan hakiki Mabud'u yüceltmek için ona inanmak lazımdır. Müslümanların en iyisi, en kuvvetlisi bir kanaat ve en sağlam delillerle iman etmiş olanıdır. İnsana, bazı vazifelerle mükellef bir varlık olmak payesini veren ve onu bütün canlı yaratıklara üstün kılan değer, sadece iman kuvvetidir. Dinsizlik ise birtakım soya çekiş sebeplerinden veya kusurlu bir ahlak terbiyesinden ileri gelen fikri ve ruhi bir çöküştür”.

Yine O, “gerek Cenab-ı Hakk'ın, kendi yüce hakikatine dair Peygamber'i vasıtasıyla bize bildirdiği, gerek ilahi vahiyden ilham alan o Resül-i güzinin ebedi saadetimiz için bizlere öğrettiği şeylerin hepsine, bütün kalbimizle, bütün vicda-

nımızla inanırız” diyerek hem vahyin ve hem de sünnetin İslam’ın temel inanç esasları olduğunu vurgulamayı ihmal etmemektedir (Said Halim Paşa, 187, 188).

Hürriyet ve Eşitlik

Paşa’ya göre, İslam ahlakının kaynağı, hak olan tek Allah’a imandır ki, bu da bize; insan mutluluğunun gerçeği sevmek, onu araştırmak ve uygulamakta olduğunu bildirmektedir. Ancak, gerçeğin araştırılması ve uygulanması için bazı imkânların ve vasıfların bulunması gerekmektedir. Bunlar da hürriyet, eşitlik (müsavat) ve yardımlaşma-dayanışmadır. İslam ahlakı, insana sahip olduğu tekâmül kabiliyetini gücü yettiği derecede genişletmesi için özgür olma görevini yüklemektedir. İslam’a göre hürriyet insanların kullanıp kullanmamakta serbest olduğu veya kanun koyucunun yani devletin istediği zaman alıkoyacağı, istediği zaman kısıtladığı siyasi bir hak değildir.

“Hürriyet”, Müslümanlara, kabul ettikleri din ve rehber tanıdıkları ahlak tarafından yüklenmiş bir görevdir. Çünkü bütün Müslümanlar, doğruyu bilmeye ve tatbik etmeye mecburdurlar. Bu sebeple, her Müslüman, elinden geldiği kadar hür olmakla yükümlüdür. Said Halim Paşa, İslam’da Teşkilat-ı Siyasiye isimli eserinde Müslüman’ın en kutsal görevinin özgür olmak olduğunu, insan hür olmadıkça, onun için gerçek mutluluk ve ilerlemenin mümkün olamayacağını belirtir (188-189, 225).

Ona göre, Müslüman’ın hürriyetini kendi kusuru ve liyakatsizliği dışında hiçbir güç daraltamaz ve sınırlayamaz. Hürriyetin derecesi de şahsın kabiliyet ve kapasitesi ile eş orantılıdır. Kabiliyeti aşan daha doğrusu hak edilmemiş bir hürriyet bir manada diktatörlüktür, istibdaddır (192).

Herkesin özgür olması demek, herkesin eşit olması demektir. Özgürlük ve eşitlik ise birbirimize sevgiyi ve yardımlaşmayı zorunlu kılar. Birey, kendi hürriyetini başkalarının hürriyetine saygı duyarak koruyabilir. Karşılıklı saygı da fertler arasındaki eşitliği kurar ve devam ettirir.

İnsanların hürriyeti kullanma ve kabiliyetlerinin farklılığından doğacak olan dengesizlik ve eşitliksiz, gerçek anlamda eşitliği ortadan kaldıracı bir unsur değildir. Çünkü eşitlik, her bireye, kendi kabiliyet ve arzusuna göre özgürce gelişip ilerleyebilmesi hakkını tanımak demektir.

İslam ahlakı, ferdlar arasında eşitliği ister. Ancak bunun yanında bir kısım fertlerin diğerlerini geride bırakıp yükselmesini de doğal karşılar. Bu durum insanları yardımlaşma ve dayanışmaya götürür. Sonuçta zayıf ve geride kalan yardım görür ve sınırlandırılmayan özgürlük içinde yükselmeye teşvik edilir (189,190,191).

Paşaya göre, İslam toplumu yüksek, orta ve avam (alt) tabakaları olmak üzere üç kısım halktan oluşmaktadır. Bu üç tabakanın ahlaki vazifesi, mümkün olabildiğince hürriyete hak kazanarak nimetlerinden yararlanmaktır. İslam toplumunda yüksek tabakaların demokrasiye, alt tabakaların da aristokrasiye meyilli olduk-

larını belirtmektedir. Birinciler üstünlüğün temsilcileri, avam tabakasının da üstünlüğün namzedi olduğunu ifade etmektedir. Bu toplumda şahsi üstünlüğün ancak İslami esasları daha iyi anlayarak ve daha güzel tatbik ederek (takva ile) elde edilebileceğini söylemektedir. Yine O, toplumun ahlakı ve ruhsal düzeyi ne kadar yüksek ise hürriyet ve eşitliğin, refah ve saadetin de o oranda mükemmel olacağına dikkat çekmektedir (191-193).

İslam'ın Siyaset Anlayışı

Said Halim Paşaya göre, İslam'ın siyaset ilkeleri, İslami ahlakın yönlendirdiği bir toplumsal çevrede geliştiği için kin, rekabet ve düşmanlık gibi kötü duygulardan arınmıştır. Bu nedenledir ki, sınıf kavgaları ve geçimsizlikler İslam toplumuna yabancıdır. Müslümanlıkta siyasi egemenlik ve siyasi müesseseler (kurumlar) sosyal dayanışmadan çıktıkları için, her ikisi de bu dayanışmanın birer temsilcileridir. Şu halde İslam toplumunda siyasi kurumlar İslami ahlakın en mükemmel şekilde uygulanması ve toplum nizamının sağlanması için kurulur. Siyasi hakimiyet ise bu ahlak ve toplum nizamının her an uyanık bir koruyucusu olmaktan ibarettir.

Siyasi egemenliği elinde bulduran şahıs ve kuruma yerine getirmekle yükümlü bulunduğu hizmetin gerektirdiği bütün haklar ve yetkiler verilir. Bu hak ve yetkileri kullananların, İslami sınırları ihlal etmedikçe, toplumun da onlara itaat ve bağlılık göstermesi istenir. Egemenliğe karşı gösterilmesi gereken bağlılığın derecesi budur.

Paşa'ya göre, bu geniş hak ve yetkiler devlet başkanına halk tarafından toplum çıkarına en uygun yönetim şartı ile verilir. Bu yetki uygun kullanılmadığı zaman millet tarafından geri alınır. Dolayısıyla asıl egemenlik milletin elindedir.

Siyasi egemenliği elinde bulduran devlet başkanı ve idari kurumun üç önemli görevi bulunmaktadır.

İslam hukukuna, yani öğretisine ve yasalarına (Şeriat'e) uygun hareket etmek,

İdaresi altında bulunan bireylerin hürriyet ve eşitliğine saygı duymak ve bu hakları korumak,

Toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı yaygınlaştırmak.

Bu ana ilkeleri yerine getirmekte kusuru bulunan devlet başkanı ve kurumlar hem üstünlüğünü ve hem de meşruluğunu kaybeder (Said Halim Paşa, 194-196; Kara 1980: 21-22).

Said Halim Paşa, tarihi seyri içinde İslam ilkelerinin nasıl tatbik edildiğini, zaman içinde ne tür zaaf ve sapmaların oluştuğunu ve bunların neticesinde Müslümanların zihniyet dünyasında ne tür değişikliklerin meydana geldiğini bir sosyal bilimci olarak değerlendirdikten sonra şu önemli tespitlerde bulunmaktadır:

“Osmanlı Türkleri maddi ve manevi birçok üstünlüğe sahip bir millettir...”. “Müslümanlığı kabul eden milletler arasında, İslam'ın esaslarını en iyi anlayan ve

en güzel şekilde tatbik eden millet Türklerdir. Bu olay onlara büyük bir devlet kurarak İslam'a, diğer Müslüman milletlerden daha fazla hizmet etmek imkânını verdi... Fakat Türkler hüküm sürdükleri memleketler içinde azınlıkta olduklarından zaman içinde onların tesirlerinde kaldılar". Yine bu uzun zaman içinde Osmanlı Devleti iki ayrı kültürü tatbik ettiği için İslam'dan uzaklaşmaya başladı. Bunlardan birincisi ilk zamanda Arap ve İran kültürüdür. İkincisi ise Avrupa'yı taklide kalkışmalarıdır. Sonunda öteki İslam Devletleri gibi gerilediler. Ötekilerden farkları ise istikallerini muhafaza etmeleridir.

Said Halim Paşa'ya göre, Batı Medeniyetinin tesirleri ile meydana gelen ve günümüzde "Osmanlı Rönesansı: Osmanlı Uyanışı" diye adlandırılan hareket, İslam'dan uzaklaşmaktan başka bir şey değildir. Osmanlı Devleti önceden bil-meyerek ve istemeyerek uzaklaşıyordu. Hatta bu uzaklaşma sırasında daha çok İslamlaştığı kanaatindeydi. Bugün ise (yani Tanzimatla birlikte) bilerek ve isteyerek İslam'dan uzaklaşmaktadır. Önceden milletçe geri kalmamıza sebep olarak "İslamiyeti daha çok anlayıp daha iyi tatbik edemeyişimizi" gösteriyorduk. Kusuru kendimizde buluyorduk. Bugün ise geriliğimizin sebebinin kusur ve ihmallerimizde değil, "Dinimizin bizi bağladığı esasların noksan oluşunda" arıyoruz diyerek sözde aydınlar tarafından sürüklendiğimiz buhrana dikkat çekmektedir (Said Halim Paşa, 196-208).

Said Halim Paşa, milletçe gerilikten kurtulmak ve yükselmek için Batı medeniyetinden yararlanma düşüncesi, zaman içinde mutlaka Batılılaşmamız gerekeceği şeklinde yanlış bir anlayışı doğurduğunu, bu anlayışın da bütün gayretlerimizi sonuçsuz bırakan en önemli yanlışımız olduğunu belirlemektedir. Bu yanlış anlayışın da; kurtuluşumuz için her konuda Batılı milletleri taklide mahkum olduğumuz inancını doğurmuştur ki bu da öteki kadar kötü ve yersizdir (Said Halim Paşa, 72).

Said Halim Paşa'ya göre, Batılılaşmayı ve Batılı milletleri taklide yeltenen aydınları, Osmanlı müesseselerinin özel yapısını bilmedikleri, çoğu zaman bu müesseseleri tamamen ortadan kaldırmaya teşebbüs etmiş, aksayan yönlerini giderme yoluna gitmemişlerdir. Batı'yı olduğu gibi taklit etme düşüncesi, her yeni şeyi mükemmel sanma saplantısı sosyal ve kültürel yapının tahrip olmasına sebep olmuştur. Yine aynı şekilde Batılı usulde demokratlaşmak isteğimiz de siyasî yapımızın çözülmesine yol açmıştır. Osmanlı toplumunu Batılılaştırmak isteyen aydınların belirgin özelliği nihilist olmalarıdır ki, bunlar herhangi bir değere bağlı bulunmamaktadırlar. Bunlar Batı'dan, toplumumuzun bünyesine uygun olup olmamasına bakmaksızın her türlü müesseseyi almakta bir sakınca görmediklerinden bir çok yerli müessesenin yıkılmasına ve tahrip olmasında birinci derecede rol oynamışlardır (Said Halim Paşa, 18, 54, 89, 91).

Paşa'ya göre; Batılılaşmak zaruretine olan inancımızın bu kadar kötü neticeler vermesinin sebebi milliyetimize aykırı olmasındandır. Nitekim "milliyet ile medeniyet aynı şey demektir ve Batılılaşmak, kendi medeniyetimizi terk veya inkar etmek manası taşır. Netice olarak da kendi milliyetimizden vazgeçmek demek olur". Paşa, biri çıkıp da Almanlara "kurtuluşlarının ancak Alman kültür, medeniyet ve

irfanını bırakmakla kabil olacağını söylemiş olsa; acaba nasıl bir karşılık görürdü? Böyle bir iddiada bulunan kimse “Alman”, hele bir “Alman ıslahatçısı” sayılır mıydı?” şeklinde sorular sormaktadır. Paşa şu önemli neticeye ulaşmaktadır: “Kendi memleketinin kültürünü, medeniyetini, irfanını inkar eden veya hakir gören milliyetini kaybeder, dolayısıyla da, artık bu millet ve milliyet adına konuşmak onun hakkı değildir” (Said Halim Paşa, 74-75).

İrkçılık ve Milliyetçilik

Said Halim Paşa, “İslamlaşmak” tezini ele alırken ırkçılık ve milliyetçilik üzerinde de durmaktadır. “Tamamen ırkı” endişelere dayanan davranışları İslam’la bağdaştırmak mümkün değildir. Bir çirkin hareket ırkdaşlardan birine yapıldığı zaman cinayet olarak değerlendirilirken, başka bir ırktan olana yöneldiği zaman fazilet ve şecaat kabul ediliyorsa bu tür bir milliyetçiliğin İslam’da yeri yoktur. Paşa’nın diğer konularda olduğu gibi, ırkçılıkla ilgili görüşlerini de Peygamberimizin Hadislerine dayandırdığı ortaya çıkmaktadır (Mansur Ali Nasif 1980: 91).

Paşa, milliyet gerek bir muhitin çevrenin tarihsel ürünü olmak, gerekse hayatın bir gerçeği olması bakımından ortadan kalkmayacağını ve bu akımının, gelecekte beynelmilceli cereyan içinde kaybolacağını hayal ve iddia etmenin de gülünç olacağını belirtmektedir. Böyle bir akıma rağmen Alman Fransız’a benzememeye ve Fransız ise İngiliz yahut İtalyan’la bir olmamaya devam edeceğine dikkat çekmektedir.

Said Halim Paşa, şu ilginç tespitlerde bulunmaktadır:

“Beynelmillecilik, aynı cemiyete mensup fertler arasındaki bağları ve münasebetleri tanzim eden ahlak kaidelerinin, çeşitli milletler arasında da kurulması ile milletler arasındaki münasebetlerin yumuşamasını sağlamaktan ibarettir. Berşeriyet, milletlerarası dayanışmayı geliştirmeden, milli dayanışmanın mümkün olmadığını görerek, birincisini geliştirmeye çalışacaktır... Bir insan topluluğunun millet haline gelmesi nasıl fertlerin gelişmesini kolaylaştırıyorsa, beynelmillecilik de her milletin mümkün olduğu kadar çok gelişmesine aynı şekilde yardımcı olacaktır”.

Bununla birlikte milli değerlerin İslami kültüre kattıklarında beynelmillelik açısından bir çelişki bulunmamaktadır. “Bütün ilmi gerçekler gibi İslami gerçeklerin de vatanı yoktur. Nasıl bir İngiliz matematiği, bir Alman astronomisi, bir Fransız kimyası olamazsa; ayrı ayrı Türk, Arap, Acem yahut Hint Müslümanlığı da olamaz”.

Said Halim Paşa, vatan kavramını maddi ve manevi olarak ikiye ayırır. Bunlardan üzerinde yaşanılan coğrafyayı “maddi vatan”, milletin sahip olduğu kültürel ve dini değerleri de “manevi vatan” olarak değerlendirir “Müslümanın vatanı Şeriatın hakim olduğu yerdir” sözü ile manevi vatanı kastetmektedir. Paşa, bu ifadeyi kullandığı zaman Türklerin asırlarca üzerinde yaşadıkları maddi vatanları henüz

işgal edilmemişti. Ancak manevi vatanları Batı kültürünün istilası altındaydı. Bu yüzden maddi vatanımızı nasıl koruyorsak, manevi vatanımızın da korunmasını istemiştir (Bülbül, 229-230). Çünkü insan topluluklarını bir millet haline getiren “millî kanun ve an’aneleri”dir. “Başka bir kavmin tahakkümü altına düşen millet, arazisini değil, kanun ve an’anelerini kaybettiği için istiklâlden mahrum kalmıştır. Üzerinde yaşadığı toprağı çoğu zaman terke mecbur olmadığı ve belki de ondan daha fazla istifade ettiği halde esirdir; çünkü millî değerlerini kaybetmiştir.

Bizim gibi vatan toprağını korumak uğrunda asırlardan beri, kanını cömertçe dökmüş olan bir milletin, ‘manevi vatan’ına karşı ilgisiz kalıp, sevgisizlik ve saygısızlık göstermesi, tasavvuru güç, anlaşılmaz bir hatadır” (Said Halim Paşa, 78).

Millet temeli üzerine kurulan bir toplumun ilerlemesinin bireyin ilerlemesine bağlı olduğu açık bir gerçektir. İslam öncelikle bireyin gelişmesini esas alır. Bu birey isterse Türk, Arap, İranlı yahut Hintli olsun, ancak, kendi millî dayanışmasına verdiği ehemmiyet kadar, İslam milletleri arasındaki dayanışmaya da önem verirse, o zaman iyi bir Türk, iyi bir Arap, iyi bir İranlı veya iyi bir Hintli olacaktır. Çünkü millî ve İslami dayanışmalar birbirinin tamamlayıcısıdır.

Said Halim Paşa, “İslam’ın, bireyi içtimai ve siyasi bir unsur olarak kabul etmesi, milliyeti istediğini ve kabul ettiğini gösterir” demektedir. Paşa “millet”le ilgili şu tanımı yapmaktadır: “millet, birbiri ile kaynaşabilen birtakım içtimai ve siyasi unsurların birleşmesi ile teşekkül eder. Bu unsurlar uzun müddet bir arada yaşamış, aynı lisanla konuşmuş, müşterek his ve fikirlere sahip olmuş, kendilerine mahsus bir sanat ve edebiyat meydana getirmişlerdir. Kısacası millet, öteki insan topluluklarından ayrılmalarına sebep olacak ahlaki ve ruhi bir kültür meydana getirmiş bireyler topluluğudur”. Bu tanımdan sonra Said Halim Paşa “İslam esaslarını, milliyeti inkâr ediyor veya kuvvetten düşürüyor diye tefsir etmeye hiçbir şekilde imkan yoktur” demektedir. Yine O, “İslam’ın hücum ettiği, bugünkü ırkçılığın sapıklığı, hurafeleri, taassubu ve bencilligidir, çünkü İslami gerçeklerin tek hedefi, insanların hakikati görmelerine mani olan evham ve zan perdelerini ebediyen yırtmaktır. İnsanlık, İslam esasları sayesinde bir gün gelecek, en doğru ve faydalı milliyetçiliğin nasıl olacağını anlayacaktır. İslamiyeti, bütünü ile ve her çeşit milliyetçiliğe muhalif olarak görmek çok büyük bir hata” olduğunu belirtmektedir (Said Halim Paşa, 208-215).

Görüldüğü üzere Said Halim Paşa milliyet gerçeğine karşı değildir. Ancak bunun milletlerarası dayanışmayı engelleyip bir çatışmaya yol açmasına ve Müslüman milletleri arasında da İslam birliğine engel olmasına karşıdır. O İslam birliği esasına dayalı bir siyasal birlikteliğin uzun süreli olamayacağı eleştirilerine katılmayarak bu konuda örnek olarak İslam birliği ve kardeşliği esasına dayalı Osmanlı Devleti’nin siyasal birliğini gösterir (27).

“Millî Ruh”u” Diri Tutmak

Said Halim Paşa, daha ileriye giderek Batılılaşma ve Hıristiyan kültürün tasallutuna karşı “millî ruhun” devamlı diri tutulmasını istemektedir. Ona göre, Batı-

İlaşma ile başlayan edebiyat akımlarının oluşturduğu eserler “ruhumuzun değil, bir takım yabancı fikirlerin neticesidir. Kaçak olarak yurdumuza sokulmuş fikir ve hislerden meydana gelmiş sun’i bileşimlerdir. Milli ruh, edebiyatımızın da dışında tutulmuş, onun yerine kaynakları çok değişik, birbiriyle ilgisiz birçok ansiklopedik malumat meydanı doldurmuştur. Bu hal edebiyatımızı şahsiyetsiz bir şekle sokarak acınacak bir derekeye indirmektedir”.

Paşa, “edebiyatımızla ilgili ifade vasıtası olan kelimelerden başka Türklükle ilgili hemen hiçbir şey”in görülmediği hususuna dikkatimizi çekerek “ilhâmın yerini yapmacık, derin ve samimi hislerin yerini de keskin ve serbest bir zekanın eserleri olan söz ve tavırlar”ın aldığını belirtmektedir. Bunun da “millî ruhumuzu kuvvetlendireceğine gevşettiğini, edebiyatımız kuvvetli ve gerçek imanlar meydana getireceğine, zararlı şüpheler, tereddütler ve inançsızlıklar saçtığını, sonuçta çok yıkıcı bir bozgun ve çözümlenin olduğunu” kaydetmektedir.

Said Halim Paşa, “güzel sanatların, millî bir ruh taşıyabilmesi ve bu yolda ilhamlara mazhar olması için, bir vatan bulunması icap eder” demektedir (69-70).

Türk Medeniyeti

Said Halim Paşa, “bugüne kadar pek haksız olarak hakir gördüğümüz medeniyetimizi sevmek ve ona hizmet etmek lâzım geldiğini sonunda iyice anlayacağız. O medeniyet ki, hudutsuz bir imparatorluk kurarak, bozkırlarda şehirler meydana getirmiştir. Evvelce “ırk tetkiklerinde” bir konu olan “Türk” kelimesinden, Fransız, İngiliz, Alman kelimeleri kuvvetinde içtimaî ve siyasî bir varlık çıkararak Türk Medeniyetini, irfanını ve ruhunu kabul eden her Müslüman’a ‘Osmanlı Türküyüm’ demek selâhiyetini kazandırmış” olduğunu vurgulamaktadır (79).

Müslümanların Hakları, Vazifeleri ve Gençlerin Eğitimi

Said Halim Paşa, Müslümanların hak ve vazifelerini bireysel ve toplumsal açıdan ele alarak şu şekilde sıralamaktadır:

İslam toplumu, insanlar arasındaki hürriyet, adalet ve dayanışma-yardımlaşma ilkeleri üzerine kurulmuştur. Müslümanlar bu esasları geliştirmek ve muhafaza etmekle yükümlüdürler. Onların siyasi davranışlarını bu temel ilkelere verdikleri önem ve gösterdikleri ilgi belirlemektedir.

İslami hak ve vazifeler Müslümanlara en iyi şekilde öğretilmelidir.

Yapılacak eğitim ve verilecek öğretim İslam’ın maksat ve gayelerine uygun olmalıdır. Klasik ve teknik eğitim ne kadar çağdaş olursa olsun, İslam’ın anlaşılmasını kolaylaştırmıyorsa ve İslami değerlere ters düşüyorsa çok fazla bir değeri ve anlamı bulunmamaktadır (Kara, 23).

Hükümetler, siyasi kurumlar ve toplumun varlıklı kesimleri, kendilerine emanet edilen gençleri sağlam bir ahlak ve yüksek bir amaçla donatmakta yükümlüdürler. Eğitimin en önemli görevi “milletimizi ruh ve ahlakça yüksek bir terbiye ile

donatmaktadır. Esaslarını doğrudan doğruya İslam'dan alarak, İslam anlayışına ve gerçeklerine dayanacak olan bu terbiye, zamanın ihtiyaçlarına da en mükemmel tarzda karşılık verecek bir şekilde olmalıdır. Herkesin de bildiği gibi, bir terbiye metodunun kıymeti, o metod vasıtası ile elde edilmek istenen maksada göre ölçülür... O halde belirli bir maksat yoksa hakiki bir terbiye de olamaz. Eğer İngiliz, Fransız yahut Alman terbiye metotları iyi iseler, maksatları, iyi İngiliz, iyi Fransız, iyi Alman yetiştirmek olduğu ve bunda muvaffak oldukları için iyidirler. Bu sebeple, bir milletin terbiye metodunun diğer bir millete de uygun gelmesine ihtimal yoktur. Batılı milletlerin kabul ettikleri eğitim metotlarını inceleyince, bu milletlerin her birinin, kendi fertlerini insanların en iyisi ve en mükemmel bir Hıristiyan saydıklarını görüyoruz. Yani bu milletlerin kendi terbiye metotları ile varmak istedikleri maksat her şeyden önce "Milli"dir"

Paşa'ya göre, iyi bir Müslüman yetiştirmek demek: "her bakımdan olgunlaşmış; yüksek bir anlayışa, yüksek bir irfana ermiş; kendi saadetini başkalarının felaketinde veya kendi yükselişini başkalarının alçalmasında aramayan iyi bir Türk, iyi bir Arap, iyi bir İranlı ve iyi bir Hintli yetiştirmek demektir. O halde İslam terbiyesinin takip ettiği maksat buldukları her yerde, gerek mensup oldukları, gerekse içinde yaşadıkları cemiyetlerde saadetin kıymetli unsurları, ilerlemenin gerçek amilleri olacak insanlar" yetiştirmektir.

En iyi Müslüman da: hak ve görevlerini en iyi anlayan, onları en güzel yerine getiren ve savunan kimsedir (Said Halim Paşa, 218-222).

İslam'ın Siyasi Kurumları

"Her yol Mekke'ye gider"

Said Halim Paşa, Müslüman aydınların büyük bir çoğunluğunun Batı'da ne kadar siyasi kurum varsa, bunların tamamını veya bir bölümünü kendi ülkelerine getirmekten başka bir şey düşünmediklerini, yine memleketlerinin sosyal ve siyasi gelişmesini sağlayabilmek için Batı'nın düşünce ve prensiplerini aynen uygulamaktan başka çarelerinin olmadığına inanmakta olduklarını üzümlerle müşahade ettiğini ifade etmektedir. Müslüman aydınların Batı için "Her yol Romaya giderse", İslam dünyası için de "Her yol Mekkeye gider" gerçeğini bilmeleri gerektiğini, çünkü bu iki ayrı dünyanın her birinin "başka bir yol, başka bir istikamet, başka bir talih takip etmeye ve insanlığın umumi gelişmesinde farklı vazifeleri yerine getirmeye mecbur" olduklarını anlamaları gerektiğini vurgular. Nitekim her topluluğun kendine has olan karakterinin mensup olduğu dinden doğduğu hakikatini anlamamız gerektiğini ve Batılıların kendi ihtiyaçlarını göz önüne alarak kurdukları ve kabul ettikleri sosyal ve siyasi kurumların ne kadar değiştirilirse değiştirilsin bize uygun olamayacakları gerçeğinin ortada olduğunu belirtir.

Paşa, Müslüman aydınların, "sosyal ve siyasi bakımdan Müslüman milletlerin, Batılı milletlerden alacakları bir şey" olmadığını, aksine onların İslamiyet'ten istifade edecekleri pek çok yönün bulunduğunu anlamaları gerektiğini kaydeder.

Said Halim Paşa'ya göre, İslam'ın sosyal yapısı “bütünü ile Şeriat'ın tam hâkimiyeti esası üzerine” kurulmuş olup, gerçek İslam toplumu, “bu hâkimiyete uyan ve bağlanan toplumdur”. Şeriat nedir? sorusuna; Peygamber tarafından bizlere Allah adına tebliğ edilen, insanlığın mutluluğunu esas alan “ahlaki ve sosyal bir takım tabii gerçeklerin bütünüdür” şeklinde cevap verir.

Said Halim Paşa, “Şeriat kanunlarının bütün kainata hakim olan Tabiat kanunlarından farkı” olmadığını, “Tabiat kanunlarında olduğu gibi, Şeriat kanunlarının önünde de bütün insanların eşit” olduğunu, bu kanunlardan bütün insanların aynı hürriyet içinde faydalandığını ve bu hürriyetin yalnız “o kanunlara karşı göstermeye mecbur oldukları saygı ve riayetle” sınırlandığını belirtmektedir. Paşa, İslam'ın “birtakım zümrelerin, kendi heves ve çıkarları için uydurdıkları ve içlerinden bazılarını insan-üstü kudretler yakıştırmak suretiyle, insanları sindirip, onların üzerinde siyasi, sosyal ve ahlaki baskılar kurdukları yalancı hâkimiyetlerin saltanatına son verdiğini” kaydetmektedir. İslam'da hakimiyet mefhumunu “ahlaki gerçeklerin ve sosyal adaletin tabii koruyucusu olan ilahi kudretin, yani ilmin, aklın ve hikmetin hayata hakim olması” olarak açıklamakta ve bu ilahi kudretin “Şeriat” olduğuna dikkat çekmektedir. O, yalnız başına ahlakın ve kanunların topluma sağlayacağı mutluluğun, hakiki ve devamlı olsa bile, maddi yönü eksik olması bakımından noksan olduğunu, tek başına tabiat ve fizik kanunlarına ait bilgilerle elde edilen maddi refah ve mutluluğun da, hem toplumun bütün olarak refah ve saadeti, hem de manevi zevkler bakımından çok eksik kalacağına dikkat çekmektedir (229–231, 236).

Millî Egemenlik

Said Halim Paşa, İslamiyet'in sosyal kurumlar bakımından öteki toplumsal nizamlardan üstün olduğunu, çünkü İslam nizamının teşkilatlanma esaslarının “Şeriat prensiplerinden” çıktığını, fakat Müslüman aydınların “Şeriat'ın egemenliği ilkesi yerine” “Millî egemenlik” ilkesinin Müslüman ülkelerde de benimsenmesini ve “artık Şeriat'ın Müslüman idarecilerin ölçüsü ve ilham kaynağı olmaktan çıkmasını” istediklerini, ancak bunun İslam ülkelerinde uygulamasının “sun'i olacağı ve bir şekilden ibaret” kalacağını daha önceki tecrübelerden belli olduğunu kaydetmektedir.

Paşa'ya göre, Millî iradenin gücünü sayı çokluğundan aldığını, dolayısıyla “hakka ve hikmete en az değer veren bir çoğunluğa, kendi kesin iradesini, azınlığa zorla kabul ettirme hakkını tanımak demektir”. Bütün bunlara rağmen “tam olarak ve gerçekten ortaya konmuş bir millî iradenin değerini kabul etmemek veya küçümseme”nin doğru olmadığını, “toplum şuurunun çok değerli bir belirtisi olduğunu ve kullanılması, hem hak ve hem de vazife olan kişisel iradelerin bütününü temsil ettiğini” kabul etmemenin saçma olacağını yazmaktadır.

Yine Said Halim Paşa, “Millî irade”ye belli ölçüde “bir saygı ve itibar gösterilmesi” gerektiğini, ancak “bu dünyada var olan her şey, tabiat kanunlarına, maddi

ve sosyal hayatın gerçeklerine tabi” olduğunu ve “insan iradesi, onlara ait kanunlar tarafından” yönlendirildiğini, dolayısıyla “akla ve hikmete uygun düşen, insan iradesini bu kanunların icaplarına” uydurmak gerektiğini ifade etmektedir. Paşa bununla ilgili şu önemli gerekçeyi gündeme getirmektedir: “Milli irade nasıl tabiat karşısında, kudret ve hüküm sahibi olamayarak, onun kanunlarına itaat zorunda ise, manevi ve sosyal alanda da aynı şekilde hâkimiyet iddiasında bulunamaz. Bu sahanın kanunlarına da uymak zorundadır. Üstelik uyulması gereken ahlaki ve sosyal kanunların tespit edilmeleri dahi tabiat kanunlarının tespiti kadar kolay değildir. Bu kanunlar, ötekiler gibi insanın müşahede ve akıl yürütmesi yolları ile tespit olunamazlar”. Bu nedenle milli iradenin “Şeriatın kendisine gösterdiği sosyal ve ahlaki nizama saygı göstermek ve boyun eğmek zorunda” olduğunu ve bunun neticesinde milli iradenin “ikinci derecede bir yere” konulması gerektiğini belirtmektedir (237-241).

İslam Hukukunun Egemenliği İlkesinin Sonuçları

Said Halim Paşa, “Şeriatın Hakimiyeti” (İslam Hukukunun Egemenliği) bütün Müslümanları “İslam kardeşliği” ve ortak ülkü etrafında birleştirdiğini, sınıf ve parti rekabetlerini kesin bir biçimde sürüp çıkardığını, hürriyet ve eşitliğe karşı bütün tepkileri ortadan kaldırdığını ve hatta Müslümanların “Şeriat tarafından kurulmuş olan devletin meşruluğuna itiraz etmedikleri” gibi, ne şekilde olursa olsun devleti yıkmayı düşünmediklerini, adaletsizliğe, yolsuzluğa ve kötülüğe son vermek için “devleti temsile ve kanunları tatbik etme yetkisini ehil olanlara vermekten başka bir yol” aramadıklarını kaydetmektedir.

Paşa, tarihi seyri içinde “Şeriat’ın cemiyete hakimiyeti, öyle bir sosyal yapı kurulmasını sağlamıştır ki, bu yapı, insana fert ve toplum olarak gerçek bir mutluluk temin etmek için gerekli olan şartların tamamına tabi” bulunduğunu ve bu sosyal yapının “tam bir hürriyet içinde gelişip ilerlemesine mani olan binlerce engeli” ortadan kaldırdığını söylemektedir. Yine “Şeriat’ın sosyal nizamı, kısa zaman içinde, hiç yoktan, hayret edilecek bir medeniyet meydana getirerek, yüz yıllarca insanlığı ilmin, hikmetin ve adaletin nurları ile” aydınlattığını ve “sosyal, ahlaki ve maddi bakımlardan benzeri görülmemiş bir saadet içinde” yaşattığını ifade etmektedir (242-244).

Çöküş ve Çıkış Yolu

Said Halim Paşa, iki asırdan beri “İslam medeniyeti”nin neden bir gerilemenin içinde bulunduğunu soruyor ve bu soruya cevaplar arıyor. Paşa’ya göre, “Müslümanlar yükseliş devirlerinde olduğu gibi, yine dinlerine bağlı bulunuyorlar; fakat eskisi gibi yükselmek şöyle dursun, gerileyip alçalıyorlar. Demek aynı sebepler aynı neticeyi vermiyor”. Bunun sebebi olarak da Müslümanların, İslami görevlerini eskisi gibi iyi anlayamamalarına ve yerine getirmemelerine bağlıyor. Paşa, 1918 yılında yayınlanan İnhitat-ı İslam Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîyye adlı eserinde çökü-

şün sebebi olarak İslam dünyasındaki zihniyet ve ahlak değişikliğini gösterirken, 1921’de yayımlanan İslamda Teşkilat-ı Siyasiye isimli eserinde İslam dünyasındaki gerilemenin maddi şartların bozulmasından kaynaklandığını yani çöküşün iktisadi olduğunu belirtiyor. Müslümanların büyük bir gayret ve azimle çalışarak “tabiatın sırlarını” keşfetmelerinin şart olduğunu, çünkü Müslümanların “Şeriat’ın kendilerine sağladığı sosyal ve ahlaki saadetin yanında, ona uygun ve yardımcı bir maddi mutluluk da elde etmeleri” gerektiğini kaydediyor. Maddi kudret ve saadet için tabiatta bulunan nimetlerden faydalanılmasını, bunun da ancak “tabiatı idare eden kanunları tanımak ve bu kanunlardan çıkan ilimlere sahip olmakla” gerçekleştireceğini vurguluyor (Said Halim Paşa, 245–251; Kara 1980b: 20–24).

Mehmed Said Halim Paşa, İslam dünyasının gerilikten kurtulması için şu çareyi öneriyor: İslam Dünyasının; “kendisinde bulunmayan ve bulunmaması gerileme ve çökmesinin biricik sebebinin teşkil eden ilim ve fenleri durmadan kazanmaya ve elde etmeye” çalışması şarttır. Bu ilim ve fenlerin bugün Avrupa’da olduğunu, bunları almamız gerektiğini vurguluyor. Bizim Batıdan almamız gereken şeylerin bunlarla sınırlı olduğunu yoksa onların “iktisadi ilkelerini, çalışma ve sermaye teşkilatına ait usullerini ve bunlar arasındaki münasebetleri tıpkı orada olduğu gibi kabul etmeye taraftar olmak manasının” anlaşılmasını istiyor. İktisadi ilkelerimizi ortaya koymak için yapılacak işin; fıkha başvurmaktan başka bir yolun olmadığını belirtiyor.

Yine Paşa, İslam Dünyasının kurtuluş yolunun “bütün sosyal ve siyasi hayatını, İslamiyet’in değişmez ve ebedi hakikatleri üzerine kurmaktan ibaret” olduğunu, bunun dışında takip edilecek herhangi bir yolun “İslam dünyasını devamlı olarak Batı’nın hücumları ve netice olarak da devamlı bir esaret ve zillet içinde yaşamaya mahkûm” edeceğini kaydediyor (Said Halim Paşa, 228, 255-256, 264; Kara 1986: 94,102).

İslam’ın Siyasal Sistemi

Said Halim Paşa, İslam’ın siyasal düşüncesinin, İslam’ın “sosyal prensiplerden” doğmuş bulunmasından dolayı “siyasette çeşitli parti ve sınıflar arasındaki rekabet ve muhalefetlere” izin verilmediğini, siyasi dengenin sağlanması için de “idare edenle edilenler arasındaki” ilişkilerin sınırlandırıldığını belirtmektedir. İslam’ın “insanları belirli bir idare şekline mecbur” etmediğini, “karşılıklı hak ve vazifelere riayet ve hürmet” etmek şartı ile “ihtiyaçlara göre bir hükümetin” yani “siyasal sistem”in kurulması noktasında toplumun serbest bırakıldığını açıklanmaktadır (Said Halim Paşa, 167). Bu sistemin ne olup olamayacağı konusunda şöyle bir açıklık getirmektedir: “Bir cemiyet için en uygun siyasi rejim onun sosyal yapısının ihtiyaçlarını en güzel şekilde karşılayan ve siyaset esaslarını en doğru olarak ortaya koyabilen yani onu tam olarak ifade eden rejimdir” (271).

Paşa, İslam toplumunun “Şeriat’ın” hâkimiyetine yani egemenliğine tabi ve bağlı bulunduğunu, bunun anlamının da; “Şeriat’ın kendisine yüklediği ahlaki ve

sosyal kanunlara” her bireyin ayrı ayrı uyacağını, yine her bireyin “bu kanunlara bütün toplum tarafından uyulmasını ve saygı gösterilmesini de kontrol etmekle” yükümlü olduğunu yazar. Bundan da “hükümeti denetleme hakkının” bireylere ait İslami bir görev olduğu gerçeğinin ortaya çıktığını ifade eder (Kara, 103).

Said Halim Paşa, İslam’da siyasal sistemin, “ancak milleti temsil suretiyle” kurulabileceğini ve bu temsilin Batı’dakinden tamamen farklı olması gerektiğini vurgular. Milleti, “meclis”in temsil edeceğini, meclisin de “milletin seçkinlerinden meydana geleceğini” ve burada “milletin muhtelif sınıflarını samimi bir şekilde birbirine bağlayan birliğe yakışır bir sükûnet ve siyasi ahenk” bulunacağını, dolayısıyla meclisin görevinin de toplumda mevcut bulunan “dayanışmayı siyaset sahasında tatbik etmek” yanında, bir diğer görevinin de hükümeti denetlemektir. Bu meclisin kanun yapma yetkisi bulunmamaktadır (Said Halim Paşa, 272-274).

Yasama Hakkı

Paşa’ya göre, İslam toplumunda kanunlar “Şeriat’ın ruhuna vakıf” kişilerden oluşan bir heyet tarafından yapılacaktır. Bu heyet “faziletleriyle, tecrübeleriyle, ilimleriyle milletin hürmet ve itimadını kazanmış mütehasıslar”dan oluşacaktır. Bunlar hukuk âlimlerinden oluşan bir heyettir. Bu âlimler heyeti, “millet meclisi gibi bağımsız olacak ve Şeriat’ın mutlak hakimiyetini sağlamaştırmak ve devamlı kılmak” için görev yapacaktır.

O’na göre, Hukuk âlimlerine (Fukuha’ya) yaptırılmayan kanunların adaleti temsil edemeyeceğini, bunların olsa olsa zorbalığı temsil ederek, toplumda huzursuzluğa yol açacaklardır. Çünkü bu tür kanunların, güçlülerin zayıfları ezmesine, zayıfların da zulümden kurtulmak için kanunlardan kaçmasına veya kanunları tanımamaya zorlayacaktır (274-277).

Demokrasi

Said Halim Paşa, Mukallidliklerimiz adlı eserinde toplumsal meselelerde yabancılara karşı gösterdiğimiz hayranlığın, esas olarak kendimizi Batı usulünde demokratlaştırmak istememizden kaynaklandığını hatırlatıyor. Oysa ortaya çıkışımızdan beri gerçek bir demokrasi içinde yaşamış, esasen “demokrat bir millet” olduğumuzu belirtiyor. O, uygulamak istediğimiz Batı demokrasisinin henüz dün denilebilecek bir zamanda ortaya çıktığını ve bu demokrasisinin aristokratik bir geçmişle, bugünkü Batı toplumunu bıktıran ve bazı önlemlere başvurmaya zorlayan eşitlikçi eğilimler arasında bir dönüşüm durumu olduğunu kaydediyor. Paşa, Osmanlı Demokrasisinin ise “köklü ve kesinleşmiş bir sosyal durum” olduğunu ve bunun “bizim fiilen yaşadığımız hayat prensiplerimizin mantığı” sonucunda meydana geldiğini ifade ediyor. Bu demokrasisinin kökleşerek asli bir hal kazandığını, bunun bizim tarihi bir eserimiz olduğunu, buna asırlık bağlarla bağlı olduğumuzu ve bu bağları kesmemizin bize felaket getireceğine dikkat çekiyor.

Paşa'ya göre, "tabii şartlar altında olgunlaşmamış, memleketinin siyasi ve sosyal hayatına serbestçe katılmamış olan bir millet, hukuki ve siyasi vazifelerini yerine getirmek zamanı gelince, birçok hatalara düşmeye mahkûmdur". Bu hatalardan kaçınmanın ve onları önlemenin tek yolunun da, başkalarının deneyimlerine başvurmadan önce, çok az da olsa kendi deneyimlerimizden yararlanmanın daha doğru olacağını söylüyor (54-55).

Paşa, İnhitat-ı İslam Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîyye adlı eserinde, batı toplumlarında aristokrasiyi seçkin bir sınıf, demokrasiyi ise imtiyazlardan mahrum olan unsurların teşkil ve temsil ettiğini yazmaktadır. O'na göre, "İslam toplumlarındaki çeşitli sınıflar, ancak ahlak ve fikir seviyelerindeki farklarla birbirlerinden ayrılırlar. Fakat eşitlik, adalet ve dayanışma fikirleri bu sınıfların arasındaki münasebetleri tespit ve tanzim ederek İslam kardeşliğini" kurarak onları birbirine yaklaştırmaktadır (166-167,171-172).

Devlet Başkanı ve Hükümet

Said Halim Paşa, İslam toplumunda devletin (hükümetin) "çıktığı ve dayandığı kaynağın Şeriat" (İslam hukuku) olduğunu, hükümetin de İslam hukukunun uygulayıcısı ve bu uygulamanın takibini yaptığını ifade etmektedir. İslam'da hükümetin görevi "halka mümkün olan refah ve saadeti temin etmek"tir. Bu nedenle hükümetin "devlet olarak imkânın son derecesine kadar nüfuz ve kudret sahibi" olması gerekmektedir. İslam toplumunda hükümetin "kudretli ve tesirli olabilmesi için, bu kudret ve nüfuzu temin eden bütün hak ve imtiyazlara sahip olması ve bütün bu salahiyetin yalnız bir şahısta toplanmış bulunması lazımdır". Paşa'ya göre bunun gerekçesi de şudur: "şayet bu hak ve imtiyazlar bölünerek ayrı ayrı şahıslara, yahut değişik siyasi heyetlere verilecek olursa, bunlar birbirine karşı gelmekten geri durmazlar". Bu durum kesin biçimde hükümetin güçsüzlüğünü ve yetersizliğini gösterir ki, bu da toplumsal felakettir.

Başkanlık sistemini öneren Said Halim Paşa, geniş yetkilerle donatılan hükümet başkanının halkın reyleriyle seçilmesinin gerekli olduğunu belirtir. "Çünkü başkanlık makamına, en fazla layık olan" kimseyi bulup geçirmek, "millet için kaçınılması mümkün olamayan" bir görevdir. Böyle olunca seçim de o vazifeden doğan tabii bir hak olur.

Said Halim Paşa'ya göre, hükümet başkanı "icra kuvvetinin en büyük başkanıdır". Vekil ve temsilcilerinin en iyi şekilde hizmet yapabilmeleri için gerekli olan hak ve yetkileri devrederek görevini yerine getirir. Devlet Başkanı siyasi yapının düzenleyicisi olduğu için, bu yapının "muntazam bir şekilde işlemesine nezaret etmek, çeşitli kuvvetler arasındaki ahenk ve ülfeti muhafaza etmek, bunların arasında ortaya çıkabilecek ihtilafları yoluna koymak" da önemli görevlerindedir. Hükümet Başkanı, İslam hukukunun (Şeriat'ın) egemenliğini milli iradenin onayı ile temsil ettiğinden hem kendisi ve hem de tayin ettiği memurları İslam hukukuna ve milletin temsilcilerine karşı sorumludurlar.

İcra kuvvetinin başı olan hükümet Başkanı, millet meclisine ve teşri (yasama) kuvvetine karşı olan sorumluluğu, İslam siyasi sisteminde bu şekilde sağlanmaktadır. Hükümet başkanı ve “icra kuvvetinin” başarısızlıkları halinde, onu hesaba çekecek olan, yalnız şikâyet etmekle yetinecek bir meclis değildir. “Bu siyasi sistemde, kendisine verdiği yüksek vazifeyi hakkıyla yapamayan icra kuvvetinin başkanından şikâyetçi olan millet olacaktır”. Milletın şikâyeti üzerine Şeriat (İslam hukukçuları) kendisini dinler ve gerekirse Hükümet başkanının, dolayısıyla hükümetin düşürülmesine karar verir (277-279).

Denetleme Kurumu (Millet Meclisi) ve Siyasi Partiler

Said Halim Paşaya göre, İslami Devletin siyasi yapısında Meclisin kanun yapma yetkisi bulunmamaktadır. Meclisin görevi, Devlet Başkanı ve hükümeti denetlemektir.

İslam'ın siyasi rejiminde denetleme (Meclis), yürütme (icra) ve yasama (teşri) organları sahip oldukları özellikler ve yetkileri sebebiyle birbirinden bağımsız çalışır yani özerktirler.

Paşa, Ayan Meclisi (Senato)'nın “seçkin şahısların ve sınıfların hak ve imtiyazlarını” korumak için kurulduğunu ve esas itibarıyla aristokrat bir kurum olduğunu, “ilke olarak imtiyazlı kişi ve sınıflar tanımayan İslam siyasi rejiminde böyle bir müessesenin yeri” olmadığını belirtiyor.

Said Halim Paşa'nın siyasi partilerle ilgili görüşüne gelince, O, Batı toplumlarında siyasi partilerin görevinin mevcut sosyal düzeni değiştirmek olduğunu, biz de ise (Osmanlı Devleti'nde) tam aksine mevcudu “korumak” olduklarına dikkat çekerek İslam toplumunda siyasi partilerin etkinliğinin Batıdaki kadar çok olamayacağını yazmaktadır (280-285).

Aydınların Sorumluluğu

Said Halim Paşa, İslam'da Siyasi Teşkilat'ın yapısını ortaya koyduktan sonra, İslam dünyasındaki aydınlara seslenerek “Müslümanları birbirine bağlayan ortak İslam ülküsünü; hayali, aldatıcı ve geçici bir takım gayeler uğruna kurban” etmelerini, Batı'nın “siyasi sistemini” kabul ve taklit eden İslam milletlerinin içine düşecekleri ve düzeltilmesi mümkün olmayan kaosa dikkat çekerek “Batı'nın siyasi rejimini kabul eden ve müesseselerini taklit edenler, onun sosyal prensiplerini de benimsemeye mecbur” olduklarının altını çizmektedir.

Paşa, İslam milletlerinin “Batılılaşması”nın İslam toplumunu mahvedeceğini, aydınların “İslam dünyasının selameti için” bütün sosyal ve siyasi hayatın “İslamiyet'in değişmez ve ebedi hakikatleri üzerine” kurmaları hususunda gerekli çalışmayı yapmalarını istemektedir. Yine fikir adamlarımızın tek hedefinin, “İslam prensiplerini bütün hakikati ve mükemmelliği ile ortaya çıkarmak ve bu uğurda

elden gelen hiçbir hizmeti esirgememek” ve görevlerinin “İslam’ın en saf, en yüksek ruhundan, en güzel geleneklerinden ve en asil örneklerinden başka hiçbir şeyden ilham almamak” olduğunu belirtmektedir. Ancak bu sayede “kendi kendilerini idare edecek, başkalarının idaresi altına girmeyecek” ve başkalarını örnek alacak yerde, kendileri başkalarına örnek olacaklardır.

Bunun dışında takip edilecek bir yolun İslam dünyasını, “Batı’nın saldırılarına maruz bırakacak ve bunun sonucunda da sürekli bir esaret ve zillet içinde yaşamaya mahkûm” edecektir.

Said Halim Paşa bu mücadelenin büyük bir tahammül, sebat, cesaret ve inanç istediğini, yine bu mücadelenin ancak böyle yüksek ahlaki özelliklere sahip fikir adamları tarafından kazanılabileceğini, bu özellikleri taşımayan “Müslüman fikir adamlarının, varlık iddiasında” bulunmaya hakları olmadığını özellikle belirtmektedir (285-289).

II. Abdülhamit ve Hilafet

Said Halim Paşa, ilk eserlerinde II. Abdülhamit’i istibdatçı ve idaresini de istibdat dönemi olarak değerlendirir. Ancak “bir idare, yalnız bir adamın veya bir partinin değil, bütün bir neslin eseridir. Sultan Hamid kendi adıyla yâdedilen “İdâre-i Hamîdiyye”nin tek âmîli ve kurucusu değildi. Belki bu idarenin mühim âmillerindendi; fakat Sultan Hamid dünyaya gelmemiş olsaydı, çağdaşları başka bir Sultan Hamid’in meydana gelmesine sebep olacaklardı” gerçeğine dikkat çekmektedir (Said Halim Paşa, 8, 31-33, 38, 44-45).

Paşa, Malta’da esaret hayatı yaşarken 1920’de telif ettiği Hatıraları’nın “Türkiye ve Hilafet” bölümünde II. Abdülhamit’in hilafet politikasını takdirle karşılamaktadır. Bu konuda şu önemli tespitlerde bulunmaktadır: “İslâmî çepçevre sarmış olan uyuşukluktan kurtarma başarısı Abdülhamid’e aittir. O, sonsuz bir sabır ve sanatkârane bir dikkat harcamıştır. Onun sayesinde, Türkiye’nin desteği ile ilk devirlerdeki birlik ve beraberliğe tekrar ulaşmaya doğru artarak ilerleyen bir tarzda İslâmın siyasî uyanışı daha da belirgin hale gelmiştir. İctimaî, ahlâkî ve entelektüel bir yeniden doğuş yönündeki yoğun ve heyecanlı bir arzu, siyasî bağımsızlık fikri ile birleşiyordu ki, bunun gerçekleşmesinin özellikle de İslâm yurdunun modern gereçlere daha çok uygun olarak donanmış olmasına bağlı olacağı anlaşılmıştı.

Özellikle 1908 Devriminde çok açık bir şekilde ifade edilmeye başlayan köklü reformlara girişmesinden itibaren Türkiye’nin kurbanı olduğu sistemli suikastler, özellikle de mütareke dönemlerinde maruz kaldıkları –ki, bunun ne anlama geldiği konusunda yanılması mümkün değildir–; bu duyguların daha da canlanarak faaliyete geçmesini çabuklaştırmıştır.

Batı’nın veya daha doğrusu Hıristiyanların komplolarına maruz kalan Türkiye’nin cesur ve kararlı tutumu, söz konusu cereyana kararlılık vermeye yetmiş ve Müslümanların ruhunda İslâm davasının bütünüyle başarıya ulaşmasından sonra

ancak sönecek olan bir alevin tutuşmasına neden olmuştur. Türkiye, Müslümanların ona olan güvenlerini boşa çıkarmayacak bir yetkinlik göstermişti. Müslüman âlemi, onun boyun eğmeyen direnişinde büyük bir itminan ve bir daha sönmeyecek olan bir cesaret kaynağı bulmuştu” (Said Halim Paşa 2004: 405).

Hilafet Türklerin Hakkıdır

Said Halim Paşa, “halifelğin bağımsızlığını sağlamak amacını güden maddî güç ve kuvvetin varlığı bu yüce görevin icrası için temel şart” olduğunu belirtmektedir. Yine Paşa, “Kur’an, liyakatin üstünlüğünü” esas aldığını ifade etmektedir. Hilafetin Osmanlı’ya geçişini belirleyen şeyin “kuvvet” olduğuna dikkat çekmektedir. Paşa, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı egemenliğine karşı başkaldıran ve “siyasî olarak Türkiye’den bağımsız olan Hicaz toplumu, dinî olarak sultana sadık kalmıştır” demektedir.

Nitekim Paşa; “İngiliz hükümeti Hicaz’ın yeni kralına, her türlü desteği vaad ederek sultanın idaresine karşı hilafet makamı için adaylığını koymasına yönünde canla başla baskı yapmakta idi; oysa, şayet Osmanlı hanedanlığının Müslümanların dinî riyasetini elde tutmalarında bir sakınca olsaydı, Hüseyin ile Mekke ve Medine gibi iki önemli kutsal şehrin efendisinin sahip oldukları Hz. Peygamber’in hakiki soyundan gelme özellikleri, söz konusu Arap hükümdarına bunu elde etmeyi başarmaları için en iyi şans sunmalı idi. Bizzat Hüseyin’in kendi gayreti de olmasına rağmen, bu girişim akamete uğramıştır. O ve İngiltere’nin yaptığı masraflar yanlarına kâr kalmıştır. Hatta, İngiltere’nin müdahalesi, sadece dünyadaki diğer Müslümanlar tarafından değil aynı zamanda Hüseyin’in bizzat kendi taraftarları tarafından bile saygısızlık ve daha da öte, bir çeşit kutsalın ihlâli olarak kabul edildiğini” bildirmektedir.

Said Halim Paşa, bu durumun “hilafet makamının işgali konusunda ‘en güçlü Müslüman devlet’ teorisini veya daha doğru bir ifadeyle doktrininin doğruluğunu ve bunun, ‘Hz. Peygamber’in neslinden olmak’tan daha geçerli olduğunu ispat’ ettiğini ifade etmektedir.

Paşa, halifelik görevinin “asırlar boyunca Türk sultanlar tarafından izzetle ve İslâm yurdunun (dünyasının) yararı için ifa” edildiğini, “bu yüce sorumluluğun gerektirdiği görevlerin bilincinde olarak, bizzat kendi ülkelerinden karşıladıkları paralar ve canlar kurban ederek haddi hesabı olmayan bedeller ödeyerek İslâm adına büyük hizmetlerde” bulduklarını kaydetmektedir. Türk sultanların, “Araplardan miras aldıkları İslâm topraklarını büyük ölçüde büyütmüşler ve bir yönüyle de, bunu kalıcı” hale getirdiklerini belirtmektedir. Yine “Türkiye, İslâmın bayraktarlığını İslâm toplumu içerisinde sonsuz derecede hak” ettiğinin “tarihi bir gerçek” olduğuna dikkat çekmektedir.

Said Halim Paşa, “Bugün (Mütareke döneminde), Türkiye eski büyüklüğünü kaybetmiş vaziyettedir. Ancak, hâlâ en önemli ve en saygıdeğer Müslüman güç olmaya devam etmektedir. Coğrafi konumu, Batı ile olan doğrudan ilişkileri, ileri

medeniyeti ve modern araçlara sahip oluşu bakımından hâlâ İslâmın entelektüel, ahlâkî, ictimai ve maddî kalkınmasına hizmet edecek bir vasıta olarak diğer Müslüman ülkeler arasında en iyi duruşa sahip olan ülkedir. İslâm dünyasının bütün ümidinin onda” olduğunu belirtmektedir.

Paşa, İslâm dünyasının “yeniden dirilişinden çekinen İngiltere’nin, hilafet görevinin Türkiye’nin dışında başka bir hanedana geçmesini istemesi ve bu gaye için giriştiği kampanyalarda başarılı olamayınca Türk gücünü yok etmeye girişmesinin altında yatan belli başlı gerekçelerden biri de budur” demektedir (Said Halim Paşa, 400, 401, 402-404).

Değerlendirme ve Sonuç:

Said Halim Paşa, sosyolojik kavramlardan sosyal dayanışma, ekonomik ve sosyal tekamül, sosyal değişme, batılılaşma, modernleşme, kültür yabancılaşması, toplumsal çözümler ve kurtuluş gibi kavramları kullanarak İslam dünyasının meselelerine çözüm getirmeye çalıştığı görülmektedir.

Paşa’nın kullandığı önemli sosyolojik kavramdan biri tesanüt kavramıdır. Bu kavramı İslamî ve millî tesanüt olarak iki çerçevede ve iç içe ele alarak değerlendirmektedir. İslami tesanütü, İslam birliği anlamında kullanmaktadır.

Said Halim Paşa tekamül kavramına büyük önem vererek bu kavramı sosyal ve ekonomik tekamül olmak üzere iki yönüyle ele almaktadır. Sosyal tekamülü ahlaki olgunlaşma, ekonomik tekamülü de daha ziyade teknolojik gelişme ve maddi terakki anlamında kullanmaktadır. Sosyal tekamülün diğer bir unsuru olarak siyasi tekamülü görmekte, milletin sosyal ve siyasi hayata serbestçe katılmasını siyasi tekamülün ön şartı olarak değerlendirmektedir.

Said Halim Paşa, İslam toplumlarında görülen yenileşme ve modernleşme gayretlerini milli ve manevi değerlere bağlı kalarak kapsamlı ve kalıcı bir değişim olarak gerçekleşmesini istemektedir. Batı medeniyetini yalnız teknolojik ve maddi ilerlemeden ibaret saymaktadır. Modernleşmeyi de milletin kendi kültürünü yenileyip geliştirmesi olarak düşünmektedir. Batı’yı taklit ve Batılıların sosyal ve siyasi kurumlarının aynen alınması gibi bir değişimi kabul etmemekte buna şiddetle karşı çıkmaktadır. Çünkü İslamiyet’in insanlara dinin yanında, bir de dünya görüşü sunduğunu kabul etmektedir. Batıdan ancak teknik ve ilmi metodların alınabileceğini belirtmektedir. Her medeniyetin kendi teşkilatlarını kendisinin oluşturabileceğini ve müesseselere bu şekilde kendi damgasını ancak kendisinin vurabileceğini söylemektedir. Medeniyetler arasında teknolojik geçişlerin olabileceğini, yoksa müesseselerle ilgili geçişlerin sağlıklı olamayacağına dikkat çekmektedir. Taklit ve iktibasçılığın bir toplumun ayağa kalkmasına, iç dinamiklerini harekete geçirmesine ön ayak olamayacağını vurgulamaktadır.

Said Halim Paşa, hakim Batı ahlak ve siyaset anlayışına karşı dönemin düşüncüleri gibi savunmacı bir yaklaşım sergilememektedir. O, Batı’nın tarihini ve sos-

yolojik gerçekliğini bilerek hareket etmemizi, Batı'ya karşı herhangi bir kompleks içine girmememizi ve Batı'dan alınabilecek düşünce ve müesseseleri iyi analiz etmemizi ve alınacak şeyleri millileştirmemize işaret etmektedir.

Paşa, kültür yabancılaşması olayını ilk defa ortaya atan kişi olarak kabul edilmektedir. O, Batı medeniyetini tanımayan Batıcı aydınların, kendi toplumuna da yabancı olacağını belirtmektedir. Kendi toplumunun kültürünü ve medeniyetini tanımayanların kendileri dışındaki şeyleri bilmeleri onları fikren göçe ve ruhen de uyruk değiştirmeye sevk edeceğini düşünmektedir.

İslam toplumunda din-devlet-toplum ilişkisinin, dolayısıyla fert-toplum-devlet uzlaşmasının nasıl tesis edileceği hususunda İslam'ın inanç temelini esas alınması gerektiğini ifade eden Said Halim Paşa, bu inanç temeli üzerine ahlakı ve sosyal yapıyı koyarken, devleti de sosyal yapının belirlediği siyasî bir yapılanma olarak görmektedir.

Said Halim Paşa ülke sorunlarından uzak olmayan, toplumsal şartların belirleyiciliğine dikkat çeken düşünceleri ile isabetli yaklaşımlarda bulunmaktadır. O, kurtuluş ve ilerleme yolunda İslam esaslarının zamanın şartlarına ve çağın sorunlarına cevap verecek şekilde, yani ictihat pratiği yeniden başlatılarak, yorumlanmasını teklif etmektedir (Karaman 1987: 22).

Said Halim Paşa'ya göre fıkıh ilmi; "sosyal ve ahlaki ilimler sahasında, insan düşüncesinin ortaya koyabildiği en mühim ve en mükemmel müessesedir, Fizik ilimleri sahasında deney metodu ne ise, sosyal ve ahlaki ilimler için de fıkıh odur. Bu ilim sayesinde ki, İslam dünyası, aradan asırlar geçmiş olmasına rağmen, bu zaman içinde yabancı hakimiyeti altında kalmasına ve bu sırada binlerce devrimin hücumuna uğramış bulunmasına rağmen hala ayakta durmaktadır. Müslümanlar bu sayede hala, İslami imanlarını, düşünce tarzlarını, dinin esaslarını, kendi ruhlarını ve gayelerini bütün temizliği ve saflığı ile muhafaza etmektedirler. Bu ilim sayesinde Müslümanlar, tamiri ve telafisi mümkün olmayan sosyal ve ahlaki bir çöküşe, hiçbir zaman kendilerini kaptırmamışlardır... O halde, bütün teşkilatımızı, bütün iktisadi esaslarımızı, Şeriat'ın tamamen hikmet ve isabet olan ruhuna uygun bir şekilde ortaya koymak için kendisine başvuracağımız bir ilim varsa, o da fıkıhdır" (Said Halim Paşa 1991: 254, 256).

Said Halim Paşa'nın fıkıh anlayışı; Cemaleddin Efgani ve Mısır'daki Abduh ve takipçileri ile aynı değildi. Nitekim Abduh gibi Mısır modernistlerinin İslamı savunma İslam'ın özsel yeterliliğinden duydukları şüpheden dolayı iken, Namık Kemal başta olmak üzere Yeni Osmanlıların İslamı savunma biçimi ebedi yeterliliğine inandıkları fıkıhın daha iyi uygulanması yönündeydi (Gencer, s. 782-783). Said Halim Paşa da "İslamı, özsel olarak mükemmel kabul ediyordu, eleştirisi mükemmel olan bu dinin uygulanmasının önündeki engellere ve koşullara yönelikti" (Sala, 234).

Said Halim Paşa, İslam'ın siyasi, sosyal ve ilmi boyutunu ön plana çıkarırken, diğer İslamcı aydınlar genelde Batının kültürel ve ahlaki taarruzlarına karşı manevi değerlerle savunma durumunda kalmaktadırlar.

O, bir toplumun değişim yönünü belirleyen asıl unsurların yine o toplumun kendi kaynaklarında aranması gerektiği tespitini yaparak yerli bir düşünür olduğunu ortaya koymaktadır (Akın 2011: 144).

Said Halim Paşa, İslamcılık fikir hareketi içinde farklı bir yeri ve ağırlığı olan bir düşünürdür. Nitekim “İslamlaşmak” kavramını en açık ve anlaşılır bir şekilde tarif eden ve açıklayan odur (Tunaya 1962: 12). Fikirleri, günlük olayların getirdiği “kavgacı” yaklaşımından uzak, derin bir bakış ve tahlilci bir zihnin ürünleridir. Devlet adamlığı tecrübesi ve olaylara belli bir perspektiften bakabilme yeteneği onu diğer İslamcılardan ayıran önemli özelliğidir (Kayalı 1985: 1304).

O “düşünen bir kafa” idi. Kendisine mahsus bir düşünce tarzı vardı. Daha doğrusu başkasının kafası ile düşünmezdi (Fergan 1340: 257; 1960: 126). Sosyolojik bir bakış açısıyla, olayların nedenine, niçinine, nasıllığına ilişkin yaklaşımı ve teklif ettiği çözümler diğer İslamcılara nazaran daha genel bir nitelik ve evrensellik taşımaktadır (Bülbül, 258).

Said Halim Paşa, İslami olmayan gayelerle bireylerin ve toplumun İslamlaşmayacağını, Tunaya'nın ifadesiyle “bütün İslamcılara öncü olarak” İslamlaşan “birey ve Devlet, o kimse ve o teşekküldür ki, siyasi olduğu kadar sosyal bütün hak ve görevlerini, rejimini, hürriyet ve adaleti İslami prensiplerden çıkaracaktır. Bu prensipler ise bizzat İslam akidelerinden, inanç sisteminden doğmaktadırlar”. Böylece birey de, millet de Devlet de “şuurlarını tezatlarla” kaptırmayacak ve sonuç itibarıyla bocalamayacaklar. Doğu, Batı, Fransız, İngiliz hayranlıkları içinde aşşalık duygusuna düşmeyeceklerdir (Tunaya, 12-13).

Osmanlı toplumundaki İslamcılarının büyük bir çoğunluğu II. Meşrutiyet, Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan'ın kurulması ve diğer kanunlaştırma hareketlerini desteklerken ve bunlara şer'i dayanaklar bulmaya çalışırken, Said Halim Paşa belirtilen kurum ve kavramların Osmanlı toplumuna yabancı olduğunu ve Müslüman milletlerin Batı'dan beğenip alacağı bir şey olmadığını net bir şekilde ifade etmiş ve bu görüşünü yaptığı sosyolojik tahlillerle savunmuştur (Özcan 2001: 63). O, bu yönüyle muhafazakar bir İslamcı düşünür olarak öne çıkmıştır (Sala, 2014: 235; Çalen 2017: 28).

O, aynı zamanda bir kültür milliyetçisidir (Ağırman 2011: 41).

Yine Paşa, “Osmanlılarda sınıf olmadığı için demokrasi, meclis ve senato gibi kurumların bütünüyle oturamayacağını, feminist hareketin karşılığında İslam'da kadın haklarından bahsetmenin abes olduğunu, hürriyet, eşitlik gibi herkesin bel bağladığı terimlerin İslam'daki manalarının ayrı olduğunu” söylemiştir (Kara, XXXIX).

Said Halim Paşa, hürriyet ve eşitlik kavramlarına İslami perspektiften yeni açıklamalar getirerek, bunların İslam toplumunda Batı'da olduğu gibi olumsuzluk ve karışıklık ifade etmediğini belirtmiştir. Paşa, Muhammed İkbal'in deyimi ile “hürriyet, eşitlik ve dayanışmanın esas hakikatlerini yeniden keşfetme”ye çalışmıştır (İkbal, 213).

Said Halim Paşa, Batıyı en iyi tanıyan düşünür (Meriç 1983: 240) olarak İslam dünyasının “özgün bir medeniyet inşası için” toplumun bütünüyle İslamlaşmasının dışında başka bir kurtuluş yolunun olmadığını, İslamlaşmayı sağlayacak en önemli dinamiğin de eğitim olduğunu ve bu yüzden çocukların ve gençlerin eğitimine büyük önem verilmesini istemiştir. “Özgün bir medeniyet inşasıyla topyekûn İslamlaşma arasında tam bir sebep- sonuç ilişkisi bulunduğunu belirtmekte, buna karşılık geri kalmışlığın bir sebebi olarak gördüğü skolâstik zihniyeti” eleştirmektedir (Kutluer 2001: 66).

Son dönem fikir hareketleri üzerinde çalışanlar, Said Halim Paşa'nın da içinde olduğu ve başını çektiği, İslam dünyasının sorunlarını “felsefi ve sosyolojik açıdan” irdeleyip fikir geliştiren İslamcılarının “meseleye daha gerçekçi ve çözüm getirici olarak yaklaşıklarını” belirtmektedirler (Kara 1980: 18, 19; Kayalı, 1304-1306).

Said Halim Paşa'nın diğer önemli bir özelliği, “İslami yönetim şeklini çağdaş terimlerle ifade eden ilk başarılı çalışmayı” İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye eseriyle ortaya koymasındır (Meryem Cemile 1986: 198). Bu çalışmayla ayrıntılara girmeden ideal bir İslami devlet modelinin genel esaslarını çizdiği ve Cumhuriyet'e taraftar olduğu ortaya çıkmaktadır (Kuran 1979b: 25; 1979a: 281; Nal 2019: 156).

Said Halim Paşa, önerdiği siyasal sistemde; yürütme görevini devlet başkanı ağırlıklı olarak düşünmekte olup, devlet başkanının ve meclisi oluşturan milletvekillerinin millet tarafından seçilmesini, meclisin yalnız devlet başkanını dolayısıyla hükümeti denetleme görevinin bulunmasını, kanunların da İslam hukukuna vakıf bir hukukçular heyeti tarafından yapılmasını istediği ortaya çıkmaktadır.

Said Halim Paşa, “öngördüğü hükümet sisteminde, günümüz demokrasilerinde ve etkili yönetimlerde vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilen güçlerin birbirinden ayrılmasına ve birbirini denetlemesine büyük önem vermiş hatta bunu yaşamsal düzeyde gerekli bulmuştur. Bu vurgusu çok anlamlı ve değerlidir” (Nal, 156-157).

Paşa'nın geliştirdiği hükümet sistemini, başkanlık ya da parlamenter hükümet sistemi olarak değerlendirmenin mümkün olmadığı, “her iki sistemin de bazı özelliklerini içinde barındıran” özgün bir sistem olduğu belirtilmektedir (Nal, 156). Ancak Said Halim Paşa'nın “başkanlık” meselesini İslâmî çerçevede ele aldığı (Dağ 2017: 15) ve öngördüğü sistemin başkanlık sistemine daha yakın olduğu söylenebilir.

Said Halim Paşa'nın eserleri; “Türk düşünce tarihinin XX. yüzyıl başlarındaki en parlak metinleri arasında yer” almaktadır (Ayvazoğlu, 57).

Said Halim Paşa'nın fikirlerinin olgunlaşmasında Tunuslu Hayrettin Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa'nın fikirlerinin kısmen etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim kimi fikirlerinin özellikle de hürriyet, eşitlik, adalet terimleri üzerinde durması ve Batılılaşmaya tavır alışı bu iki düşünürün fikirleriyle paralellik gösterdiği görülmektedir (Bostan 2008: 69-92; Öz 2011: 168). Ayrıca Koçi Bey ve Namık Kemal'den etkilendiği belirtilmektedir (Sala, 230, 234). Paşa'nın siyaset

ahlakı görüşlerinde de Farabi, Gazali, İbn-i Haldun, Koçi Bey ve Kınalızade Ali'nin tesirlerinin olduğu ifade edilmektedir (Bekiroğlu 2015: 67, 107, 151,155,157).

Said Halim Paşa'nın düşünceleriyle kime tesir ettiğine gelince; bu konuda Kayalı «ülke sorunlarından kopuk olmayan ve sosyal şartların etkisini önemseyen her tür İslamcı akımın» onun «düşüncelerinin doğal uzantısı» olduğunu belirtmekte ve örnek olarak da Mehmed Akif Ersoy ve Sezai Karakoç'u vermektedir (Kayalı, 1306). Bülbül ise, Türkiye dışında bir ölçüde etkili olduğunu ve örnek olarak Muhammed İkbâl, Pickhall ve Meryem Cemile'yi göstermektedir (Bülbül, 252). Bu konuda İsmail Kara, Paşa'nın «etkisi olmayan özgün bir düşünür» olduğunu, bir bakıma İsmet Özel gibi anlaşılmadığını ifade etmektedir (Kara 1994: 64-67).

Yapılan bu tespitlerle birlikte, en azından Said Halim Paşa ile paralel fikirler ile ri süren, alıntılar yapan, atıflarda bulunup görüşlerini eleştirmeyen düşünürlerin Paşa'dan etkilendiğini düşünmekteyiz. Bunların başında da Mehmed Akif Ersoy, Eşref Edip Fergan, Muhammed İkbâl, Pickhall, Meryem Cemile, Mümtaz Turhan, Sezai Karakoç, Cemil Meriç, Erol Güngör, Taha Akyol, Süleyman Hayri Bolay ve İsmet Özel gelmektedir (Şengüler 2000: 443-447, 449; Bostan 2011: 98-99). Said Halim Paşa'nın öngördüğü başkanlık sistemi ile ülkemizde 16 Nisan 2017'deki referandumda kabul edilen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi arasında bazı farklılıklar bulunsa da, Paşa'nın başkanlık sistemi görüşleriyle Türk aydınları ve siyasiler üzerinde önemli etkilerde bulunduğu açık bir göstergesidir.

Sonuç olarak; İslamcılık düşüncesinin teorisini olarak kabul ettiğimiz Said Halim Paşa, İslam dünyasının en büyük mütefekkirlerinden olup (Şengüler, 449), bu dünyaya “akıl hocalığı” yapacak düzeyde geniş bir kültüre, İslami bilgi donanımına ve idari tecrübeye sahip bulunuyordu. İslam toplumuna akıl hocalığı yaptığı zaman da onlara tavsiyesi Avrupalılaşmak değil İslamlaşmak olmuştur (Meryem Cemile, 197).

Kaynakça:

Arşiv Kaynakları:

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Sicill-i Ahvâl Defteri (Sicill-i Ahvâl). 25.

Kitap ve Makaleler

AĞIRMAN, Ferhat, (2011), “İslâmcı Bir Düşünür Olarak Said Halim Paşa’da Milliyetçi Yaklaşımlar”, TYB Akademi, 3: 27-43.

AKIN, Mahmut H, (2011), “Said Halim Paşa Düşüncesinde Yerlilik Meselesi”, TYB Akademi, 3: 141-149.

AYVAZOĞLU, Beşir, (2011), “Mehmed Âkif’in Prens Dostları”, Türk Edebiyatı, 458: 56-61.

BEKİROĞLU, Halit, (2015), Said Halim Paşa ve Siyaset Ahlâkı, İstanbul: İlke Yayıncılık.

BİRSEL, Salâh, (2002), Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık.

BOSTAN, M. Hanefi, (1992), Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa, İstanbul: İrfan Yayınları.

BOSTAN, M. Hanefi, (2008), “Said Halim Paşa’nın Sosyolojik Fikirleri”, Türkiye’de Sosyoloji (İsimler - Eserler), I, (Ed. M. Çağatay Özdemir), Ankara: Phoenix Yayınları, 69-92.

BOSTAN, M. Hanefi, (2011), “Said Halim Paşa’da İslâmlaşmak Düşüncesi”, TYB Akademi, 3:

81-99.

BÖLÜKBAŞI, Rıza Tevfik, (1993), Biraz da Ben Konuşayım, (Haz. Abdullah Uçman), İstanbul: İletişim

Yayınları.

BÜLBÜL, Kudret, (2006), Said Halim Paşa, Ankara: Kadim Yayınları.

ÇALEN, Mehmet Kaan, (2017), “Said Halim Paşa Üzerine Notlar: İslâm Âlemi- nin Gerileme Sebepleri

ve Türklerin İslâm Tasavvuru”, Asia Minor Studies, 9:12-32.

DAĞ, Ahmet, (2017), “Said Halim Paşa’nın Siyaset ve Başkanlık Algısı”, Umran Dergisi, 271:

12-15.

(FERGAN), Eşref Edib, (1960), Mehmed Âkif Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Mu- harririn Yazıları, 2. Baskı, İstanbul: Sebilürreşad Neşriyatı.

(FERGAN), Eşref Edib, (1340), “Âlem-i İslâm İçün Pek Büyük Bir Ziyâ”, Sebi- lürreşad, 492: 256-259.

GENCER, Bedri, (2017), İslâm'da Modernleşme (1839-1939), 4. Baskı, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

İKBAL, Muhammed, (1984), İslam'da Dini Düşünce'nin Yeniden Doğuşu, (Trc. N. Asrar), İstanbul: Bir Yayıncılık.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, (1982), Son Sadrazamlar, IV, İstanbul: Dergah Yayınları.

KARA, İsmail, (1980), "Said Halim Paşa'nın Hayatı ve Görüşleri", Fikir ve Sanatta Hareket, 11-12: 18-23.

KARA, İsmail, (1980), "İslam Dünyasının Gerileme Sebepleri", Fikir ve Sanatta Hareket, 14: 19-24.

KARA, İsmail, (1986), Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, I, İstanbul: Dergah Yayınları.

KARA, İsmail, (1994), "Türkiye'de Yalnız İslamcılık Düşüncesi'nin Tam Bir Antolojisi Var", Nehir, 8: 64-67.

KARAMAN, Hayrettin, (1987), "İslamcıların Fıkıh Anlayışı", Girişim, 20: 22.

KAYALI, Kurtuluş, (1986), "Said Halim Paşa", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, IV: 1304-1306, İstanbul: İletişim Yayınları.

(KUNTAY), Mithat Cemal, (1939), Mehmet Akif, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.

KURAN, Ercüment, (1979), "Osmanlı İmparatorluğunda İslamcılık Düşüncesinin Gelişmesi", Türk Kültürü, XVII/203-204: 275-281.

KURAN, Ercüment, (1980), "Türk Düşünce Tarihinde Arap Kültürlü Aydın: Said Halim Paşa", Türk

Arap İlişkileri: Geçmişte Bugün ve Gelecekte I. Uluslararası Konferansı Bildirileri

(Ankara, 18-22 Haziran 1979), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiye ve Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 21-25.

KUTLUER, İlhan, (2001), "İslamcılık", Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXIII: 65-67, İstanbul: Türkiye

Diyanet Vakfı Yayınları.

MANSUR, Ali Nasif, (1980), Tac Tercemesi, V, (Trc. Bekir Sadak), İstanbul: Eser Neşriyat.

MERİÇ, Cemil, (1983), “Batılılaşma”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, I: 234-244, İstanbul:

İletişim Yayınları.

MERYEM, Cemile, (1986), İslâm ve Çağdaş Öncüleri, (Trc. Selahattin Ayaz), İstanbul: Bir Yayıncılık.

.NAL, Sabahattin, (2019), “Said Halim Paşa'nın Egemenlik Anlayışı ve Öngördüğü Hükümet Sistemi”,

İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, X/1: 144-158.

ÖZ, Asım, (2011), “Fark Düşünürü ve İslâmcılık Üzerine Dolaylı Açılımlar”, TYB Akademi, 3:151-174.

ÖZCAN, Azmi, (2001), “İslâmcılık”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXIII: 62-65, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

SAİD HALİM PAŞA, (1334), İnhitat-ı İslam Hakkında Bir Tecrube-i Kalemîye, İstanbul: Matbaa-i

Amire.

SAİD HALİM PAŞA, (1337), İslamlaşmak, Dar'ül- Hilafe: Sebilü'rreşad Kütüphanesi Yayınları.

SAİD HALİM PAŞA, (1338), Buhranlarımız, İstanbul: Şemsi Matbaası.

SAİD HALİM PAŞA, (1968), “Said Halim Paşa'nın Malta'dan Başkan Wilson, Laid Corc ve Klemansoya

Uyarma Mektupları”, Tarih Sohbetleri, VIII, ((Yay. Cemal Kutay)), İstanbul: Sontelgraf Matbaası, 137-166.

SAİD HALİM PAŞA, (1933), “Divân-ı Âli Suallerine Yazılı Olarak Verilen Cevaplar”, Harp Kabineleri'nin İsticvabı, İstanbul: Vakit Matbaası.

SAİD HALİM PAŞA, (1991), Buhranlarımız ve Son Eserleri, (Nşr. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: İz

Yayıncılık.

SAİD HALİM PAŞA, (2000), L'Empire Ottoman et la Guerre Mondiale, İstanbul: İsis Yayınları.

SAİD HALİM PAŞA, (2004), “Türkiye ve Hilafet”, (Trc. İsmail Taşpınar), Hilafet Risâleleri, (Haz.

İsmail Kara), IV, İstanbul: Klasik Yayınları, 391-408.

SAİD HALİM PAŞA, (2019), Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı, (Trc. Fatih Yücel), İstanbul: Kronik Yayınları.

SALA, Bedir, (2014), “Said Halim Paşa: Nostalji ve Ütopyaya Mesafeli Bir İslamcı”, Tezkire, 48: 227-240.

SANDERS, Liman von, (2013), Türkiye’de Beş Sene, (Çev. Muzaffer Albayrak), 6. Baskı, İstanbul:

Yeditepe Yayınları.

SOYDAN, Mehmet Rüyan, (2011), “Said Halim Paşa’nın Bilinmeyen Eserleri ve Islahatımızın

Esasları’ İsimli Risalesi”, Türk Edebiyatı, 458: 62-63.

ŞENGÜLER, İsmail Hakkı, (2000), Mehmet Akif Külliyyatı, VI, İstanbul: Hikmet Neşriyat.

ŞEYHUN, Ahmet, (2010), Said Halim Paşa Osmanlı Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür (1865-1921),

(Trc. Derya Göçer), İstanbul: Everest Yayınları.

ŞIRACIYAN, Arşavir, (1997), Bir Ermeni Teröristin İtirafı, (Trc. Kadri Mustafa Orağlı), İstanbul:

Kastaş Yayınları.

TUGAY, Emine Fuat, (2013), Bir Aile Üç Asır, (Trc. Şeniz Türkömer), İstanbul: Türkiye İş Bankası

Kültür Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer, (1962), İslamcılık Cereyanı, İstanbul: Baha Matbaası.

Extended Abstract:

Said Halim Pasha wants the development and modernization efforts that are seen in Islamic societies to be carried out as a comprehensive and permanent change based on national and spiritual values. He considers the Western civilization as merely technological and material progress. He considers modernization as a nation's renovation and development of its own culture. He does not accept a change such as imitating the West and taking their social and political institutions as they are, and strongly opposes this. Because he accepts that Islam offers people a world view as well as a religion. He states that only technical and scientific methods could be gained from the West. He puts forward that civilizations can create their own organizations, and that only they can make their own mark on their institutions. He points out that there may be technological transitions between civilizations, otherwise, transitions related to institutions could not be healthy. He emphasizes that imitation cannot lead a civilization to stand up and mobilize its internal dynamics.

The Pasha is considered to be the first person to put forward the concept of cultural alienation. He states that Western intellectuals who do not recognize the Western civilization will be alienated from their own civilization. He thinks that for those who do not recognize their own culture and civilization to know things other than their own will lead them to intellectual migration and to a spiritual change of nationality.

Said Halim Pasha states that the fundamental faith of Islam should be taken as basis on the establishment of the relationship between religion-state-society, and thus the reconciliation of individual-society-state in Islamic society, and he sees the state as a political structure determined by the social structure when placing morality and social structure on the basis of this belief.

Said Halim Pasha makes accurate approaches with his thoughts that are not far from the problems of the country and that draw attention to the decisiveness of social conditions. On the way to salvation and progress, he proposes the interpretation of the principles of Islam in a manner to respond to the conditions and problems of the time, meaning by a re-initiation of the practice of judicial precedent.

Said Halim Pasha's understanding of Islamic jurisprudence was different from that of Cemaleddin Efgani and Abduh and his followers in Egypt. Thus, Egyptian modernists such as Abduh have defended Islam because of their doubts about the essential competence of Islam, but New Ottomans such as Namık Kemal, did so to better practice Islamic jurisprudence, and they believed in its eternal competence.

Said Halim Pasha emphasizes the political, social and scientific dimensions of Islam, while other Islamic intellectuals generally defend the cultural and moral attacks of the West with spiritual values. He identifies that the main elements that determine the direction of change in a civilization should be sought in its very own resources and thus reveals himself as a native thinker.

Said Halim Pasha is a thinker who has a different place and weight in the intellectual movement of Islamism. Thus, he is the one who defines and explains the concept of “Islamization” in the most clear and understandable manner. His ideas are far from the “belligerent” approach of everyday events, and are the products of a deeply viewing and analytical mind. His statesmanship experience and his ability to look at things from a certain perspective are important features distinguishing him from other Islamists.

He was “a thinking mind”. He had his own way of thinking. Rather that he did not think through the mind of another. From a sociological point of view, his approaches towards cause, why and how of events and solutions he proposed have a rather general quality and universality compared to other Islamists.

Said Halim Pasha draws attention to that individuals and civilizations cannot be Islamized through non-Islamic purposes. Most Islamists in the Ottoman society supported the establishment of the Second Constitution, the Kanun-ı Esasi (the Ottoman Constitution) and the Meclis-i Mebusan (the First Ottoman Parliament) and other legislative movements and tried to base them on religious foundations, while Said Halim Pasha clearly stated that these institutions and concepts were foreign to the Ottoman society and that there was nothing that the Muslim civilizations would like or gain from the West, and he defended this view with his sociological analyzes. In this respect, he came to the forefront as a conservative Islamist thinker. He is also a cultural nationalist.

Said Halim Pasha brought a new initiative to the concepts of liberty and equality from an Islamic perspective and stated that they did not express a negativity or confusion in the Islamic society as they did in the West. In the words of Sir Muhammad Iqbal, the Pasha tried to “rediscover the basic truths of liberty, equality and solidarity”.

As the thinker that knows the West world quite well, Said Halim Pasha stated that there was no other way to salvation other than the complete Islamization of the society for the “establishment of a unique civilization” for the Islamic world, and that education was the most important dynamic that would enable Islamization, and he therefore wanted the education of children and young people to be given great importance. He states that “there is a complete cause-and-effect relationship between the construction of a unique civilization and total Islamization”, and in turn, he criticizes the scholastic mentality, which he views as a cause of backwardness.

Those who study recent intellectual movements state that Islamists who examine and analyze the problems of the Islamic world in a “philosophical and sociological perspective” and develop new ideas, including and led by Said Halim Pasha, “approach the issues more realistically and in a solution-oriented way”.

Another important characteristic of Said Halim Pasha was that he put forward “the first successful work expressing an Islamic form of governance in contempo-

rary terms” with his work named Political Organization in Islam. With this work, it is revealed that he draws the general principles of an ideal Islamic state model without going into details, and that he is in favor of the Republic. In the political system he proposes, Said Halim Pasha considers the executive function to be predominantly based on the head of state and wants the head of state and the deputies of the parliament to be elected by the nation, to give the parliament the duty of inspection only on the head of state and therefore on the government as well and to have the laws introduced by a committee of lawyers dedicated to Islamic law.

Said Halim Pasha appreciates the caliphate policy of Abdulhamid II and emphasizes that the caliphate is the right of the Turks.

Türk Kültüründe “Kurt Kavramı” Üzerine Bir İnceleme

A Study On The Concept Of “Wolf” In The Turkish Culture

Dr. Zafer ALTUN *

Öz:

Kurt, Türk destan ve efsanelerinde merkezi bir nokta teşkil eder. Çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olduğu için çeşitli dönemlerde Türk’ün hayat ve savaş gücünün bir simgesi olarak belirtilmiştir. Göktürk destanlarında da kurt motifi özenle işlenmiş, Türklerin yeniden çoğalışları bu motife bağlanmıştır. Göktürk kağan sülalesi olan Aşına ailesinin atası bir dişi kurt idi. Oğuz Kağan Destanında bir ışık içinden çıkarak konuşan kurt, üç yerde Oğuz ordusuna yol göstermiştir. Göktürk kağanları, atalarının anısına saygı olarak, otağlarının önüne altından kurt başlı bir tuğ dikerlerdi. Böylece kurt başlı sancak, Türklerde kağanlık (hakanlık) alameti olmuştur. Ancak bu gelenek yalnızca Göktürlere özgü olmayıp, kökeni Asya Hun Türklerine ve Türklerin eski atalarına kadar uzanır. Bu çalışmada Türk kültür çevresinde her yönü ile ata, ana, kılavuz, rehber, sembol ve kutsal kurtarıcı olarak kurda verilen isimler üzerinde durulmakta. Ayrıca kurt sözcüğünden türetilen kişi, yer ve bitki adları, kurtla inilti olan atasözleri, deyimler ve günümüz Türk Edebiyatında kurt motifi ele alınmaktadır. Kurt adıyla inilti 18 adet bitki adı, 19 adet yer adı, 27 adet kişi adı, 23 adet deyim, 22 adet deyim tespit edilerek bunların anlamları ve nerede kullandıkları belirtilmektedir. Kurt, özellikle destanlarda Türk milletinin yaşama azmini ve savaş gücünü temsil etmektedir. Türkler,

Türkiye Türkçesi Öğretim Elemanı, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
Zafer48-48@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3498-0675

anayurtlarında birlikte yaşadıkları kurda tanrısal bazı nitelikler atfetmişler, sonra kendilerinin de birer bozkurt olduğunu düşünmüşlerdir. Soylarını kurda dayandıran Türkler, hükümdarlarını da kurtlara benzetmişlerdir. Destanlarda, efsanelerde, edebi romanlarda kurt isminin geçmesi, kurdun Türk tarihine ve edebiyatına ne derece nüfuz ettiğini ve Türkler için ne derece vazgeçilmez bir sembol olduğunu göstermektedir. Özetle; Türklerin kurt soyundan geldiği inancından yola çıkarsak, kurdun neden bu kadar önemli ve özel bir hayvan olduğunu anlayabiliriz.

Anahtar sözcükler: Destan, edebiyat, kurt, motif, Türk Kültürü

Abstract:

The Wolf is a central point in Turkish epics and legends. Because it is an agile, mobile and powerful animal, it has been mentioned in various periods as a symbol of the life and fighting power of the Turk. In Göktürk epics, the wolf motif is elaborately rendered, and the re-proliferation of Turks is connected to this motif. The ancestor of the Ashina family, the Göktürk Khan family, was a She-Wolf. In the saga of Oguz Khan, The Wolf who spoke out of a light showed the way to the Oguz Army in three places. As a tribute to the memory of their ancestors, Göktürk Khans erected a golden brick with a wolf's head in front of their otağlarının. Thus, the wolf-headed banner became a sign of Khaganate in the Turks. However, this tradition is not only unique to the Göktürks, but its origins date back to the Asian Hun Turks and the ancient ancestors of the Turks. This study focuses on the names given to the Wolf as ancestor, mother, Guide, guide, symbol and Holy Savior in every aspect of Turkish culture. In addition, the names of people, places and plants derived from the word wolf, proverbs that moan with Wolf, idioms and the wolf motif in modern Turkish literature are discussed. Wolf name moaning 18 plant names, 19 place names, 27 person names, 23 phrases, 22 phrases are identified and their meanings and where they are used are indicated. Kurt, especially in epics, represents the determination of the Turkish nation to live and the power of war. The Turks ascribed some godlike qualities to the wolf they lived with in their homeland, and then thought that they were also bozkurts. The Turks, who based their lineage on Wolves, likened their rulers to Wolves. The fact that the name kurt is mentioned in epics, legends and literary novels shows the extent to which the Wolf has penetrated Turkish history and literature and how indispensable a symbol it is for the Turks. In summary, if we start from the belief that the Turks are descended from wolves, we can understand why the Wolf is such an important and special animal.

Keywords: epic, literature, wolf, motif, Turkish Culture

Giriş:

Türklerin kutsiyet atfettiği ve kendi karakterlerinin yansımasını onda buldukları kurt motifi Türk tarihinde en çok kullanılan kutsal sembollerden biri olmuştur. Başlangıçta muhtemelen totemik inançtan kaynaklanan bu kutsallık, zamanla seçilen o hayvanın o millet veya topluluğun simgesi, sembolü haline gelmesine sebep olmuştur. Böylece oluşan hayvan kültürü, Türklerin bütün hayat safhalarında ve kültür unsurlarında kendini göstermeye başlamıştır.

Bilim adamları etnolojik olarak kurt motifinin Türkler için tipik bir unsur olduğu kanaatinde dirler. Sosyal Bilimlerin her dalında yapılan araştırmaların ortaya koyduğu gerçek kurt motifinin sadece Türklere has belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Kurt ile ilgili olarak Türk düşüncesi; efsane ve destanlardan atasözlerine, deyimlerine bitki adlarına, yer adlarına, kişi adlarına, mitolojiden inanç ve itikatlara, resim ve heykelden mimariye, el sanatlarında motiflere kadar yansıyarak bir kurt kültürünün doğmasına, gelişmesine ve günümüze kadar gelmesine neden olmuş, kurt unsuru adeta bir milli sembol haline getirilmiştir.

Bozkır toplumları içerisinde varlığı yaşamlarının her alanında gözlemlenen kurt motifi, bozkır sosyal hayatının içerisine adeta bütünlenmiştir. Yalnız sosyal hayatın değil dini yaşamın içerisinde de başlı başına bir kültür olarak varlık göstermiştir. Kurdu Türk sosyo-kültürel hayatında bu kadar tesir etmesindeki en önemli unsur onun ata olarak görülmesidir. Türk destanlarında şekil değiştirme motifi ile bağlantılı olarak (Yeşil, 2015: 143) ve Türk dünyasının genelinde geçiş dönemlerinde de kurdu müstesna bir yeri (Yeşil, 2014) bulunmaktadır. Türk aile yaşamında baba/ata kavramının üstlenmiş olduğu büyük görev, ataeril toplum yapısının varlığı, bu önemi tetiklemiş, kurda karşı duyulan saygının en üst düzeylere çıkmasına sebep olmuştur. (Çınar, 2016)

Ben sizlere oldum kağan

Alalım yay ile kalkan

Nişân olsun bize “buyan”

Boz-kurt olsun bize “uran”

(Oğuz Destanı).

Türkiye Türkçesinde Kurt

1.2. köpeğillerden, Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika’da yaşayan, köpeğe çok benzeyen ve ondan daha iri, daha güçlü, uzun kafalı ve sivri burunlu, kuyruğu tüylü, postu genellikle gri sarı olmakla birlikte iklim ve yaşa göre değişebilen, yırtıcı, etçil memeli hayvan (*Canis lupus*). *Kurt gibi* işini bilir, girişken, açık göz. “Henüz muayyen bir işim yok. Şurada burada çalışıyorum. Sen işsiz kalman canım, kurt gibi adamsın.”

1.3.Yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan, solucan.

1.4.Bazı böceklere veya bazı böcek kurtçuklarına verilen ad. *Kurt gibi kemirmek* aşırı derecede kuşku ve tedirginliğe düşürmek.” ... Ölmeden önce beni kahretmek için köşke geldi, bana iki şey söyledi... Ben inanmadım. Fakat bir kere şüphe düştü içime... Hâlâ kurt gibi kemiriyor.” (TDK, 1998: 1413).

Kurt Sözcüğünün Türk Kültüründeki Etimolojisi

Kurt, “Kur/Gur/Kür” kökünden türemiştir. Güç, kuvvet, dayanıklılık anlamlarına gelir. Kurtarmak fiili ile de bağlantılıdır. Abayev’e göre “Kurdalagon”, Kurd (demirci)-ala (alanlı), uarh Kurdu Osetince eski olup yeni adı “birag” (Türkçe börüden türetilmiştir) olduğu ve bu adın ünlü bir İskit boya ait olduğunu belirtir. Özbeklerde ise “böri” isimli bir boyun varlığı tespit edilmiştir. Farsça da ise gürk, kurk şeklinde ifadeleri görülür. (Çınar, 2016) *Kurt*’un Türkçe’de diğer adı *böri*’dir ve bu kelime Orhon kitâbelerinde, Uygurca vesikalarda ve *Oğuz Kagan Destan*’ında geçer. Çin kaynaklarında “Fu-li” şekli ile yer adı, şahız adı, kavim soyadı vb. olarak zikredilir. Ünlü Tabgaç hükümdarı T’ai-wu’nun lâkabı Fu-li veya Fo-li (=Böri) idi. Gök-Türk hâkanlığının hassa ordusu mensuplarına da “Fu-li” denilmiştir. (Kafesoğlu, 2000: 331). Göktürklerde de kurt, “böri” Ak Böri, Al Böri, Börü Bars, Böri Tigin, Çocuk Böri Şenun, Gök Böri Kökey, İl Böri, Kök Böri vb. şekillerde de kullanılmıştır. İlhanlılar ve Timurlularda; Kök Böri, Memlüklerde; Kurt, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Anadolu’da Kurd, Ak Böri, şeklinde kullanılmıştır. Aşına adı da Göktürklerde kurt ismidir ve bu isim zaman içinde Asena, Zena, Aşına şekillerinde de kullanılmıştır. (Kafesoğlu, 2000: 332). Bozkurt” ismindeki “boz” kelimesinin de aslında “böri” kelimesine dayandığına işaret edilmektedir. Karahanlılar, Çağataylılar, Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçuklularında yaygın olarak kullanılan “böri” özellikle hükümdar ve önemli komutanların isimlerine yansımıştır. Mesela “Börü Tekin” isminin, Göktürk ve Karahanlı prenslere verildiği görülmektedir. (Çınar, 2016) Göktürklerde, Karluk ve Hallaçlarda bozkurt, bir mürebbiyedir. Mürebbiye olan kurtlara Moğol ve Türkler, her iki dilde de müşterek bir kelime olmak üzere “Açına” (Moğollarda Açino); Hudud’ül-Âlem kitabında “Asena” demişler. Yine Göktürklerde “Açena” kelimesi kullanılmıştır. Budha kültürü ile bağlı hüyüklere de “acina demişler, günümüz Özbekleri ise Arapça “cin” kelimesiyle bağlamak isteyerek buna “Acinna” demişlerdir. (Velidi Togan, 2002: 544-45). Börte Çine kelimesi Moğolcada Bozkurt anlamında kullanılırken *Reşidüddin* ve *Ebulgazi*’de, *Şecere-i Türk*’de, *Şecere-i Terâkime*’de şahıs adı olarak geçmektedir. Yine eski destanlarda Bozkurt bir totemdir. (Türk Dünyası El Kitabı, 1992: 7-10).

Kurdun Türk Kültüründeki Rolü

Ata Olarak Kurt

Türklerin kurtları ataları olarak görmelerin iki sebebi vardır. Birinci sebebi: Kurdun güçlü bir hayvan olması ve Türklerin gücünü yansıttığı öngörüsü. Diğer bir görüş ise: Çin komşularının kökenini çoğu zaman birer hayvan, böcek, sürüngen vs.’den belirtmiştir. Belki bu geleneğin etkisiyle, Türklerin kökeni için kurdu uygun bulmuşlardır. Aynı zamanda Türkler arasında kurtla ilgili rivayetleri bildiklerinden, onun Türklerin kökeni için uygun olduğuna İnanmışlardır. (Tunç-Akbulut, 2016: 83-91). Göktürklerin Ergenekon Destanında kurdun ata olması şöyle tasvir edilir: *Göktürkler (T’u-chüeh), eski Hunların (Hsiung-nu) soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise, A-şi-na (A-shih-na) adlı bir aileden türemişlerdir. (Sonradan çoğalarak), ayrı oymaklar halinde yaşamaya başladılar.* (Tunç-Akbulut, 2016: 83-91). Kurtları koruyan ve aynı zamanda kurt kılığına girebilen tanrıdır. Hemen hemen tüm Türk boyları ortak bir inanış olarak kurttan türediklerine inanırlar. Kağoç (Kao-Çı) Türkleri’nin söylencelerine göre ilk kağanlarının kızları babaları tarafından bir tepeye bırakılmış. Sonrasında küçük kızı bir kurt kılığında gelen Kurt Tanrı ile birleşmiş ve Kağoç halkı onların çocuklarından meydana gelmiştir. Büyük Hun Devleti ve uygarların ataları olan Kao-çı da Kurt-Ata yani erkek bir kurt idi. Aynı zamanda Oguz Destanındaki “Gök yeveli kurt” da erkek bir kurt idi. (Ögel, 1998: 44). Göktürkler ve Uygarlar arasında kurt ata iken, Oğuzlarda ise erkek bozkurt bir milli kılavuz olarak görülmüştür. (Velidi Togan, 2002: 544) Kurt eski Türkler arasında özellikle İslâm öncesi destanlarımızda “Kurt-Ata” (Sarı, 2017: 8) olarak geçmektedir. Bu da kurdun saygı değer bir hayvan olduğu anlamına gelmektedir.

Ana Olarak Kurt

Göktürklerin Türeyiş Efsanesinde:

Göktürklerin ilk ataları, Lin adlı bir memleket tarafından kadınları, erkekleri, çocukları hepsi birden yok edilmişlerdi. Yalnızca bir çocuğa acımışlar ve onu öldürmekten vazgeçmişlerdi. Bununla beraber onun da kol ve bacaklarını keserek, kendisini “Büyük Bataklık”ın içindeki otlar arasına atmışlardı. Bu sırada dişi bir kurt peyda olmuş ve ona her gün, et ve yiyecek getirmişti. Çocuk da bunları yemek suretiyle kendine gelmiş ve ölmemişti. (Az zaman sonra), çocukla kurt, karı-koca hayatı yaşamaya başlamışlar ve kurt on tane çocuk doğurdu. (Ögel, 1998: 22).

Göktürklerin hanedan soyu da dişi kurda dayandırılmıştır. (Kafesoğlu, 1999: 330) Ana kurt, kurtları korur. Çünkü Türkler kurttan türemiştir. Hemen hemen tüm Türk boyları ortak bir inanış olarak dişi kurttan türediklerine inanırlar.

Kılavuz, Rehber Ve Kurtarıcı Olarak Kurt

Oğuz Destanından:

Bir kurt ki, erkek bir kurt! / Gök tüylü, Gök yeleli! / Bu kurt döndü Oğuz'a, bakmadan sağa sola, Dedi: "Ey oğul şimdi, ordunu çıkar yola! / "Halkını beğlerini, atlandır çıkar yola, "Baş çekip göstereyim, doğru yol nerde ola!" Oğuz Kağan baktı ki, erkek kurt önler gider, ordunun öncüleri, bozkurdu gözler gider. (Ögel,1998: 122).

Türk Mitolojisinin II. cildinde Gök yeleli kurt hakkında; yeni sözlükler "kök at" sözünü, kır at olarak yani gök yeleli kurt deyişi kır yeleli olarak tanımlanmaktadır. Aslında köken olarak gök yelenin Özbek Türklerine indiği, Özbek hanı ve Başkırdların atalarından üç kişi hep birlikte kurdun izine düşerek bir il buldukları ve kendilerine de kurt başı denildiği ifade edilmektedir. (Ögel,1998: 120). Oğuz-Nâme'de, Oğuz-Han'a yol gösteren "Gök tüylü, gök yeleli" bir kurttan bahsedilir. Türkler eskiden beri kutsal olarak gördükleri kurda "Kök-Böri" ya da Gök kurt derlerdi. Aslında kök göğün rengi olan bir mavilikti. Türkler aynı zamanda göğe *Kök-Tengri*, yani mavi gök derlerdi. Bir şeyi gök rengine büründürmek, o şeyi kutsal saymak Tanrı ile bir bağ kurma isteğinden ileri gelmekte idi. Gök rengi bazen kırılmış saçlar için de söylenmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki Türkler kurdun yelesine ve tüyelerine önem veriyorlardı. Kurt sürülerinin başında giden ve onlara yol gösteren genellikle ihtiyar, kurnaz, ne zaman ve nerede hücum edilebileceğini bilen bu ihtiyar kurtlar diğer kurtları iradesi altına alırdı. Bu sebeple böyle tecrübeli ve aynı zamanda korkunç kurtlara "Gök yeleli" kurtlar denilirdi. (Ögel,1998: 42). Kafesoğlu da yaşlı ve tecrübeli kurt için "kök yeleli" denildiğini vurgulamaktadır. (kafesoğlu, 1999: 333). Kurt hem Oğuz Destanında hem de diğer Türk destanlarında rehber rolünde olup mutluluk ve zafer sembolü anlamına gelmektedir. (Hey'et, 1996: 74-77). Kurt, harplerde, sefer kararlarında yol gösteren bir kılavuzdur. (Velidi Togan, 2002: 544). Kurt, Türk milletinin akıp giden hayatını devamlı takip etmekte ve onların başı sıkıştığı, çaresiz kaldıkları zaman ortaya çıkmakta ve Türk milletine yol göstermekte ve korumaktadır. Kurt Türklerin zor zamanlarında, onlara yol göstermekte, rehberlik etmekte ve Türkler yok olma tehlikesiyle baş başa kaldıklarında manevi bir alandan gönderilerek onları kurtarmaktadır. "Gök-kurt", "Gök-Börü" Tanrı'nın bir habercisi olarak zaman zaman ufukta görünür, insanlara bir zarar geleceği zaman onlara yol gösterir onları korurdu. (Sarı, 2017: 11).

Türk Kültüründe Sembol Olarak Kurt

Bağımsızlığın Sembolü

Büyük devletler kurmuş olan Türklerde kurt, bir sembol haline gelmiştir. Gök-türklerde tuğlar ile bayraklarda devlet sembolü olmuştu. (Ögel, 1995: 115). Gök-türklerde askeri yöneticilerin bayrak direklerinin ucuna altından yapılmış bir kurt başı taktıkları, kaynaklardan öğrenilen bilgiler arasındadır. Yine Çin yıllıklarında kurdun Türkler için bir egemenlik, yiğitlik sembolü olduğu aktarılmaktadır. Bu bilgilere dair ifadeler; "*Sancaklarının başına altından kurt başı takarlar. Muha-*

fızlarına, savaşçılarına fu-li (böri) derler. Çin dilinde anlamı kurt demektir. Yani kurttan doğmuşlardır.” şeklindeki ifadeler “Batı Türkleri bayraklarının tepesine dişi kurt başı asarlar.” şeklinde de yer almaktadır. Bu adlandırma özellikle ordunun ön saflarında yürüyen askeri birlikler için kullanılırdı. Kurt başlı bayrağın ordunun önünde taşınması uygulamasına Altay Türklerinde de rastlanmaktadır. Bazı Türk bayrakları üzerinde ise kurt başı figürü kıvılcık renkli olarak görülmektedir. Bayrak ise ordunun başında yer almakta, hükümdar kapısı önüne asılmaktadır. (Çınar, 2016).

Savaş Kurgusu Turan Taktiği Sembolü

Göktürklerde kağanın muhafız birliğini (hasa ordusu) oluşturan Türk bahadırılar “böri” olarak adlandırılmaktaydı. Askeri araçları için de kurttan faydalanan Türk askeri, yayının kirişini kurt sinirinden imal etmekteydi. Bazı Türk devletlerinde ise devlete tabi olan boyların başındaki görevlilere İlterber ismi verilmekte olup bu isim kurt manasında kullanılmaktaydı. Yenisey yazıtlarında “kanım kağan süsi böri tek” (kağanımın ordusu kurt gibidir) şeklinde geçmektedir. (Çınar, 2016).

Devamında ise “Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri böri gibi, düşman koyun gibi imiş”. Tabgaç hükümdarı T'ai-wu'ya göre “kurt sürüsünü andıran Türk ordusu karşısında Çin askeri tayda ve düveden farksız”dı. (Kafesoğlu, 2000: 288).

Savaş sırasında okçu süvari birlikleri yıldırım hızıyla düşman birliğine ok yağdırıp şaşkına çevirirler, sonra öbür birlikler düşmanı çevirerek imha ederlerdi. Savaş sırasına yarım ay biçiminde açılırlar, merkezdekiler geri çekiliyormuş gibi görünür ve onları takip eden düşman, sağ ve sol kanatların kapanmasıyla çevrilmiş olurdu. Bu savaş usulüne Türkler kurt oyunu ya da Turan taktiği adını verirlerdi. Bu savaş usulüne Türk yurdunun kadim adından dolayı “Turan taktiği” denilmiştir. (Kafesoğlu, 2000: 286). Hükümdar olması üzerine bir şölen veren Oguz Han, tebaasına “Kök böri bolsıngıl Uran”(Bozkurt sesi savaş parolamız olsun) diyerek kurt sesini savaş parolası olarak seçmiştir. Buradaki Bozkurt aynı zamanda Türk milletini savaş gücünü temsil eder. (Sarı, 2017: 8)

Kurdun sahip olduğu güç, saldırganlık ve düşmanlarını yenmedeki ustalığı Türk askeri teşkilatlanmasına da bir model olmuştur.

Gücün Sembolü

Kurt çok güçlü ve dayanıklı bir hayvandır. Bu sebeple kurt, Türk milletinin bir kudret sembolü olmuştur. Orta Asya kavimleri büyük hükümdarları için, “Gök Börü Sultanım”, yani gök kurda benzeyen sultanım diyerek, kendi hükümdarlarının kuvvet ve kudretlerini anlatmak istemişlerdir. Büyük bahadırın gözleri kurda, keskin oklar da kurt diline benzetilmiştir. Kurt hayvanlar dünyasında pençesi en sert olan hayvanların biridir. Türk de insanlık aleminin yiğitlikte en önde

gelenlerindedir. Kurt güçlü ve atılgan bir hayvan olması nedeniyle Türk milletinin de karakteristik özelliğini yansıtır. (Sarı, 2017: 5-6) *kurt gibi güçlü* deyimini de kurtların ne kadar güçlü olduğunun bir kanıtıdır.

Aklın Ve Cesaretin Sembolü

onları mahir bir komutan gibi idare ederdi. Sürü için en uygun, en güvenilir beslenme ve barınma imkânlarını arar bulurdu. Gökbörü, kurdun uygulayacağı taktik ve hileyi önceden sezebilmek mümkün değildir. Çünkü bu lider kurt Tanrının ona verdiği özel bir duygu ile hareket eder kurt sürülerini şaşmaz bir taktik ile, akıl almaz ve insanda hayranlık uyandıran bir şekilde idare ederdi. Emsallerinden farklı ve üstün özelliklere sahip olarak yaratılmış olan Gökbörü dedikleri kurda Atalarımız bu sebepten dolayı çok önem verirlerdi. (Sarı, 2017: 7)

Kurt Sözcüğünden Türetilmiş Kavramlar

Bitki Adları

Kurt baklası “domuz baklası.” *Kurt böğürtleni* “güzel avrat otu.” *Kurtkulağı* “Oncocyclus seksiyonuna bağlı iris türlerine verilen genel ad. Rizomlu, dalsız gövdeli ve tek çiçekli bitkiler. Eş anl. Eşek navruzu, Tavşankulağı. Büyük, beyaz renkli, siyah damarlı ve noktali. Osmanlı döneminde İstanbul bahçelerinde yetiştirilmekteydi, bu gün ise Avrupa’da yetiştirilmektedir. *Kurtkirişi* “ak yıldız.” *Kurt otu* “civanperçemi, kurtboğn” *Kurt soğanı* “ak yıldız” *Kurtayağı* “kibrit otu” *Kurtbağı* “dafne, sıramağu” *Kurtbağrı* “kurtbaharı” *Kurtbaharı* “3 m kadar bir boya erişebilen. Çalı görünüşünde ve beyaz çiçekli bir ağaççıktır.” Kuzey ve Orta Anadolu bölgelerinde orman açıklıklarında yetişir. Eş anl. Kurtbağrı. *Kurtboğan* “Aconitum (Ranunculaceae) türlerine verilen genel ad. 50-100 cm yükseklikte yetişirler. Sarı, morumsu veya koyu mavi çiçekli türlerdir. Zehirli bileşikler taşırlar. Eş anl. Boğan otu, İtboğan. Kaplanboğan, Kurt otudur. *Kurtum* “aspir” *Kurtluca* “5-75 cm yükseklikte, çok yıllık, pembe veya mor çiçekli bir bitkidir. Kuvvet verici ve uyarıcı olarak kullanılır. Eş anl. Su sarımsağı”. *Kurtmeç* “menengiç”. *Kurtpençesi* “20-50 cm yükseklikte, çok yıllık, rizomlu ve otsu bir bitkidir. Koku kabız ve kan dindirici olarak kullanılır. Eş anl. Çıyancık. Çıyan otu. Kurttırnağı, Yılan kökü. *Kurttırnağı* “kurtpençesi”. *Kurtayağı* “küçük yapraklarla örtülü ince bir sap görünüşünde bir bitki.” *Kurtbağrı* “zeytingillerden, mızrağa benzer sivri yaprakları bulunan, çiçekleri beyaz renkli, kokulu ve salkım durumunda, bahçe çiti olarak yararlanılan bir süs bitkisi.” (Baytop, 1994: 188-189).

Yer Adları

Kurtalan “Siirt iline bağlı ilçe adı.” *Kurthasanlı* “Konya ili Kadınhanı ilçesine bağlı bir köy.” *Kurtkale* “Ardahan ilinin Çıldır ilçesine bağlı köy.” *Kurtkulağı* “Ada-

na Ceyhana bağlı köy.” *Kurtboğazi* “Ankara’ya yaklaşık 50 km. mesafede yer alan kurtboğazi deresi üzerinde bir baraj adı.” *Kurtboğaz* “Ordu/Akkuş ilçesine bağlı mahalle adı.” *Aşağı kurtboğan* “Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Lefkoşa Bölgesi’nde bulunan küçük bir köy.” *Kurtköy* “İstanbul /Pendik mah.” *Kurtköy* “Kastamonu Devrekani ilçesine bağlı köy.” *Kurtbağı köyü* “hatayın İskenderun ilçesine bağlı köy.” *Kurtluca köyü* “Denizlinin merkez ilçesine bağlı köy.” *Kurtburnu* “Van iline 88 km. uzaklıkta yer adı.” *Kurtburnu* “Muğlada bir koy adı.” *Kurtlar köyü* “Zonguldak ili içinde bir köy adı.” *Kurtlar köyü* “Bolunun Mudurnu ilçesine bağlı bir köy.” *Kurtlar köyü* “Maraşın onikişubat ilçesine bağlı bir köy.” *Kurt mahallesi* “İzmir ili içinde bir mahalle adı.” *Kurtsuyu köyü* “Düzce merkez ilçesine bağlı köy.” *Kurtsuyu* “Mersin ilinin Mut ilçesine bağlı köy.” *Kurtlu* “Sinop ilinin Boyabat ilçesine bağlı köy.” (Sezen, 2017: 496).

Kişi Adları

Akkurt “beyaz kurt.” *Alakurt* “derisinde türlü renkler olan kurt.” *Atakurt* “atası cesur ve yiğit olan kimse.” *Aykurt* “ey kurt gibi olan!” anlamında kullanılan bir ad. *Başkurt* 1. en önemli kimse. 2. Ural Dağları bölgesinde yaşayan ve Türklerin Kıpçak kolundan olan bir boy. *Baykurt* “zengin, varlıklı saygın kimse.” *Bilgekurt* “bilgili kimse”. *Bozkurt* “Göktürk efsanelerinde yer alan kutsal hayvan”. *Cankurt* “özü kurt gibi olan kimse.” *Demirkurt* “güçlü, kuvvetli, sert kimse.” *Dorukkurt* “başarılı, üstün nitelikli kimse.” *Erkurt* “cesur ve yiğit kimse.” *Gümüškurt* “gümüş gibi değerli olan.” *Günkurt* “günei gibi aydın ve parlaklık saçan kimse.” *İdikurt* “güçlü kimse”. *Karacakurt* “yaşlı ve deneyimli esmer kimse.” *Karakut* “deneyimli esmer kimse.” *Kızılkurt* “deneyimli, yaşlı kimse.” *Kipkurt* “canlı, dayanıklı, sağlam, deneyimli, yaşlı kimse.” *Özkurt* “gerçek kurt.” *Soykurt* “kurt gibi güçlü soydan gelen kimse.” *Talaykurt* “denizci yiğit.” *Tamkurt* “kurt gibi güçlü kimse.” *Tankurt* “şafak vakti gibi parlak, güçlü kimse.” *Taykurt* “güçlü kuvvetli çocuk.” *Tunçkurt* “güçlü, kuvvetli kimse.” *Timurkurt* “gerçekten güçlü olan kimse.” *Yağızkurt* “esmer, güçlü kimse.” *Kurtuluş* (kız adı) “tehlikeli veya kötü bir durumdan kurtulma.” (TDK, kişi adları sözlüğü).

Günümüz Türk Edebiyatında Kurt

Millî Mücadele dönemi edebiyatında Halide Edip’in *Dağa Çıkan Kurt* adlı hikâyesitensil ettiği unsurlarla önemli bir yer taşımaktadır. *Dağa Çıkan Kurt* ilk defa Büyük Mecmua’da yayımlanır. Bu hikâye I. Dünya savaşı sonunda yenik düşen Türklerin kendinden kat kat üstün düşmanlarla mücadeleye giriştiğini anlatan yarı sembolik bir hikâyedir. Wilson Prensipleri’ni temsil eden Amerika, bu hikâyede ormanın en güçlü hayvanı file benzetilmiştir. Bu hikâye Üsküdar’da oturan fakir ve dindar, geceleri annesinden kurt masalı dinleyen bir çocuğun rüyasıdır ve bu çocuk, Millî Mücadele’ye karışan Türklerin sembolü olur. (Gülşen, 2013)

Yazar, söz konusu temayı küçük bir çocuğun masalı aracılığıyla Anlatmayı tercih etmiştir. Bu masalın figüratif kadrosu, mitolojik bir arka plana sahiptir. Halide Edip, bağımsızlık fikrinin Türk milleti için yeni olmadığını, kaynağını İslam öncesi Türk inanışından, efsane ve destanlarından alan “kurt” figürünü bir orman alegorisine yerleştirerek rüyasında kurda dönüşen babasından şunları dinler:

“Kurtların diyarına yürüdüler. İnerimizi çiğnediler, yavrularımızı çaldılar, dişilerimizi parçaladılar, erkek kurtları avladılar; kaplanlar, aslanlar, ayılar, yılanlar, arkasından çakallar, köstebekler bağırarak etimizi yağma, inimizi yerle bir ettiler. Herkes, tuzak, tırnak, pençe ve her şeyle kurt soyuna saldırdı. Bu eşi görülmemiş bozgun ve yıkım karşısında ... kurtlar, soyun öç andını ulumak için dağlara çıktı.” (Ayar, 2017: 29-45).

Ülkenin düşmanlar tarafında parça parça edilmesi karşısında küçük çocuk annesiyle beraber direnme konusunda ant içerek “kurt soyunun giydiği haince hüküm” kalkıncaya kadar dağlarda kalmaya karar verir.

Halide Edip, hikâyedeki kurdu ise, çocuğun gözüyle şöyle anlatır:

“Yaralı kocaman bir boz kurt arka ayakları üstünde oturuyor; korkunç uzun başı ateşli gözleriyle gözlerimin içine bakıyordu. Omzundan boz tüyleri üzerine akan kanlar, garip, soluk lekelerle sarı ayın sarı ışığında dalgalanıyordu. ... Kafası o kadar uzun ve kocamandı ki, gözleri o kadar derin, o kadar ateşliydi ki, vücudu o kadar bütün kurtların babası gibi büyük ve korkunçtu ki, öyle oturup bakarken bile kendi kendime onun ağzından midesine gireceğim, bir lokma olacağım sanıyordum.” (Yıldız, 2013: 105-118).

Bu büyük ve korkunç kurt karşısında önce dehşete kapılan ve onun kendisini yemesinden çekinen çocuk aynı zamanda kendisine tuhaf gelen bir tanıdıklık hissi de duyar:

“Bakarken bakarken içimde, gerçekten, o kurdun içine girip çıkmışgibi tuhaf ve tanıdık bir duygunun izleri uyandı. O izler neydi bilemiyorum. Fakat yüzlerce sorunun dolambaçlı, unutulmuş efsanelerine doğru uzanıp gidiyordu.” (Yıldız, 2013: 105-118).

Kısaca Halide Edip Adıvar *Dağa Çıkan Kurt* adlı hikâyesinde Türk milletinin içinde bulunduğu acı durumu, vatanın düşman karşısındaki yıkımını anlatır.

Kurt ismiyle adlandırılan başka bir roman ise; Kemal Tahir’in “*Kurt Kanunu*” adlı eseridir. Bu romanda İzmir Suikastı’nın icra edildiği, toplumsal anlamda son derece buhranlı bir devrenin siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmelerini bir siyasetçi nazarıyla dikkatlere sunmaktadır.

Eserde, asıl anlatılmak istenen konunun İttihatçıların dramı ve Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarındaki uygulamaları olduğunu belirten Fethi Naci, romanı iki ayrı açıdan ele almıştır. Ona göre, roman öncelikle, İttihat ve Terakkî’nin tükenişi, ardından 1923-1926 döneminin eleştirisini, hareket noktası olarak belirlemiştir. Fethi Naci ayrıca, Kurt Kanunu’nun İttihatçılara en olumlu yaklaşan roman oldu-

ğunu ve Cumhuriyetin ilk yıllarını değerlendiren romanlar arasında, bu dönemle ilgili epeyce eleştiri bulundurduğunu da ifade etmektedir. (Sümbüllü, 2017: 59-90).

Roman üzerine bir değerlendirme yazısı yazan Rauf Mutluay anlatının kaynağı konusunda farklı bir yaklaşımda bulunmaktadır.

Kurt Kanunu, İzmir suikastını ve izlenen Abdülkadir-Kara Kemal ikilisini konu edinmektedir. Haklarının yendiğine inanan son ittihatçıların ‘Sarı Paşa’yı ortadan kaldırmak için düzenlenen bir suikast döneminde içten içe hesaplaşmaları: İstiklal Mahkemeleri’nin kuralı kendine uyan kararları içinde girilen temizlik; bu arada Kara Kemal açısından Kurtuluş Savaşı sonrasının muhasebesi. Bazı yazarların Atatürk’e karşı suçlamalar aramakta gayretkeşliğe düştükleri bu konu, dolaylı yoldan gerçekten Kemal Tahir’e bazı olanaklar getirmektedir. Açıktan açığa bir eleştirisinin yolu bulunmadığı zaman bazı sözcülerin düşüncelerine sığımlacağı tabiidir, Roman-çı çok düğümlü bir dramı konu edindiğini söyleyerek savunabilir kendini; ama bu seçimde bir yan tutma, bir fırsat arama yolu da vardır kendiliğinden. Abdülkadir ho- varda kişiliğinde romanına hızlı ve tahrik edici sayfalar eklemek olanağını kullanan yazar, Kara Kemal kimliğine de aslında olmayan olgunluklar, üstünlükler, derinlik- ler yükleyerek ölçüsünü kaçıır.” (Sümbüllü, 2017: 59-90).

“Kurt Kanunu” romanında yukarıda yapılan değerlendirmelere ilaveten bizzat Kemal Tahir’in, bu konudaki görüşlerine de dikkat çekmek istiyoruz.

“Kurtlukta düşeni yemek kanundur. Romanın konusu 1926 İzmir Suikastı gibi son derece burhanlı bir devrede geçiyor. Bunun için adını Kurt Kanunu koyduk. Kişiyi sosyal çevresi ve bunalımları içinde ele alıyorum. Gerçekten büyük tehlikeler içinde kısırılmış insanların romanı bu. Sosyal ve kişisel bir bunalım çizgisinde alındığı için konu, modern insanı araştıran ve bunalıma dayanan bilimsel görüşleri de burada yerli olarak kullanan bir tutum içindeyim...” (Sümbüllü, 2017: 59-90).

Millî mücadele döneminde edebiyatımızı oldukça etkileyen Alfred de Vigny’nin “Kurdun Ölümü” şiiri, Yahya Kemal’i de etkisi altına almış, şair Türk milletin’in “istiklâl hissi” ile Vigny’nin mağrur kurdu arasında benzerlik kurarak bunu yazılarında şöyle dile getirmiştir.

“Bu kurt hikâyesi kaç defa beni derin derin düşündürdü. Zannettim ki şâir Vigny “bizi”, bizim maceramızı anlatmış! O erkek kurt, ölen ordudur; o dişi kurt, anne Anadolu’dur; o kurdun yavruları İnönü ve Dumlupınar çocuklarıdır ki dul annelerinden aldıkları dersi tekrar ediyorlar.” (Yıldız, 2013: 105-118).

Yahya Kemal, Vigny’nin şiiriyle Millî Mücadele ruhu arasındaki ilişkiyi şu tespitlerle ifade etmektedir:

“Bu hikâyeyi üç seneden beri belki bin defa naklettim. Birkaç defa da yazdım. Dinleyenler ve okuyanlar o kurt avı hikâyesinde, tek başına boğuşan ve aman dilemeksizin, sessizce can veren erkek kurdu ve sonra yavrularını bu faciadan dağa aşırıp, onlara hiçbir zaman muti hayvanlar derekesine düşmemeyi öğreten dişi kurdu, erkek Türk ordusunun ve anne Türk milletinin timsalleri gibi gördüler. Bu son cidal o hikâyeyi bize sahnedeki gösterdi.” (Yıldız, 2013: 105-118).

Kurt motifli bir başka eser, Atilla İlhan'ın *Kurtlar Sofrası* adlı eseridir. İlk baskısı 1963 yılına ait romanda 27 Mayıs öncesinde Türkiye'deki iş çevreleri ele alınmış, basın ve eğlence endüstrisi ve gençliğin durumundan bahsedilmiştir. Romanın kahramanı gazeteci Mahmut Bey'dir. Yazar bu kitabında memleketin nasıl kurtlar sofrası haline gelebileceğini gözler önüne seriyor. Atilla İlhan'ın *O Sarışın Kurt* adlı romanı ise 2007 tarihli'dir. Eserin kapağından da anlaşılacağı gibi roman, Türk milletine savaşlarıyla, inkılapları ve hayatıyla, fikirleriyle kısacası her şeyiyle örnek olmuş, büyük önder Mustafa Kemal üzerine kurgulanmış bir eserdir. (Gülşen, 2013)

Türkçe Deyimlerinde Ve Atasözlerinde Kurt

Deyimler

Kurt geçinip tilkilik etmek “bir yandan yiğitlik taslayıp öte yandan kaypak davranmak.” *Kurt gibi* “işini bilir, girişken.” “*kurda kuzu teslim etmek* deyiminin anlamı “bir şeyi, ona zarar verecek, güvenilemeyecek birine emanet etmek.” *Kurtlarını dökmek* “çoktan beri özlediği bir şeyi bol bol yapıp hevesini almak.” *Kurdu koyunla barıştırmak* “düşmanlığı kaldırmak.” *Kurdunu kırmak* “hevesini almak, istediğini yerine getirmek.” *Kurt gibi kemirmek* 1. Sürekli yemek. 2. Sürekli olarak bir kaygı içinde olmak. *Kurt masalı okumak* “İnandırıcı, gereksiz, asılsız sözler söylemek.” *Aç kurt gibi saldırmak* “çok büyük bir iştahla, aşırı bir istekle atılmak.” *Ağaç kurdu* “ağaçları kemirerek beslenen türlü sinek kurtçuklarının genel adı.” *Deniz kurdu* “deneyimli eski denizci, usta denizci”. *Eski kurt* 1. mesleğinde çok deneyimli ve üstün olmak anlamında. 2. çok görmüş geçirmiş, çok deneyimli olduğundan bir işin hileli yollarını bilen ve onun için hiç aldanmayan, aldatılamayan kimse anlamında. *Fındık kurdu* “ufak tefek, tombulca, sevimli bir çeşit böcek”. *İşin kurdu* “bir iş en ince ayrıntısını bilen, deneyimli, uzman kimse” anlamında. *Kitap kurdu* 1. kitapları yiyerek zarar veren bir böcek. 2. çok kitap okuyan, değerli kitapları bilen, tanıyan kimse. *Kurda kuşa yem olmak* 1. herhangi bir hayvan tarafından yenilmek. 2. tuzağa düşmek, aldatılmak. *Kurt ağzı bağlamak* “açıkta kalan hayvanların kurt tarafından boğulmasını önleme amacıyla çeşitli uygulamalar yapmak.” *Kurt kapanı* 1. Güreşte rakibi alta düşürdükten sonra üstüne oturarak uylukları arasında ayak bağlama, bir yandan da iki kolu altından el geçirerek ağırlığı bel üzerine verme. 2. Alttaki güreşçiye çift sarma vurulduktan sonra her iki yanına kapan takarak ağırlığı bel üzerine verme *Kurt köpeği* “çoban köpeğine verilen ad”. *Kurt kuş* “yeryüzünde ne kadar yaratık varsa hepsi, bütün canlılar”. *Kurt kuyusu* “koni biçiminde kazılmış ve dibine ucu sivri bir kazık çakılmış, kurt tuzağı olarak kullanılan derin çukur.” *kurt mantarı* “tazeyken yenebilen, olgunlaştığında basılınca sporlar saçan, beyaz renkli, yuvarlak biçimli, bazitli bir mantar”. *Kurt yeniği* “kurdun yediği yer.” *Tahta kurdu* “tahtadan yapılmış eşyayı kemirerek delik deşik eden kın kanatlı böcek.” (Saraçbaşı, Büyük Deyimler Sözlüğü).

Atasözleri

Ardında yüz köpek havlamayan kurt, kurt sayılmaz “önemli kimseleri çekemeyip onlara dil uzatanlar çok olur” anlamında kullanılan bir atasözü. *Kurt (puslu) dumanlı havayı sever* “fırsatçılar, kötü niyetli kişiler hep karışık zamanları kollarlar.” *İçine kurt düşmek* “şüpheye vesveseye kapılmak, bir şeye bakışı olumsuz yönde değişmek”. *Kurt kocayınca itin (köpeğin) maskarası olur* “güçlü insan, gücünü yitirince, zamanında kendisinden çekinenlerin eğlencesi olur.” *Kurt komşusunu yemez* “kişi ne kadar kötü olursa olsun yakınlarına zarar vermez.” *Kurt köyünü (tüyünü) değiştirir, huyunu değiştirmez* “içi kötülük dolu bir kişi nereye giderse gitsin, kötü huylarını yanında taşır.” *Kurda konuk giden, köpeğini yanında götürür (kurtla görüşürsen köpeğini yanından ayırma)* “saldırgan biriyle ilişkide bulunan kişi korunma önlemleri de almalıdır, hazırlıklı olmalıdır.” *Kurda “neden ensin kalın?” demişler “işimi kendim görürüm de ondan” demiş.* “İnsan kendi işini kendi yaparsa daha güçlü olur.” *Kurtla koyun, kılıçla olun olmaz* “tehlikeli sonuç verecek şeylerin şakaya gelir yanı yoktur.” *Kurtla ortak olan tilkinin hissesi, ya tırnaktır ya bağırsak* “güçlüyle ortaklık eden kimse, kazançtan pay olarak ancak güçlüden artakalanı alabilir.” *Kurdun adı yaman çıkmış, tilki vardır baş keser* “öyle sinsi ve kurnaz kimseler vardır ki, adı zalime çıkmış nicelerine taş çıkartırlar.” *Aç kurt arslana saldırır “aç olan, karnını doyurabilmek için kendinden güçlü varlıklara saldırmaktan, onlarla savaşmaktan kaçınmaz. Bu uğurda ölümü bile göze alır. Rızık için en tehlikeli yolları denemekten kaçınmaz.”* *Aç kurt yavrusunu yer* “açlığın sonucunda, kurtların yavrularını yiyebilecek kadar canavarlaşabileceği düşüncesiyle, açlığın gücü anlatılmaktadır”. *Ağacı kurt, insanı dert yer* “kurt, ağacı nasıl içinden yiyerek çürütürse, dert ve üzüntüde insanı öyle yıpratır. Nice sağlam görünümlü ağaç vardır ki, ansınız kurduğunu yada hafif bir esintiyle yıkıldığını görürüz. Ağacı görünmeyen kısmından kemiren kurt gibi, insanı da gam ve keder için için bitirir. Bunun gibi, sağlıklı bir insanın birden çöküşüne, basit bir hastalıkla baş edemeyip ölmesine tanık oluruz.” *Çobansız koyunu kurt kapar* “koruyucusu, yöneticisi bulunmayan kişiyi ve topluluğu düşman ezer. Topluluktan ayrılan ve mensup olduğu milletin değer yargılarını hiçe sayan kimse bunun bedelini mutlaka öder.” *Düzlükte kurt ulusa, evde itin bağı sızlar* “geçmişte kötü olay yaşayanlar, en ilişkisiz şeylerle bu olayı hatırlarlar” anlamında bir söz. *Kurtlu baklanın kör alıcısı olur* “işe yaramaz da olsa her şeyin isteklisi bulunur.” *Ölmüş koyun (eşek) kurttan korkmaz* “her şeyini kaybetmiş olan kişinin düşmanına bir şey kaptırmaktan korkusu olmaz.” *Sayılı koyunu kurt kapmaz (yemez)* “miktarı saptanarak bir kimseye teslim edilmiş olan eşya iyi korunur.” *Sürüyü güden kurdu görür* “zor bir işe giren onun bütün sıkıntılarıyla karşılaşabilir.” *Ürumesini bilmeyen köpek sürüye kurt getirir* “beceriksiz kimselerin iyilik yapayım derken zarara yol açtıklarını anlatan bir söz.” *Sürüden ayrılanı kurt kapar* “birlikte olduğu topluluktan ayrılıp kendi başına iş yapma yolunu tutan kimse, dayanışmadan yoksun, koruyucusuz, desteksiz kalır ve zarara uğrar.” anlamında söylenir. (Aksoy, Atasözleri Sözlüğü).

Sonuç:

Türk kültüründe Kurt, destan ve mitolojilere konu olurken günlük yaşama da etki eden bir unsur olarak görülmektedir. Türk kültürüne bu kadar tesir eden kurt önceleri böri olarak isimlendirilmiş sonraları ise ona duyulan saygıdan dolayı isminde de değişmeler olmuştur. Türk kültüründe kurt birçok farklı isimlendirmelerle anılmış, kurt ismiyle kişi, yer ve bitki adları türetilmiş, kurtla inilti deyim ve atasözlerinin anlamları incelenmiştir. Türk kültüründe kurt: Ata, ana, kılavuz, rehber ve kurtarıcı rollerini üslendiği gözlenmektedir. Kurda verilen farklı isimler Türklerde: Bağımsızlığın, savaş kurgusu Turan taktiğinin, gücün, aklın ve cesaretin bir sembolü olarak kullanılmıştır.

Günümüz Türk Edebiyatında da özellikle Millî Mücadele dönemi edebî ürünlerinde kurt motifi dikkate değer bir özellik taşımaktadır. Halide Edip, *Dağa Çıkan Kurt* adlı hikâyesinde Türk milletinin içinde bulunduğu ölüm kalım savaşını ve bağımsızlık için verdiği mücadeleyi konu edinmiştir. Kemal Tahir, *Kurt Kanunu* romanında “Kurtlukta düşeni yemek kanundur.” acımasızlığını yaşayan, hesaplaşan gerçek kişileri anlatıyor. Romanda Cumhuriyetin en bunalımlı dönemlerinden biri olarak değerlendirilen “İzmir Suikastı” olayına karışan ve karıştırılan kişilerin tarihsel gerçekleri anlatılmaktadır.

Kaynaklar:

- AKSOY, Ömer Asım. (1988). *Atasözleri Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- AYAR, Pelin Aslan. (2017). Dağa Çıkan Kurt'ta Savaş Çocukları ve Gerçeklik, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 57.
- BAYTOP, Turhan. (1994). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÇINAR, Aşlı K.ahraman. (2016). Bozkur Kültür Çevresinde Kurt ve Adlandırması, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Volume, 6.
- GÜLŞEN, Hacer. (2013). Kurt Motifi Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Celalabat.
- HEY'ET, Cevat. (1996). *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim. (1999). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin. (1995). *Türk Mitolojisi, II. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin. (1998). *Türk Mitolojisi, I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- SARI, İbrahim. (2017). *Türk Tarihinde Bozkurt*, Nokta E-Book Publishing Yayınları, Antalya.
- SARAÇBAŞI, M.Ertuğrul. (2010). *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, II. Cilt, YKY Yayınları, İstanbul.
- SEZEN, Tahir. (2017). *Osmanlı Yer Adları*, Sistem Ofset Bas. Yayınları, Ankara.
- SÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya. (2017). Kemal Tahir'in Kurt Kanunu Romanı Üzerine Aşkın Çözümleme, *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, II/4.
- TAH, Kemal. (2005). *Kurt Kanunu*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- TDK. gov.tr/index.php?option=com_kisiadlari&view=kisiadlari, (Er. 02.07.2018).
- TDK. (1998) *Türkçe Sözlük, I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.
- TUNÇ, Zekiye, AKBULUT, Yıldız. (2016). Eski Türk Devletlerinin Destanlarına Göre Kurttan ve Ağaçtan Türeme, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 1.
- TOGAN Zeki Velidi, (2002). “Bozkurt Efsanesi”, *Türkler Ansiklopedisi, III. Cilt*, Ankara.

YILDIZ, Hatice. (2013). Halide Edip Adıvar'ın "Dağa Çıkan Kurt" Hikâyesinde Tema ve Alegorik Unsurlar, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi** 20, 1.

YEŞİL, Yılmaz (2014). *Türk Dünyasında Geçiş Dönmei Ritüelleri (Doğum-Evlenme-Ölüm Gelenekleri)*, 1. Baskı, Grafiker Yay., Ankara.

YEŞİL, Yılmaz (2015). *Türk Sözlü Anlatılarında Şekil Değiştirme*, Kalemkitap Yay., Ankara.

Extended Abstract:

We can't just talk about the material values that lead them to victory in their struggle to make the Turkic nation stronger, but the most important element here is the spiritual elements. The symbol and myths of the wolves which the Turks attributed to the holiness and the reflection of their own characters are among the most widely used symbols and myths in the Turkish history. During the centuries he founded the Turkic nation as a relative, guide, or even seen as part of his existence. This love fed by the Turks has continued in different ways from the first known Turks to the present day. The Turkish word “kurt”(wolf) was derived from the words “Kur/Gur/Kür”. This word means power, strength, durability. Gokturks used the word “wolf” in the forms of “Böri, Ak Böri, Al Böri, Börü Bars, Böri Tigin, Çocuk Böri Şenun, Gök Böri Kökey, İl Böri, Kök Böri” etc. The Ilkhanids and Timurids used the word in the form of “Kök Böri”, Mamluks used as “Kurt” and The Seljuks used in the period of the Ottomans and in Anatolia in the form of “Kurd, Ak Böri”. The main reason why the Turks see wolves as their ancestor is the fact that the wolf is a strong and noble animal. Almost all the Turkic tribes believe that they are derived from the female wolf as a common belief. The main mother Wolf protects wolves. Because the Turks are descended from the Wolf. The wolf guided the Turks in their difficult times, guiding, saving them and sending them away from a spiritual area when the Turks were in danger of extinction. “Gök-kurt”, “Gök-Börü” appears from time to time as a messenger of God, and he would guard them when harm was coming to them. The wolves have become a symbol in Turks who have established Great States. In Gokturks bricks and flags became the symbol of the state. In Gokturks a wolf head made of gold was mounted at the end of the flag posts of the military rulers. Again it is mentioned that the Wolf was a symbol of sovereignty, valence for the Turks in Chinese chronicles. The Turks opened in the form of half moon during the war, as if the soldiers in the center were retreating, and the enemies were defeated with closing of the left and right wings. This war was called the Wolf Game or the Turan tactic. Because the wolf is a very strong and durable animal and it has been a symbol of the Turkic nation. For the great rulers of the Central Asian people, they wanted to tell about the forces of their own rulers by saying “GökBörüSultanım” i.e. Sultan who looks alike to a wolf. The eyes of the Great Heroes, sharp arrows are compared to the tongue of the Wolf. The Talented Wolf used to run the herd like a commander. It looked for and found the most suitable, reliable nutrition and shelter for the herd. It is not possible to foresee the tactic and tricks of GökBörü. Because the wolf moves with a special emotion that God has given it. The wolf managed its herd in an inconspicuous way with an unerring tactic.

Wolf is a central point in the Turkish epics and legends. Since it is an agile and powerful animal it has been stated as a symbol of the Turkish life and war power in various periods. In the Gokturkepics re-proliferation of the Turkish motifs with wolf motifs is connected to this motif. The ancestor of the Ashina family with the Gokturk khan dynasty was a female wolf. Speaking in a light in the saga of Oguz Khan, the Wolf guided the OguzArmy in three places. Gokturk Khans as a respect

for the memory of their ancestors erected a Wolf-headed golden flag in front of their grass. Thus Wolf-headed golden flag has been a sign of Khan in Turks. However this tradition is not unique to the Gokturks but also its origin goes back to the Asian Hun Turks and the Turks' ancient ancestors. It is seen as an element that affects daily life while being a subject of wolf, epic and, mythology in the Turkish culture. The wolf that influenced the Turkic culture so much was called Böri and then changed its name due to its respect for it. In the Turkic culture the names of people, places and plants were derived with the name of wolf which is called by many different names, and the meaning of the idioms and proverbs of wolf were studied. In the Turkic culture it is observed that the wolf played the role of father, mother, guide, and savior. The different names given were used as a symbol of the Turan tactic, power, reason and courage of Independence in Turks.

In modern Turkish literature the wolf motif is a remarkable feature, especially in the literary products of the national struggle period. In the *"DağaÇıkan Kurt"* story by Halide Edip talked about the life and death struggle of the Turkic nation and its struggle for Independence. Kemal Tahir describes the real people who lived in the brutality of the law "to eat what you get" in the book of *"Kurt Kanunu"*. The historical facts of the people involved in the "İzmir Assassination" event which is considered as one of the most depressed periods of the republic are explained in the novel.

In this study all aspects of the Turkish culture are discussed, including the ancestors, the guide, the symbol, holy savior which were given the name to the wolf. In addition the name of person, place and plant derived from the word wolf, proverbs, idioms and the wolf motifs are discussed in the modern Turkish literature. The names of 18 plants, 19 names of place, 27 names of people, 23 names of idioms, 22 names of proverbs connected with name of wolf were identified and it is stated where they were used. Wolf represents the determination of the Turkic nation to live and the power of war especially in the epics. The Turks attributed some divine qualities to the Wolves where they lived together in their homeland, and they were bozkurt (grey wolf). The Turks who built their lineage in the wolf compared their rulers to wolves. The passage of the name wolf in epic, legends, literary novels shows the extent to which the wolf penetrates the Turkish history and literature, and what an indispensable symbol it is for Turks.

Okul Yöneticilerinin Mevzuattan Kaynaklanan Sorumluluklarına Ek Olarak Sahip Olmaları Gerektiğini Düşündükleri Sorumluluklar

Responsibilities Which School Administrators Wish to Have in Addition Their Responsibilities in Terms of Legislation

Dr. Caner CERECİ *

Öz:

Sorumluluk, genel olarak bir işi istenilen nitelikte ve nicelikte yapma zorunluluğu olarak tanımlanmaktadır. Okul yöneticilerinin, hukuk kuralları tarafından belirlenmiş sorumlulukları bulunmaktadır. Ancak bazı durumlarda okul yöneticileri hukuksal olarak tanımlanmış olmasa bile, bazı ek sorumlulukları yüklenmek için gönüllü olmaktadır. Yönetim etkinliklerinde ek sorumluluklar alabilmek riske rağmen inisiyatif alabilmeyi ve proaktif sorumluluğu ifade etmektedir. Risk endişesi olmadan, inisiyatif gösterebilen yöneticiler liderlik konusunda yol alabileceklerdir. Yöneticinin fazladan yüklendiği sorumluluklar, yönetimde etkililiğin (Drucker, 1994) ve işe adanmışlığın (Karip, 2004) bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Fazladan sorumluluk alabilen yöneticiler, sorumlu liderlik kavramıyla ilişkilendirilebilir. Bu çalışmanın amacı okul yöneticilerinin mevzuattan kaynaklanan sorumluluklarına ek olarak sahip olmaları gerektiğini düşündükleri sorumlulukları ortaya koymaktır. Tarama modelindeki çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ankara ili kamu okul yöneticilerinden oluşan çalışma grubuyla yapılan görüşmelerde 69 okul yöneticisinin görüşleri alınmıştır. Okul yöneticilerinin çoğunluğu, yeterince sorumluluk sahibi olduklarını düşünmekte ve ek

Bu çalışma, 1 Kasım – 3 Kasım 2017 tarihlerinde Antalya’da IX. Uluslararası Eğitim Denetimi Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

MEB Tarsus Şehit Halil Özdemir Fen Lisesi, Mersin, Türkiye, canercereci@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6586-979X>

sorumluluk yerine, var olan sorumluluklarının aynı oranda yetki ile dengelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca bazı okul yöneticileri personel işlerine ve mali işlere yönelik ek sorumluluklar istemektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre, okul yöneticilerinin personelin seçilebilmesi, özlük haklarının belirlenebilmesi ve tüm ödül ve ceza işlemlerinin sorumluluğunun üstlenilmesine ilişkin personel yönetimi konusunda daha özerk bir konumda görev yapmak istedikleri görülmektedir. Bunun yanında, okul yöneticilerinin okulların mali kaynak sorununu, kendilerine yetki verildiğinde çözebileceklerine inandığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar sözcükler: Okul Yöneticileri, Sorumluluk, İnisiyatif

Abstract:

Responsibility is defined as the obligation to carry out a job in the desired quality and quantity. School administrators have responsibilities set by law. In some cases, however, school administrators volunteer to undertake some additional responsibilities even if they are not legally obligated. To be able to take additional responsibilities in management activities, to take initiative despite the risk and to be proactive. Without risk concerns, administrators who can take the initiative can take the lead in leadership. The responsibilities of the administrators are overloaded as an indicator of effectiveness in management (Drucker, 1994) and commitment to work (Karip, 2004). Administrators who can take extra responsibility can be associated with the concept of responsible leadership. Our main motivation for this study is to demonstrate the responsibilities that school administrators think they should have in addition to their responsibilities set by law. This research is designed based on the phenomenological qualitative research method and participants of this study are 69 school administrators working in Ankara. The majority of school administrators think they have sufficient responsibility and state that their existing responsibilities must be balanced with authority instead of additional responsibility. In addition, some school administrators volunteer to undertake additional responsibilities about staff and financial affairs. According to the results of the study, it is seen that the school administrators want to work in a more autonomous position in personnel management regarding the selection of personnel, determination of personal rights and taking responsibility for all awards and penalties.

Keywords: School Administrators, Responsibility, Initiative

Giriş:

Geçmiş binyıllara dayanan en temel eğitim örgütü olan okulların yöneticilerinin, hukuk kuralları tarafından belirlenmiş sorumlulukları bulunmaktadır. Sorumluluk, genel olarak bir işi istenilen nitelikte ve nicelikte yapma zorunluluğu olarak tanımlanmaktadır (Başaran, 2000). Bunun yanında, bazı durumlarda okul yöneticilerinin hukuk kurallarıyla belirlenen sorumlulukları yaşanan sorunları çözmeye yeterli olmamaktadır. Bu gibi durumlarda okul yöneticileri hukuksal olarak tanımlanmış olmasa bile, bazı ek sorumlulukları yüklenmek için gönüllü olmaktadır. Bu çalışmanın amacı okul yöneticilerinin mevzuattan kaynaklanan sorumluluklarına ek olarak sahip olmaları gerektiğini düşündükleri sorumlulukları ortaya koymaktır.

1. Sorumluluk Kavramı

Sorumluluk (responsibility) kelimesinin kökeni Latince “cevap verme, karşılık verme” anlamındaki “respondeo” sözcüğünden gelmektedir. Sorumluluk kavramı söz konusu olduğunda herhangi bir eylemi “kimin ya da neyin yaptığı” ve bu eylemin “nelere yol açtığı” sorularının cevaplandırılması gerekmektedir (Roochnik, 2007). Benzer şekilde sorumluluk kelimesinin Arapça karşılığı olan “mesuliyet” kelimesi, “sorulan soruya (suale) karşılık veren konumda bulunma” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2001).

Sorumluluk kavramı geçmişten günümüze birçok filozof ve bilim adamının araştırma konusu olmuş ve farklı şekillerde tanımlanmıştır. Aristoteles’e göre insan kendi davranışlarından özgür iradesi nedeniyle sorumludur. İnsan “sorumlu özne”dir (Gomez, 2008). Bunun yanında Kant, yapılması zorunlu olan eylemin gereğini yerine getiren kişiyi, diğer bir ifadeyle sorumluluğunu yerine getiren kişiyi “ahlaklı insan” olarak niteleyerek, ahlaki sorumluluğu tanımlamıştır (Türkeri, 2008). Weber ise politik sorumluluk kavramını ortaya koymuş ve politikacının yurttaşlara (hizmet alanlara) karşı sorumluluk taşırken aynı zamanda kendi vicdanına karşı da sorumluluk taşımaları esasını dile getirmiştir (Yılmaz ve Doğan, 2013).

Thurstone’un (1929) ele aldığı ve Costa ve McCrae’nin (1995) çalışmaları ile son şeklini alan “Beş Büyük Faktör Kuramı” olarak bilinen modele göre bireysel kişiliği belirleyen beş önemli faktör “açıklık, dışadönüklük, uyumluluk, duygusal denge ve sorumluluk”tur. Bu kurama göre sorumluluk, bireyin, organizasyon, azim, çalışma, motivasyon, sabırlı olma, kendiliğinden olan yerine planlı hareket etme ve hedefe ulaşmadaki kararlılık düzeyi konularını içerir (Akt. Tozkoparan, 2013; Tathoğlu, 2014). Herzberg de (1959) “Çift Faktör” (Hijyen-Motivasyon) kuramında, sorumluluğu güdüleyici faktörlerden birisi olarak ifade etmektedir. Sorumluluk aynı zamanda doyum sağlayan önemli bir etmendir. Buna göre, bireye yetki ve sorumluluk verilmesi, takdir edilmesi ve yükselme olanaklarının sunulması bireyin çalışma isteğini artırmaktadır (Akt. Dinçer ve Fidan, 1996; Erdem, 1997).

2. Yönetmel Sorumluluk

Yöneticiler için sorumluluk, belirli davranışlarda bulunma ve belirlenmiş kurallara uyma zorunluluğudur. Diğer bir deyişle makamda bulunan yöneticilerin uymaları gereken kurallar sorumluluklarını belirlemektedir. Sorumluluk, kurallara uygun davranma zorunluluğu olmanın yanında, bir yöneticinin görevini en iyi biçimde yerine getirmeyi yüklenmesidir (Taymaz, 2000).

Sorumluluk, genel olarak bir işi istenilen nitelikte ve nicelikte yapma zorunluluğu olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan bir örgütte iş yapma zorunluluğunu ortaya çıkaran nedenlere bakılmalıdır. Bir örgütte iş yapma zorunluluğunu doğuran başlıca iki kaynak bulunmaktadır. Bunlar kişinin kendi vicdanı ve örgütün yönetmel erkidir. Kişinin kendi vicdanı sorumluluk almayı, yönetmel erk ise sorumlu olmayı ortaya çıkarır (Başaran, 2000).

Sorumluluk alma (responsibility for), bir işi en iyi biçimde yapmayı yüklenmedir. Bu kavram meslek etiği ile yakın ilişkilidir. Bu tür sorumlulukta kişi hiç kimseye hesap vermek zorunda olmasa bile kendi vicdanına karşı sorumluluk hissederek. Örneğin sorumluluk alan yönetici, tüm koşullar kötü olsa bile mesleğinin gereğini yerine getirir. Sorumluluk alma, kimsenin etkisi olmadan görev tanımına giren görevleri isteyerek yüklenmeyi ve görevin yapılmasına ilişkin hesabı kendi vicdanına vermeyi gerektirir (Başaran, 2000; Balcı, 2010).

Yönetmel sorumluluğun, yönetim etkinlikleri göz önüne alındığında çeşitli türleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi, yönetimin hukuksal sorumluluğudur. Yönetimde hukuksal sorumluluk, genel olarak yöneticilerin belli olaylar üzerine, kendi aleyhine doğacak hukuksal sonuçlara katlanma yükümlülüğü olarak ifade edilebilir (Gözler, 2013). Etik sorumluluk ise, yönetimin, yasalarla açıkça belirlenmemesine rağmen, toplum tarafından beklenen ve yasaklanan davranış kodlarına uymasını içermektedir. Sosyal sorumluluk perspektifinin standartlarını etik sorumluluk oluşturmaktadır (Schermerhorn, 1996; Akt. Kantos, 2010). Sorumluluğun dıştan gelecek yaptırımlara bağlı olarak üstlenilmesi teknik boyutunu ifade ederken; kişinin kendi isteği ile herhangi bir zorlayıcı etken olmadan sorumluluk üstlenmesi ise sorumluluğun vicdani boyutunu ifade etmektedir.

3. Ek Sorumluluklar İsteme ve İlişkili Kavramlar

Yöneticinin fazladan yüklendiği sorumluluklar, yönetimde etkililiğin (Drucker, 1994) ve işe adanmışlığın (Karip, 2004) bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Fazladan sorumluluk alabilen yöneticiler, sorumlu liderlik kavramıyla ilişkilendirilebilir. Sorumlu liderler, sadece teknik olarak işinin gerekliliklerini en iyi şekilde yerine getirebilen yöneticiler değil; aynı zamanda örgütü için iyi olanı bilen ve bu iyi sonuca etik, sorumlu ve sürdürülebilir yollarla ulaşabilen yöneticilerdir (Smit, 2013). Lacznia (1983) her örgütün çalışanlarına etik ilkelerini benimsetmesi adına çaba göstermesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu amaçla örgütler, üst düzey

yöneticilerini atarken örgütsel etkinlikleri, etik açıdan destekleme sorumluluğunu yüklenebilecek yöneticiler seçmelidir (Akt. Çelik, 2013).

Yönetim etkinliklerinde ek sorumluluklar alabilmek riske rağmen inisiyatif alabilmeyi ve proaktif sorumluluğu ifade etmektedir. Yapılan iş nedeniyle ortaya çıkacak sorumluluğu beklemek yerine önceden sorumluluk alma, proaktif sorumluluğu ifade eder. Aynı zamanda, öznel mesele olarak tanımlanan, paylaşılan sorumluluklar yanında zorunlu olmasa da gerektiğinde tek başına sorumluluk yüklemeyi ifade eden kavram ek sorumluluklar talep eden yönetici için geçerlidir. Risk endişesi olmadan, inisiyatif gösterebilen yöneticiler liderlik konusunda yol alabileceklerdir. (Brinkmann, 2007; 2013). Ayrıca bazı araştırmacılar (Fiedler, 1967; McClelland, 1985; Yukl, 2002), ek sorumluluk almayı, liderleri örgütü için kazanım sağlamaya güdüleyen en önemli özelliklerden birisi olarak vurgulamıştır (Akt. Hoy ve Miskel, 2010).

Yönetimde sorumluluk ve güven kavramları yakın ilişkilidir. Örgütler için çalışanlarının yetenekleri ve zekâlarının önemli kaynaklar olduğunu vurgulayan Marshall (2000), çalışanların bu kaynaklarından etkili biçimde yararlanılmasının, sorumluluğa bağlı olduğunu ifade etmektedir (Akt. Yılmaz, 2006). Sorumluluk duygusunun oluşumu için çalışanların, örgütlerine ve örgüt yönetimine karşı güven duyması gerekmektedir. Çalışanların örgütlerine karşı güvenini yitirmeye başlaması, örgüte karşı sorumluluk duygusunu da azaltmaktadır. Çalışanlar, sorumluluğu kabul ederken, sorumluluğun gerektirdiği riskin de farkındadır. Bu açıdan sorumluluğun getirdiği riskin kabul edilmesini sağlayacak gücün de örgüte karşı güven olduğu ifade edilmektedir (Nyhan, 2000). Güven, çalışanların çalışmaktan memnun oldukları ve yönetimin çalışanlarla ilişkilerinde dürüstlüğü, etik ilkeleri, sorumluluk paylaşımını ve sosyal sorumluluk ilkelerini gözettiği örgütlerde tesis edilebilmektedir (Doğan ve Karataş, 2012)

Yönetimi, fırsatlar yaratma, potansiyeli serbest bırakma ve gelişmeyi teşvik etme olarak gören McGregor (1991) X ve Y kuramlarında yönetimde sorumluluk kavramı üzerinde durmaktadır. X kuramına göre, insanlar sorumlulukları yüklenmekten kaçınmakta ve yönetilmeyi tercih etmektedir. Ancak, Y kuramına göre, insanların özünde motivasyon ve örgütsel amaçlara yönelik davranış göstermeye hazır bulunuşluk vardır. İnsana yetki ve sorumluluk devri, onun benliğini ve kişisel becerilerini ortaya koymak için fırsat yaratır. Sorumluluktan kaçmak insanın doğasında sabit olan bir özellik değildir. İnsan uygun örgüt koşullarında, sorumluluk üstlenmekle kalmayıp, sorumluluk aramakta ve istemektedir (Akt. Fişek, 2011). Bu nedenle Y kuramına göre yönetimin sorumluluğu, insanların bu insani özelliklerinin farkına varmalarını, tanımlarını mümkün kılmaktır.

4. Okul Yöneticilerinin Sorumlulukları

Eğitim yönetiminde sorumluluk kavramı, örgüt amaçlarını gerçekleştirmeyi ön planda tutmayı gerektirir. Bu durum sorumluluğun amirden önce göreve ilişkin görülmesini ifade etmektedir (Bursalıoğlu, 2005). Eğitim yöneticisinin teknik becerilerinin birisi olarak nitelenen sorumlu davranma ve sorumluluk üstlenme, yönetimde etkililiğin de göstergelerinden biridir. Okul yönetiminde uyulması gereken etik ilkelerden birisi olan sorumluluk (Aydın, 2012a) hem işlerin yapılmasının zorunluluğu hem de vicdani olarak sorumluluk almayı gerektirir (Aydın, 2012b). Okul yöneticilerinin sorumluluk alma kapsamında aslında yükümlü olmamasına rağmen halihazırda yerine getirdiği ya da yerine getirmek istedikleri bazı sorumluluklar bulunmaktadır (Denig ve Quinn, 2001; Turan, 2007; Akın, 2012).

Liderliğin, okul yöneticisi ile personel arasındaki bu ilişkide önemli yeri bulunmaktadır. Lider bir okul yöneticisi, personeline bazı sorumluluklarını aktarmalı, yetkilerini paylaşmalı, onları sorumluluk alma konusunda cesaretlendirmeli ve gerektiğinde onlarla yönetsel konuları istişare etmelidir (Mallia, 1992). Henderson ve Hoy'un (1982), lider güvenilirliğini tespit etmek amacıyla yaptıkları çalışma, öğretmenlerin, kendi eylemleri için sorumluluk kabul eden, manipüle edici olmayan ve rolünden çok kişiliğini ön plana çıkararak okul müdürlerini güvenilir olarak tanımladıklarını ortaya koymaktadır.

5. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Okul yöneticileri, genel olarak okulun tüm etkinliklerinin ulaşılması istenen amaçlara uygun biçimde yürütülmesinden sorumludur. Okul yöneticilerinin bu kapsamda eğitim öğretim etkinlikleri, öğrenci işleri, personel işleri, mali işler, fiziksel ortam gereklilikleri, okul çevre ilişkileri ve okul geliştirme alanlarda çeşitli sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluluklar yönetim hukuku ilkeleri gereğince, okul müdürlerinin yapması gereken görevlerinden doğmaktadır. Bu çalışmanın amacı da okul yöneticilerinin mevzuattan kaynaklanan sorumluluklarına ek olarak sahip olmaları gerektiğini düşündükleri sorumlulukları ortaya koymaktır.

Yöntem:

Araştırmada, var olan durumu betimlemek amaçlandığından tarama modeli kullanılmıştır. Nitel araştırma yönteminden yararlanılan bu çalışmada, kamu okul yöneticilerinin (ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim), mevzuattan kaynaklanan sorumluluklarına ek olarak sahip olmaları gerektiğini düşündükleri sorumlulukları belirlemek üzere açık uçlu bir soru (Mevzuattan kaynaklanan sorumluluklarına ek olarak sahip olmanız gerektiğini düşündüğünüz sorumluluklar nelerdir?) yönetilmiştir. Ankara ilinin dokuz büyük ilçesindeki (Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Gölbaşı, Keçiören, Mamak, Pirsaklar, Sincan, Yenimahalle) kamu okul yöneticilerinden oluşan çalışma grubu ile yüz yüze yapılan görüşmeler sonucunda 69 okul yöneticisinin görüşleri alınmıştır. Çalışma grubu oluşturulurken, amaçlı

örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme, görel olarak küçük bir örneklem oluşturmayı ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum düzeyde yansıtabilmeyi amaçlayan bir örnekleme yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Katılımcılarla yapılan görüşmeler deşifre edilerek yazılı metin haline getirilmiştir. Yazılı metin haline getirilen görüşmeler yine içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizi, yöntem olarak mevcut olan metinlerin nicel ve nitel boyutlarından hareketle, mevcut olmayan, diğer bir deyişle, bilinmeyen sosyal gerçeğin bazı boyut ve kesitlerine yönelik birtakım bulguları elde etmeyi amaçlamaktır (Gökçe, 2006).

Bulgular:

Çizelge 1’de görüldüğü gibi, okul yöneticilerinin mevzuattan kaynaklanan sorumluluklarına ek olarak sahip olmaları gerektiğini düşündükleri sorumluluklara ilişkin açık uçlu soruya 69 okul yöneticisi yanıt vermiştir. İçerik analizine göre katılımcıların verdikleri yanıtlar; “yetki sorunu”, “personel işlerine yönelik ek sorumluluklar” ve “mali işlere yönelik ek sorumluluklar” olmak üzere üç farklı kategoride toplanmaktadır.

Çizelge 1

Okul Yöneticilerinin Mevzuattan Kaynaklanan Sorumluluklarına Ek Olarak Sahip Olmaları Gerektiğini Düşündükleri Sorumluluklara İlişkin Görüşleri

Kategori	Alt Kategori	f*	%*
Yetki Sorunu	Yeterince sorumluluğumuz var	18	22.78
	Ek sorumluluk değil ama yetki verilmesi	10	12.66
Personel İşlerine Yönelik Ek Sorumluluklar	Öğretmenleri seçebilme ve işten çıkarabilme	15	18.99
	Personelin özlük haklarını belirleyebilme	7	8.86
	Personelin tüm ödül ve ceza işlemlerine karar verebilme	7	8.86
	Öğretmenlere sicil notu verebilme	5	6.33
Mali İşlere Yönelik Ek Sorumluluklar	Okul bütçesinin yönetilmesi	7	8.86
	Okul Aile Birliğinin tüm sorumluluğu üstlenme	3	3.80
N= 69			
* Kimi katılımcılar birden fazla görüş bildirmiştir.			

“Yetki sorunu” kategorisine ilişkin toplam yanıtların “yeterince sorumluluğumuz vardır” (f=18) ve “ek sorumluluk değil ama yetki verilmeli” (f=10) olmak üzere iki alt kategoride toplandığı görülmektedir. Katılımcıların yetki sorununa ilişkin verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

Sorumluluk yeterince var. Eğitimci olarak sadece eğitim öğretim işleriyle ilgilenmek istiyoruz, fazlası var... (Y77k)

Daha ne olsun. Sorumluluk kadar yetki lazım. Okullar birer kurum gibi muamele görmeli ve yönetimi özerk olmalı... (Y176e)

Sahip olmamız gereken sorumluluklardan ziyade, yüklenen sorumluluk doğrultusunda yetkilendirmenin yapılması daha uygun olabilir. (Y291e)

Okul yöneticilerinin mevzuattan kaynaklanan sorumluluklarına ek olarak kendilerine başka sorumluluk verilmesini istemedikleri; ancak sorumlulukları oranında yetki verilmesini istedikleri görülmektedir. Bu konuda okul yöneticileri soruya verdikleri cevaplarında, zaten yeterince sorumlulukları olduğunu ve bununla ilgili sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Alanyazında benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Koç (2015), okul müdürlerinin yetki kullanımında yaşadıkları sorunları belirlemek üzere yaptığı araştırmasında, okul müdürlerinin görevlerini yerine getirirken “yetkilerinin az, sorumluluklarının çok olması” ve “yetkilerinin yetersiz olması” görüşünde olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Demirtaş ve Özer (2014), okul müdürlerinin yönetimde yaşadığı güçlükler konusundaki görüşlerini ortaya koydukları araştırmalarında, katılımcıların “yetki ve sorumluluk dengesizliği” güçlüğünü en sık yaşadıkları sonucuna ulaşmıştır. Çümen’in (2014), araştırmasına göre de okul müdürlerinin büyük çoğunluğu “okulu yönetmek için yeterli yetkiye sahip olmadığını” inanmaktadır.

Çizelge 1 incelendiğinde, “personel işlerine yönelik sahip olunması gereken ek sorumluluklar” kategorisine ilişkin toplam yanıtların, frekansları bakımından en çok üç alt kategorisi sırasıyla “öğretmenleri seçebilme ve işten çıkarabilme” (f=15), “personelin özlük haklarını belirleyebilme” (f=7) ve “personelin tüm ödül ve ceza işlemlerine karar verebilme” (f=7) olarak sıralanmaktadır. Katılımcıların personel işlerine yönelik sahip olunması gereken ek sorumluluklara ilişkin verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

Kurum personelleri ile ilgili takdir hakkım ve ek sorumluluklarım olmalıdır. Personelin her türlü disiplin işlemleri ve ödüllendirme işlemlerini yapabilmeliyim. (Y37e)

İdareci, öğretmen ve hizmetlilerin temini ve ödüllendirilmesinin müdür sorumluluğuna verilmesi gerekiyor. (Y293e)

Öğretmenler hakkında sicil doldurma yetkisinin geri verilmesi şart. Öğretmenin kıdem ve derece almasında, özlük haklarının yürütülmesinde okul müdürü etkin olmalı, sorumluluk bu konuda bize verilmeli... (Y97e)

Okul yöneticilerinin görüşleri incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunun esasında personel işlerine ilişkin ek yetkiler talep ettikleri sonucuna ulaşılabilir. Personelin seçilebilmesi, özlük haklarının belirlenebilmesi ve tüm ödül ve ceza işlemlerinin sorumluluğunun üstlenilmesine ilişkin bu görüşler, okul yöneticilerinin personel yönetimi konusunda daha özerk bir konumda görev yapmak istediklerini göstermektedir. Alanyazında benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Koç (2015), okul müdürlerinin, personel hizmetleri konusunda yaşadıkları sorunlara ilişkin çözüm önerileri içerisinde, katılımcıların bazılarının “müdüre personelinin seçme yetkisi verilmesi” ve “personel ödüllendirilmesinde müdüre tam yetki verilmesi” görüşlerinde olduğunu ortaya koymuştur.

Çizelge 1’de görüldüğü gibi, “mali işlere yönelik sahip olunması gereken ek sorumluluklar” kategorisine ilişkin toplam yanıtların, “okul bütçesinin yönetilmesi” (f=7) ve “Okul Aile Birliğinin tüm sorumluluğu üstlenme” (f=3) olmak üzere iki alt kategoride toplandığı görülmektedir. Katılımcıların mali işlere yönelik sahip olunması gereken ek sorumluluklara ilişkin verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

Merkezi bütçeden para gelmiyor. O zaman bütçemizi biz yönetelim. Kaynak bulalım, para toplayabilelim... (Y96e)

Ödenekleri harcama konusunda yetkimiz yok. Sadece bazı kalemlerde harcama yapmak zorunda kalıyoruz. Bu konuda serbest hareket edebilmeliyiz. Bütçe yönetimi konusunda sorumluluklar artmalı. (Y68e)

Okul yöneticileri, mevzuattan kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirirken, çok sık sorun yaşadıklarını ifade ettikleri mali işlere yönelik, bazı ek sorumluluklarının olması gerektiğini düşünmektedir. Okul yöneticilerinin, okulların mali kaynak sorununu, kendilerine yetki verildiğinde çözebileceklerine inandığı görülmektedir. Bu nedenle katılımcılar, okul bütçesinin ve Okul Aile Birliğinin tüm sorumluluğunun kendilerine verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Alanyazında benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Koç (2015), okul müdürlerinin, eğitim öğretim hizmetleri konusunda yaşadıkları sorunlara ilişkin çözüm önerileri içerisinde, katılımcıların bazılarının “Okul Aile Birliğine para toplama yetkisi verilmesi” görüşünde olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuçlar ve Öneriler:

Sonuç olarak, okul yöneticilerinin çoğunluğu, yeterince sorumluluk sahibi olduklarını düşünmektedir. Buna ek olarak okul yöneticileri ek sorumluluk yerine, var olan sorumluluklarının aynı oranda yetki ile dengelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buna ek olarak okul yöneticileri personel işlerine ve mali işlere yönelik ek sorumluluklara sahip olmak istemektedir. Araştırma sonuçlarına dayalı olarak, okul yöneticilerinin mevzuattan kaynaklanan sorumluluklarına ek olarak sahip olmaları gerektiğini düşündükleri sorumluluklar açısından, okul yöneticilerine mevzuatta tanımlanmış tüm sorumlulukların yerine getirilebilmesi için, okul yöneticilerinin aynı oranda yetkilendirilmesini sağlayacak mevzuat düzenlenmesi yapılması gerektiği ve personel yönetimi ile bütçe yönetimi konusunda ek sorumluluklar verilmesi gerektiği söylenebilir.

Kaynakça:

Akın, Uğur, (2012), Kamu İlköğretim Okulu Müdürlerinin Kişisel İnisiyatif Alma Durumları ve Öz-yeterlilikleriyle İlişkisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Aydın, İnyet, (2012a), Eğitim ve Öğretimde Etik, Ankara: Pegem Akademi.

Aydın, İnyet, (2012b), Yönetmel, Mesleki ve Örgütsel Etik, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Balcı, Ali, (2010), Açıklamalı Eğitim Yönetimi Terimleri Sözlüğü, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Başaran, İbrahim Ethem, (2000), Eğitim Yönetimi, Nitelikli Okul, Ankara: Feryal Matbaacılık.

Brinkmann, Johannes, (2007), "Responsibility Sharing (Elements of a Framework for Understanding Insurance Business Ethics)", Research in Ethical Issues in Organizations, 33:85-113.

Brinkmann, Johannes, (2013), Combining Risk and Responsibility Perspectives: First Steps. Journal of Business Ethics, 112:567-583.

Bursalıoğlu, Ziya, (2005), Eğitim Yönetiminde Teori ve Uygulama, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Çelik, Vehbi, (2013), Eğitimsel Liderlik, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Çümen, Servet, (2014), Okul Yöneticilerinin Karşılaştıkları Yönetmel Sorunlar Hakkındaki Düşünceleri Zonguldak İli Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi, İstanbul.

Demirtaş, Hasan ve Özer, Niyazi, (2014), "Okul Müdürlerinin Bakış Açısıyla Okul Müdürlüğü", Kastamonu Eğitim Dergisi, XXII,1:1-24.

Denig, Stephen ve Quinn, Terrence, (2001), "Ethical Dilemmas for School Administrators", High School Journal, LXXXIV, 4:43 - 57.

Devellioğlu, Ferit, (2001), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara: Aydın Yayınları.

Diñer, Ömer ve Fidan, Yahya, (1996), İşletme Yönetimi, İstanbul: Beta Yayınları.

Doğan, Selen ve Karataş, Abdullah, (2012), "Örgütlerde Sosyal Sorumluluk Bilinci ve Güven Ortamının Oluşturulmasında Etiğin Önemi", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, XXVI, 1:93-109.

Drucker, Peter, (1994), Yönetim, Görevleri, Sorumlulukları, Uygulamaları, Fa-toş Dilber (Çev.), Ankara: ODTÜ Yayınları.

Erdem, Ali, Rıza (1997), “İçerik Kuramları ve Eğitim Yönetimine Katkısı”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3:68-77.

Fişek, Kurthan, (2011), Yönetim, Ankara: Kilit Yayınları.

Gomez, Laura, Liliana, (2008), Voluntary Action and Responsibility in Aristotle, Web: www.academia.edu/4880228/Voluntary_Action_and_Responsibility_in_Aristotle adresinden 13 Eylül 2013 tarihinde alınmıştır.

Gökçe, Orhan, (2006), İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Gözler, Kemal, (2013), İdare Hukuku, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Henderson, James ve Hoy, Wayne, (19-23 March 1982), Leader Authenticity: The Development and Test of an Operational Measure, Paper presented at the American Educational Research Association 66th, New York, USA.

Hoy, Wayne ve Miskel, Cecil, (2010), Eğitim Yönetimi, (Çev. Ed. S. Turan), Ankara: Nobel Yayınları.

Kantos, Zehra, Ertan, (2010), İlköğretim Okulu Yönetici ve Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Kamu ve Özel İlköğretim Okulları için Bir Hesap Verebilirlik Modeli, (Yayımlanmamış Doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Karip, Emin, (2004), “Yönetim Biliminin Alanı ve Kapsamı”, Eğitim ve Okul Yöneticiliği El Kitabı, (ed. Yüksel Özden), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 1-39.

Koç, Yağmur, (2015), Kamu Ortaöğretim Okulu Müdürlerinin Hukuksal Yetkilerini Kullanımına İlişkin Görüşleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Mallia, Margaret, (5-8 July 1992), The Principal as Manager, Paper presented at The Australian National Conference of The Australian Council For Educational Administration, Darwin, Australia.

Nyhan, Ronald, (2000), “Changing The Paradigm, Trust And Its Role in Public Sector Organizations”, American Review of Public Administration. XXX, 1:87-109.

Roochnik, David, (2007), “Responsible Fictions”, Responsibility, (ed. Darling-Smith B. vd.), Plymouth: Lexington Press, 15-26.

Smit, Arnold, (2013). “Responsible Leadership Development Through Management Education: A Business Ethics Perspective”, African Journal of Business Ethics, VII, 2:45-51.

Tathioğlu, Kasım, (2014), “Üniversite Öğrencilerinin Baş Faktör Kişilik Kuramına Göre Kişilik Özellikleri Alt Boyutlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, Tarih Okulu Dergisi, VII, 17:939-971.

Taymaz, Haydar, (2000), Okul Yönetimi, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Tozkoparan, Güler, (2013), “Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Çatışma Yönetim Tarzlarına Etkisi: Yöneticiler Üzerinde Bir Araştırma”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, IX, 2:189-231.

Turan, Hatice, (2007), Çankaya İlçesinde Görev Yapan İlköğretim Okul Müdürlerinin Yönetim İşlevlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Sorun Çözme Uygulamaları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Türkeri, Mehmet, (2008), Etik Kuramları, Ankara: Lotus Yayınları.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, (2011), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Ercan, (2006), Okullardaki Örgütsel Güven Düzeyinin Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Özellikleri ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.

Yılmaz, Nihat ve Doğan, Kadir, Caner (2013), “Max Weber’de Etik-Siyaset İlişkisi”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, VIII, 6:881-893.

Extended Abstract:

The concept of responsibility involves answering questions about who or what is taking any action and what the action has led to (Roochnik, 2007). The concept of responsibility has been the subject of research of many philosophers and scientists from past to present and has been defined in different ways. According to Aristotle, man is responsible for his free will because of his behavior. In addition, Kant defines the person who fulfills the necessity of the necessary action, in other words, the person who fulfills his / her responsibility as moral person.

Responsibilities for managers are the specific behavior and compliance with established rules. In other words, the rules to be followed by the managers in the office determine their responsibilities. The responsibility is not only the obligation to act according to the rules, but also the ability of an administrator to fulfill his duty in the best way possible (Taymaz, 2000). Responsibility is defined as the obligation to carry out a job in the desired quality and quantity. In this respect, the reasons that reveal the obligation to do business in an organization should be considered. There are two main sources in an organization that have to do business. These are the self-conscience and the managerial power of the organization. A person's own conscience brings "willing to take responsibility" and managerial power reveals "to be responsible" (Başaran, 2000).

To be able to take additional responsibilities in management activities, to take initiative despite the risk and to be proactive. Without risk concerns, administrators who can take the initiative can take the lead in leadership. The responsibilities of the administrators are overloaded as an indicator of effectiveness in management (Drucker, 1994) and commitment to work (Karip, 2004). Administrators who can take extra responsibility can be associated with the concept of responsible leadership.

Responsibility to act responsibly and assume responsibility as one of the technical skills of the education manager is one of the indicators of effectiveness in management. One of the ethical principles to be complied with in school management is responsibility (Aydın, 2012a). A leading school administrator should give his staff some responsibilities, share their competence, encourage them to take responsibility, and consult with them on administrative matters when necessary (Mallia, 1992).

In general, school administrators are responsible for carrying out all activities of the school in accordance with the objectives sought. School administrators have responsibilities set by law. In some cases, however, school administrators volunteer to undertake some additional responsibilities even if they are not legally obligated. Our main motivation for this study is to demonstrate the responsibilities that school administrators think they should have in addition to their responsibilities set by law.

This research is designed based on the phenomenological qualitative research method and participants of this study are 69 school administrators working in Ankara. In the study group, maximum diversity sampling was used. The interviews with the participants were deciphered and converted into text. Interviews on text were again analyzed with content analysis method.

The majority of school administrators think they have sufficient responsibility and state that their existing responsibilities must be balanced with authority instead of additional responsibility. School administrators stated that they already had enough responsibilities and experienced problems in their answers to the question. In addition, some school administrators volunteer to undertake additional responsibilities about staff and financial affairs. School managers, while fulfilling their responsibilities arising from the legislation, very often experienced financial problems that they say they need to have some additional responsibilities. It is observed that school administrators believe that the schools can solve the financial resource problem when given authority. For this reason, the participants think that the school budget and the PTA's all the responsibility should be given to them.

According to the results of the study, it is seen that the school administrators want to work in a more autonomous position in personnel management regarding the selection of personnel, determination of personal rights and taking responsibility for all awards and penalties. As a result, the majority of school administrators think that they are adequately responsible. In addition to this, the school administrators say that their responsibility should be balanced with the same amount of authority instead of additional responsibility. In addition, school administrators want to have additional responsibilities for staffing and financial affairs. Based on the results of the research, it can be recommended that in order to fulfill all responsibilities defined in the legislation, the school administrators should be provided with additional responsibilities in terms of personnel management and budget management in order to fulfill all responsibilities defined in the legislation.

Hava Aracı Bakım Tip Eğitimi Bilgi Sınav Sorularının Madde Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi ve İyileştirilmesi

Evaluating and Improving Aircraft Maintenance Type Training Information Exam Questions Using Item Analysis Method

Dr. Gürkan AÇIKEL*

Öz:

Hava araçları veya komponentlerinin uçuşa elverişliliğini sağlamak üzere bakım işlemlerini yapabilmek için ulusal veya uluslararası mevzuatlara uygun olarak alınmış, geçerli bir hava aracı bakım personeli lisansına sahip olmak gereklidir. Hava araçları; üreticilerine, boyutlarına, kullanılan motor tiplerine veya uçuş karakteristiklerine göre çok değişik tiplerde üretilir. Farklı uçak tiplerinin bazıları temelde aynı gözükmele birlikte detayda tasarım veya teknolojik açıdan farklıdır. Hava aracı bakım lisansına sahip bir kişinin, belirli bir hava aracı tipi üzerinde yetkilerini kullanabilmesi için, ilgili uçak tipinin de lisansına işlenmiş olması gereklidir. Mevzuatlar tarafından belirlenen uçak tipleri üzerinde verilen eğitim bilgi ve pratik eğitimden oluşur. Bilgi eğitimi test sınavı ile pratik eğitim ise pratik değerlendirme ile ölçülür.

Hava aracı bakım tip eğitiminde ulusal ve uluslararası mevzuat gereği konular hava araçları sistem fonksiyonlarına göre ana başlıklar halinde basitten karmaşığa doğru üç seviyede ve önceden belirlenmiş sürelerle anlatılmaktadır. Eğitim sürecinin sonunda kursiyerler bilgi sınavına girmektedirler.

Yapılan bilgi sınavında, programdaki her ders saati başına, en az bir soru sorulmaktadır. Sınav kitapçığı hazırlanırken sorular bütün bölümlerde seviyelerine göre ve ders saatlerine göre dengeli bir şekilde seçilmelidir. Dolayısıyla her konuda hangi seviyede kaç saat ders anlatılmışsa aynı oranda soru sorulmalıdır. Bilgi sınavı sonrasında sınav sonuçları analiz edilerek, sınavda sorulan soruların değerlendirilmesi yapılmalıdır. Bu değerlendirmeye göre eğitim ihtiyaç analizleri güncellenmeli, sorumlu olduğu tespit edilen soruların da soru bankasından çıkarılmaları veya düzeltilmesi gereklidir. Sınava giren kursiyerlerin önceden belirlenmiş zorluk seviyesi düşük olan sorularda daha başarılı olmaları, zorluk seviyesi arttıkça da başarı seviyelerinin düşmesi beklenir. Bu çalışmada madde analizi yönteminin hava aracı bakım tip eğitimi bilgi sınavlarının değerlendirilmesinde kullanılabilirliği araştırılmıştır. Yapılan sınavların madde analizine göre zorluk seviyeleri önceden belirlenmiş soruların, madde güçlüğü ve ayırt edicilik gücü analiz edilmiştir.

Anahtar sözcükler: hava aracı bakım eğitimi, tip eğitimi, hava aracı bakımı, hava aracı bakım lisansı, Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, madde analizi, madde güçlüğü, madde ayırt ediciliği

Abstract:

It is necessary to have a valid aircraft maintenance personnel license in accordance with national or international regulations in order to carry out maintenance to ensure the airworthiness of aircraft or aircraft components. There are many different types of aircraft being produced according to manufacturers, sizes, engine types and flight characteristics. Some of the different types of aircraft appear to be same, but differ in design or technology in detail. Maintenance personnel having aircraft maintenance license must also have aircraft type rating of particular aircraft on his license to authorization of this aircraft type. Maintenance training on specific aircraft types determined by aviation regulations consist of theoretical and practice training. Theoretical training measured by test exam, practical training measured by practical assessment.

In aircraft maintenance type training, aircraft system functions grouped subjects are discussed at three levels from simple to complex in main headings in the predetermined period of time, in accordance with requirements of national and international regulatory issues. Trainees take the theoretical exam at the end of training period. At least one question is asked per hour of the course in the theoretical examination. When preparing the examination booklet, the questions should be selected in a balanced manner according to the levels in all the sections and the course hours. Thus, the same rate of question should be asked for subjects according to their lesson hours discussed and levels. At the end of theoretical examination, each asked question must be evaluated by analyzing examination results. Training needs analysis must be updated, questions that are determined to be problematic should be removed from the questionnaire or corrected. Trainees entering the examination should be more successful in the case of low pre-determined difficulty levels, and success levels should be expected to decrease as the level of difficulty increases. In this study, the possibility of using the item analysis method in evaluating the aircraft maintenance type training theoretical examinations was investigated. According to the item analysis results; item difficulty, item discrimination of the difficulty level pre-determined questions were analyzed.

Key words: aircraft maintenance training, type training, aircraft maintenance, aircraft maintenance license, European Union Aviation Safety Agency, Turkish General Directorate of Civil Aviation, item analysis, item difficulty, item discrimination

Giriş:

Hava araçlarının ticari olarak yolcu ve kargo taşımada kullanılmaya başlanmasından sonra hava taşımacılığın emniyetle yapılabilmesi için düzenlemelere gereksinim duyulmuş uluslararası ve ulusal düzeyde düzenleyici mevzuatlar hazırlanmıştır. Türk Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Avrupa Birliği ile uyum çalışmaları kapsamında Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı (EASA) kuralları ile uyumlu yönetmelikler ve talimatlar hazırlamıştır. Türkiye’de havacılık kuralları Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı (EASA) kuralları ile uyumlu olarak hazırlanmış yönetmelikler, talimatlar ve genelgelerle düzenlenmektedir.

Hava aracının bakımı ile ilgili olarak hazırlanan mevzuatlar sırasıyla şöyle özetlenebilir. Her hava aracı işletmecisinin hava araçlarının sürekli olarak emniyetle uçabilirliğini sağlamak için bakımlarını takip etmeleri ve yapturmaları yani bakımları yönetmeleri gerekir. EASA üyesi ülkelerde bu süreç EASA tarafından yayınlanan Part-M (Continuing Airworthiness Management) ile Türkiye’de ise Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) tarafından yayınlanan SHY-M Sürekli Uçuşa Elverişlilik ve Bakım Sorumluluğu Yönetmeliği ve SHT-M Sürekli Uçuşa Elverişlilik ve Bakım Sorumluluğu Talimatı ile düzenlenir.

Ticari hava taşımacılığında kullanılan hava araçlarının bakımları sadece belli şartları taşıyan onaylı hava aracı bakım kuruluşlarında gerçekleştirilebilir. Hava aracı bakım kuruluşlarının uymak zorunda olduğu mevzuat EASA üyesi ülkeler veya bu ülke hava araçlarına bakım hizmeti verecek kuruluşlar için EASA Part-145 (Approved Maintenance Organizations) Türkiye’de ise SHY-145 Onaylı Hava Aracı Bakım Kuruluşları Yönetmeliği ve SHT-145 Onaylı Hava Aracı Bakım Kuruluşları Talimatıdır. SHY-145 onaylı hava aracı bakım kuruluşlarında eğitimli ve belirli özellikleri taşıyan lisanslı hava aracı bakım teknisyenlerinin çalıştırılması gerekir. Hava aracı bakım teknisyeni lisansına sahip olabilmek için gerekli olan şartlar EASA üyesi ülkeler veya EASA Part-145 bakım kuruluşlarında çalışacak personel için EASA Part-66 (Maintenance Certifying Staff), Türkiye’de ise SHY-66 Hava Aracı Bakım Personeli Lisansı Yönetmeliğinde ve SHT-66 Hava Aracı Bakım Personeli Lisansı Talimatında açıklanmıştır. Hava aracı bakım teknisyenlerinin eğitim görecekları eğitim kuruluşlarının sahip olması gereken şartlar da EASA için EASA Part-147 (Organizations Training Part-66 License Applicants) Türkiye için ise SHY-147 Hava Aracı Bakım Eğitimi Kuruluşları Yönetmeliğinde ve SHT-147 Hava Aracı Bakım Eğitimi Kuruluşları Talimatında açıklanmıştır.

Alanyazın:

Türkiye’de hava aracı bakım eğitimi Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) tarafından yayınlanan mevzuata uygun olmalıdır. SHGM mevzuatı hazırlanırken Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı (EASA) kuralları esas alınmıştır. Bu bölümde hava aracı bakımı ve bakım eğitimi ile ilgili mevzuat hakkında ve hava aracı bakım tip bilgi eğitiminin sonunda yapılan test sınavının ve eğitimin kalitesini arttırmak için uygulanan madde analizi tekniği ile ilgili bilgi verilmiştir.

Türkiye’de Yürürlükte Olan Sivil Havacılık Mevzuatı

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından hava aracı bakımı ve bakım eğitimi ile ilgili SHY/SHT-M, SHY/SHT-145, SHY/SHT-66 ve SHY/SHT-147 yönetmelik ve talimatları hazırlanmıştır. Bu yönetmelik ve talimatlar EASA tarafından hazırlanan Avrupa komisyon düzenlemesi EC 2042/2003’ün Ek 1 Part-M, Ek 2 Part-145, Ek 3 Part-66 ve Ek 4 Part-147 eklerine uygun olarak hazırlanmıştır.

Sürekli Uçuşa Elverişlilik ve Bakım Sorumluluğu Yönetmeliğinin (SHY-M) amacı, sivil hava taşımacılığı yapmak üzere yetkilendirilen hava taşıma işletmelerinin bünyelerinde bulunan hava araçlarına uçuşa elverişlilik sertifikası düzenlenmesi, faaliyette bulunduğu süre boyunca sürekli uçuşa elverişliliğinin sağlanması için gereken bakım sisteminin kurulması ve önlemlerin alınması konusundaki usul ve esasları düzenlemektir (SHGM 2012).

Sürekli Uçuşa Elverişlilik ve Bakım Sorumluluğu Talimatının (SHT-M) amacı, 20.12.2012 tarih ve 28503 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan Sürekli Uçuşa Elverişlilik ve Bakım Sorumluluğu Yönetmeliğinin (SHY-M) uygulanmasına ilişkin usul ve esasları düzenlemektir. SHT-M talimatının kapsamı SHY-M Sürekli Uçuşa Elverişlilik ve Bakım Sorumluluğu Yönetmeliği’ne uygun şekilde; hava taşımacılığı yapmak üzere Genel Müdürlük tarafından yetkilendirilmiş veya Genel Müdürlük tarafından uygun görülmüş kurum veya kuruluşlarca yetkilendirilmiş gerçek kişi ve tüzel kişiler ile bu amaçla kullanılacak hava araçlarını ve hava araçlarına takılan her tür komponent de dahil olmak üzere, sürekli uçuşa elverişlilik hizmeti vermek üzere yetkilendirilmiş kuruluşları ve bu kuruluşlarda görev yapan yönetici ve ilgili teknik personeli ve sürekli uçuşa elverişliliğin sağlanması için alınacak önlemleri kapsar (SHGM 2018: 1).

Onaylı Hava Aracı Bakım Kuruluşları Yönetmeliğinin (SHY-145) amacı kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişilere ait işletmelerin her türlü sivil hava araçları için onaylı bakım kuruluşu olarak yetkilendirilmesi için sahip olması gereken nitelikler ile faaliyetlere ilişkin usul ve esasları düzenlemektir (SHGM 2013).

Onaylı Hava Aracı Bakım Kuruluşları Talimatının (SHT-145) amacı 11.06.2013 tarih ve 28674 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Onaylı Hava Aracı Bakım Kuruluşları Yönetmeliğinin (SHY-145) uygulanmasına ilişkin usul ve esasları düzenlemektir. SHT-145 talimatı Onaylı Hava Aracı Bakım Kuruluşları Yönetmeliğine

(SHY-145) uygun şekilde, sivil hava araçlarına veya komponentlerine bakım hizmeti vermek üzere yetkilendirilmiş kuruluşları ve bu kuruluşlarda görevli yönetici ve personeli kapsar (SHGM SHT-145 2018: 1).

Hava Aracı Bakım Personeli Lisansı Yönetmeliğinin (SHY-66) amacı sivil hava araçlarına bakım yapacak bakım personeli için düzenlenecek lisanslara ilişkin usul ve esasları belirlemektir (SHGM SHY 66 2013).

Hava Aracı Bakım Personeli Lisansı Talimatının (SHT-66) amacı, 30.10.2013 tarih ve 28806 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan Hava Aracı Bakım Personeli Lisansı Yönetmeliği SHY-66'nın uygulanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemektir. SHT-66 talimatı, Hava Aracı Bakım Personeli Lisansı Yönetmeliği kapsamında hava aracı bakım lisansı talebinde bulunan veya lisansa sahip gerçek kişileri, bu amaca uygun olarak eğitim veren yetkili kurum ve kuruluşlar ile lisanslı bakım personeli istihdam eden yetkili bakım kuruluşları ile yöneticilerini kapsar (SHGM SHT-66 2015: 1).

Hava Aracı Bakım Eğitimi Kuruluşları Yönetmeliğinin (SHY-147) amacı, hava aracı bakımı alanında eğitim vermek ve bu eğitimlere ilişkin sınavları yapmak üzere talepte bulunan kuruluşların yetkilendirilmeleri ile bu kapsamda yapılacak çalışmaların usul ve esaslarını belirlemektir (SHGM SHY-147 2012).

Hava Aracı Bakım Eğitimi Kuruluşları Talimatının (SHT-147) amacı 18.8.2012 tarihli ve 28388 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Hava Aracı Bakım Eğitimi Kuruluşları Yönetmeliğinin (SHY-147) uygulamasına ilişkin usul ve esasları düzenlemektir. SHT-147 talimatı Hava Aracı Bakım Eğitimi Kuruluşları Yönetmeliğine uygun şekilde; Türkiye'de yerleşik olan hava aracı bakım eğitimi kuruluşlarını, bu kuruluşlarda görev yapan ilgili personel ile sertifikasyon uygulanacak gerçek ve tüzel kişileri kapsar (SHGM SHT-147 2016: 1).

Hava Aracı Bakım Eğitim Süreci

Hava araçları veya komponentlerinin uçuşa elverişliliğini sağlamak üzere muayene, tamir, yenileme, kontrol ve servisi içeren tüm bakım işlemlerini yapabilmek için SHT-66 talimatına uygun olarak alınmış, geçerli bir Hava Aracı Bakım Personeli Lisansına sahip olmak gereklidir (SHGM SHT-66 2015: 4).

Hava aracı bakım lisansları bakım yapılacak hava araçlarının özelliklerine ve bakım fonksiyonlarına göre kategorilere ayrılır. Bu kategoriler A, B1, B2, B3 ve C olmak üzere 5 temel gruba ayrılmıştır. Kategori A ve B1; uçak, helikopter, türbinli ve pistonlu motorların bileşimlerine göre aşağıdaki şekilde alt kategorilere ayrılmıştır:

- a) A1 ve B1.1 Türbinli Uçaklar
- b) A2 ve B1.2 Pistonlu Uçaklar
- c) A3 ve B1.3 Türbinli Helikopterler
- d) A4 ve B1.4 Pistonlu Helikopterler

Kategori B3 maksimum kalkış ağırlığı 2.000 kg veya daha aşağı olan piston motorlu basınçlandırılmamış uçaklar için geçerlidir (SHGM SHY-66 2013).

Hava aracı bakım lisansları uçak tiplerine göre aşağıdaki gruplarda sınıflandırılır:

Grup 1: Kompleks motorlu uçaklar, çok motorlu helikopterler, maksimum onaylı uçuş irtifa seviyesi FL290 (29000feet/8839metre) değerini aşan uçaklar, elektromekanik uçuş kumanda sistemlerine sahip hava araçları veya Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından farklı bir hava aracı tipi olduğu kabul edilen hava araçları,

Grup 2: Alt gruplara ait ve Grup 1'den farklı olan hava araçları (SHGM SHY-66 2013: 2).

Ticari hava taşımacılığında genellikle Grup 1 kategorisinde hava araçları kullanılır. Bu hava araçlarında hat bakımı dışındaki üs bakımlarda çalışabilecek personelin B1.1 veya B2 lisansına sahip olması gereklidir. Hava aracı bakım sektöründe de ağırlıklı olarak B1.1 ve B2 kategorisinde lisansa sahip bakım personeli istihdam edilmektedir. Bir B1.1 veya B2 lisansı aşağıda sıralanan üç yol izlenerek elde edilebilir.

Kalifiye eleman yetiştiren bir eğitim kurumundan mezun olunmaması halinde, operasyondaki hava aracı üzerinde 5 yıllık bakım deneyiminin olması,

Aşağıda belirtilen durumlara ilave olarak operasyondaki hava aracı üzerinde üç yıllık bakım deneyiminin olması,

a) B1.1 için: SHY-147 temel eğitim onayı olmayan havacılık okullarının Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından tanınan gövde-motor bölümleri ile mekanik konulu bir alanda (motor, makine, mekatronik, vb.) teknik bir eğitimi başarıyla tamamlamış olmak,

b) B2 için: SHY-147 temel eğitim onayı olmayan havacılık okullarının Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından tanınan elektrik-elektronik bölümleri ile elektrik veya elektronik alanlarında mezunları kalifiye eleman sayılan teknik bir eğitim almış olmak,

Başvurulan kategorinin alınan eğitime paralel olması durumunda (aksi hallerde 1. maddedeki deneyim süresi uygulanır) SHY-147 Yönetmeliği gereğince onaylanmış bir temel eğitim kursunu tamamlamış ve operasyondaki hava aracı üzerinde 2 yıllık bakım deneyimi olması (SHGM SHT-66 Ek.1 2015: 9).

Ülkemizde hava araçlarında bakım teknisyeni olarak çalışmak isteyen kişiler yukarıdaki üç yöntemden birisini kullanarak bakım teknisyeni olabilirler. Ülkemizde 2. maddeye göre tanınan okul statüsünde lise ve yükseköğretim seviyesinde ve 3. maddeye göre SHY-147 yönetmeliğine göre onaylanmış yükseköğretim veya kurs seviyesinde eğitim kurumlarımız mevcuttur. Teknisyen adaylarının temel deneyim seviyelerinin yanında modüller halinde verilen temel bilgi seviyelerini de girdikleri sınavlar ile ispatlamaları gereklidir.

Hava araçları; üreticilerine, boyutlarına, kullanılan motor tiplerine veya uçuş karakteristiklerine göre çok değişik tiplerde üretilir. Bu uçak tipleri temelde aynı gözükmeyle birlikte detayda tasarım veya teknolojik açıdan farklıdır. Bu uçaklar Boeing B737, Airbus A320 gibi tiplerde üretilmektedirler. Bu uçak tiplerine özgü sistemleri ve bakım yöntemleri mevcuttur ve aynı zamanda ayrı uzmanlık ve tip eğitimi gerektirir.

SHY-66 hava aracı bakım lisansına sahip bir kişinin, belirli bir hava aracı tipi üzerinde yetkilerini kullanabilmesi için, ilgili uçak tipinin lisansına işlenmiş olması gereklidir (SHGM SHY-66 2013). SHY-147 yönetmeliği tarafından belirlenen uçak tipleri üzerinde verilen eğitim bilgi ve pratik olmak üzere iki ayrı bölümden oluşur. Bilgi eğitimi test sınavı ile pratik eğitim ise pratik değerlendirme ile ölçülür. (SHGM SHT-66 2015: 3).

Hava Aracı Bakım Tip Eğitim Seviyeleri

Hava aracı bakım tip bilgi eğitimleri eğitimin amaçlarına, derinliğine ve ulaşılacak istenen bilgi seviyesine göre üç seviyede verilmektedir.

Seviye 1: Hava Aracı Bakım El Kitabında verilen veya Uçuşa Elverişliliğin Sürekliliği için yayınlanan talimatlarda ortaya konan ana hatlar doğrultusunda hava aracı gövde, sistem ve güç sistemlerine genel bakışı içerir. Konular basit ve detaya girilmeden verilir.

Seviye 2: Sistemlerin amacı ve konumları, kumandaları, göstergeleri ve ana komponentlerine ilişkin temel sistem özeti ile servis ve küçük çaplı arıza giderme dahil olmak üzere, konunun bilgi ve pratik yönlerine ilişkin genel bilgi verilmesini içerir.

Seviye 3: Bakım el kitabı seviyesinde detaylı açıklama, çalıştırma, komponent lokasyonu, söküm/takım, test ve arıza giderme prosedürlerini içerir (SHGM SHT-66 Ek-1.e 2015: 2).

Hava aracı bakım tip bilgi eğitimi eğitim ihtiyaç analizlerinde belirtilen konuları ve seviyeleri kapsayacak şekilde önceden belirlenmiş ders programına göre verilir. SHT-66 Ek 1'e mevzuatında tip eğitimlerinde hava araçları sistemlerinin işlevlerine göre gruplanmış, her bölümün lisans alt kategorisine göre hangi seviyede anlatılacağı önceden belirlenmiştir. Örneğin motor ile ilgili tüm bölümler B1.1 teknisyenine seviye 3 olarak anlatılırken, havacılık elektroniği ile ilgili sistemler B2 teknisyenine seviye 3 olarak anlatılır.

Bilgi eğitiminin sonunda SHT-66 Talimatı Ek-1.e'ye göre aşağıdaki şartlara uygun olacak şekilde bilgi sınavı yapılır (SHGM SHT-66 Ek-1.e: 2015: 11).

Tip eğitimi sınavları tip eğitimi tablolarında belirtilen içeriklere göre hazırlanmalı ve uygulanmalıdır.

Tip eğitimi bilgi sınavları, aşağıda belirtildiği şekilde, test (çoktan seçmeli) olarak bilgisayar ortamında veya kâğıt kullanılarak yapılmalıdır. Sözlü sınav yapılamaz.

Sınavlar sadece Türkçe veya İngilizce yapılmalıdır.

Her bir sınavdan geçme notu %75'tir. Gerekli görülen doğru sayıda ve seviyede soru içermedikleri sürece, modül sonu aşama sınavları final sınavının bir parçası olarak kullanılamaz.

Tip eğitimi sınavının birkaç sınava bölüldüğü durumlarda, her bir sınavdan en az %75 not ile geçilir.

Her bir soru cevaplama süresi en fazla 90 saniyedir.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, kursu onaylarken, soru sayısını ve seviyesini değerlendirir. Soru sayısı, öğretim saati başına en az bir soru olmalıdır. Her bir bölüme ve seviyeye ilişkin soru sayısı aşağıdakiler ile orantılı olmalıdır:

- Söz konusu bölümde ve seviyede yapılan eğitim saati sayısı;
- Eğitim ihtiyaçları analizi ile belirlenmiş olan öğrenme amaçları.

Yapılacak sınavlarda eğitim içeriğinden daha düşük seviyeli sorularda, her bir ders saati seviyesine uygun seçilen sorulara ilave olarak kullanılabilir. Ancak bu tip sorular sınav sonucunu etkilemeyecek sayıda olmalıdır.

Madde Analizi

Madde analizi, testin geliştirildiği grupta maddelerin kalitesi ile ilgili göstergelerin elde edildiği bir süreçtir. Bu süreçte maddelerin niteliği ile ilgili olarak birçok gösterge elde edilmekle birlikte, sıklıkla başvuru indeksler madde güçlük indeksi ile madde ayırt edicilik indeksidir (Kilmen 2017: 328).

Eğitimde kullanılan ölçme araçlarının (sınavların) birimi sorulardır. Sınavlarda yer alan sorular her zaman soru cümlelerinden oluşmadığı için sınav sorularına genel anlamda "madde" adı verilmektedir. Özetle madde analizinin, soru analizi anlamına geldiği ifade edilebilir (Güler 2015: 127).

Madde analizi test geliştirme sürecinin önemli bir parçasıdır. Test uygulamasından sonra testi hazırlayıp geliştirenler, her bir test maddesinin madde seçimine kaynaklık eden iki önemli standardı karşılayıp karşılamadığını kontrol etmelidir. Bunlar her bir maddenin zorluk derecesini ve uygun güçlük düzeyine sahip olup olmadığını gösteren, madde güçlük indeksi ve her bir maddenin testin ölçtüğü kabul edilen özelliği ne derecede temsil ettiğinin derecesini veren, madde ayırt edicilik gücü indeksidir (Kan 2011: 249).

Madde Güçlüğü İndeksi

Madde güçlük indeksi testi alan grubun test maddelerini doğru ya da yanlış cevaplamalarıyla ilgili indekstir ve maddeyi doğru cevaplayanların tüm gruba olan oranıdır. Bu indeks, maddenin söz konusu gruba göre ne kadar zor ya da kolay olduğunu gösterir (Kan 2011: 249).

Bir testteki maddelerin zorluk dereceleri, sayısal bilgilere dayanılarak verilir. Madde güçlük indeksi maddenin uygulandığı grupta maddenin doğru yanıtlanma oranıdır. Madde güçlük indeks değeri 0 ile 1 arasında değişken değerler alır. Testin son şekli için en uygun madde güçlük indeksinin kaç olacağı testin amacına bağlıdır. Eğer ölçme aracıyla testi alan kişiler arasından en başarılı olanlar seçilmek isteniyorsa madde güçlük indeksleri küçük diğer bir deyişle maddeler zor olmalıdır. Ölçülen özellik bakımından en geride olan bireyleri bulmak için uygulanan testlerde kolay maddelerin yer alması istenir. Bu özel amaçların dışında genel amaçlı testlerde orta güçlükteki maddelerin çoğunlukta olması beklenir. Orta güçlükteki ayırt edicilik gücü indeksleri yüksek maddelerin, testin güvenilirliğine daha fazla katkı getirdiği düşünülmektedir (Kilmen 2017: 328-329).

Madde güçlüğü'nün orta değeri 0,50'dir. Bu değer ilgili maddenin orta güçlükte olduğunu göstergesidir. Madde güçlüğü sıfıra yaklaştıkça madde zorlaşır, madde güçlüğü 1'e yaklaştıkça kolaylaşır (Güler 2015: 131).

Madde Ayırt Edicilik Gücü İndeksi

Madde ayırt ediciliği bir maddenin bilenleri bilmeyenlerden ayırabilmesinin derecesini verir. Madde ayırt edicilik indeksi bir maddenin çok önemli bir istatistiğidir ve o maddenin güvenilirlik ölçütünü verir. Bir maddenin teste alınıp alınmayacağına karar verilirken madde ayırt ediciliğinin yüksek olmasına bakılır (Güler 2015: 131).

Madde analizinde hedef, maddenin testten yüksek puan alanlar tarafından doğru yanıtlanıp, testten düşük puan alanlar tarafından yanıtlanamaması veya daha az sayıda doğru yanıtlanmasıdır. Madde ayırt edicilik indeksi bu durumun göstergesi olarak kullanılır. -1 ile +1 arasında değişen değerler alır. Değerin +1'e yaklaşması üst gruptaki bireylerin çoğunun bu soruyu doğru yanıtladığını yani anahtar seçeneğe yöneldiği, alt gruptaki bireylerin çeldiricilere yöneldiğinin göstergesidir. Ayırt edicilik değerinin -1'e yaklaşması alt gruptaki bireylerin doğru yanıtı üst gruptaki bireylerin ise çeldiricilere yöneldiğini gösterir (Kilmen 2017: 333).

Madde ayırt edicilik gücü aşağıdaki eşitlik kullanılarak hesaplanabilir (Güler 2015: 132).

$$Mag = \frac{\text{Üst grupta doğru cevaplayan ögr. sayısı} - \text{Alt grupta doğru cevaplayan ögr. sayısı}}{\text{Toplam ögr. sayısı} / 2}$$

Madde ayırt edicilik gücü indeksi her bir test maddesinin, testle ölçülmek istenen özelliği ne oranda yansıttığı mantığına dayalıdır. Bireylerin belli bir özelliği ölçmeye dönük yazılmış maddelere verdikleri cevapların bu yapının tamamını temsil eden testin tümünden elde edilen puanlarla ne derece ilişkili olduğunu ifade eder. Madde ayırt edicilik gücü indeksi test geliştiricilere ölçülmek istenen özelliğe uygun olanla olmayanı ayırabilecek düzeyde iyi ve kaliteli maddelerin seçilmesine, kötü ve amaca hizmet etmeyen maddelerin testten çıkarılmasına olanak sağlar (Kan 2011: 251).

Araştırma Problemi:

Hava aracı bakım tip bilgi eğitimi sonrasında yapılan sınavlarda zorluk seviyeleri önceden belirlenmiş sorulardan oluşan çoktan seçmeli üç seçenekli bir test uygulanmaktadır. Yapılan bu sınavda seviye 1 sorularının madde güçlüğü'nün 1 değerine yakın, madde ayırt ediciliğinin de düşük olması beklenir. Seviye 3 soruların madde güçlüğü'nün 0 değerine yaklaşması ve madde ayırt ediciliğinin de artması amaçlanır. Araştırmada “zorluk seviyeleri önceden belirlenmiş soruların zorluk seviyelerinin, yapılan sınavların madde analizleri sonuçlarına göre elde edilen, madde güçlük ve madde ayırt edicilik indeksi ile tutarlı bir ilişkisi var mıdır?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Yöntem:

Araştırmada sayısal araştırma yöntemlerinden madde analizi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler Anadolu Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi Hava Aracı Bakım Tip Eğitim Kuruluşunda yapılan bilgi sınavlarından seçilen nispeten yüksek katılımcılı bir örneklemeden elde edilmiştir. Bakım Tip Eğitimi özel şartlar taşıyan ve sınırlı sayıda kursiyere verilen bir eğitimidir. Bu nedenle sınıf mevcutları sınırlıdır. Tip eğitim bilgi sınavlarında verilen her ders saati için en az bir test sorusu hazırlanmalıdır. Mevzuat gereği üç seçenekli soru tipi kullanılmaktadır. Bilgi sınavında geçme notu en az %75 puandır. Sınav soru sayısı tam %75 not alacak şekilde ayarlanmalıdır. Bu nedenle sınavda başarılı olan adaylar %75 ile %100 puan almaktadır. Tip eğitimine ve sınavına katılan kursiyer profili motivasyonu yüksek yetişkinlerden oluşmaktadır.

Verilerin işlenmesi için TAP (Test Analysis Program) paket programı (Brooks vd. 2005) kullanılmıştır. Örneklemede katılımcı sayısı 9 olan 40 soru sayılı bilgi sınavının madde analizi yapılmıştır.

Bulgular ve Yorum:

TAP programı ile verilerin işlenmesinden sonra aşağıdaki Tablo 1’de verilen sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde madde zorluk ortalamasının 0,875 ve madde ayırt edicilik indeks ortalamasının ise 0,175 olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak yapılan sınavın kolay olduğu veya katılımcıların başarı oranlarının yüksek ve yakın olduğu söylenebilir. Sınav sonuçlarına göre en yüksek puan alan aday 40 sorudan 38’ini doğru cevaplamış ve %95 puan almıştır. En düşük puan alan aday 31 soruya doğru cevap vererek %77,5 puan almıştır. Bu sınava katılan kursiyerler, yaş ortalaması yaklaşık 34 olan ve aynı kurumda uzun süredir birlikte çalışan, bilinç ve motivasyonu yüksek yetişkin bireylerdir. Ortalama madde ayırt ediciliğinin düşük çıkmasının nedeni ise katılımcı sayısının az ve benzer profilde olması olabilir.

Hariç tutulan madde sayısı	= 0
Analiz edilen madde sayısı	= 40
Madde güçlük ortalaması	= 0,875
Madde ayırt edicilik indeks ortalaması	= 0,175
İkili seri ortalama noktası	= 0,354
Ayarlanmış ikili seri ortalaması	= 0,252
KR20 (Alpha)	= 0,632
KR21	= 0,414
Standart hata ölçümü (KR20’den)	= 1,643
Yüksek gruptaki en düşük puan (n=3)	= 38,000
Düşük gruptaki en yüksek puan (n=4)	= 31,000
Alınabilecek toplam puan	= 88,000
En düşük puan	= 31,000 = %77,5
En yüksek puan	= 38,000 = %95
Ortalama puan	= 35,000 = %87,5
Standart sapma	= 2,708

Tablo 1 Bilgi Sınavı Madde Analizi

Araştırmada yanıt aranan bir problem de önceden belirlenen soru seviyelerine göre madde analizidir. Madde analizi öncesi beklenen sonuç seviye 1 soruların madde güçlük değerlerinin yüksek (kolay), madde ayırt edicilik değerlerinin düşük (herkesin yapabileceği) sorular olmasıdır. Soru seviyesi arttıkça soruların zorlaş-

ması ve ayırt ediciliklerinin artması beklenmektedir. Tablo 2’de soruların madde güçlükleri ve ayırt edicilikleri verilmiştir. Bu tabloda toplam 40 maddenin seviyelerine göre gruplaması yapıldıktan sonra madde güçlükleri ve ayırt edicilikleri değerlendirilmiştir.

Önceden belirlenmiş seviyelere göre madde güçlüğü ve değerlendirme yapıldığında toplam on iki adet seviye 1 sorunun ortalama madde güçlüğü 0,898 madde ayırt ediciliğinin ise 0,125 olduğu görülmektedir. Toplam on bir adet seviye 2 sorunun ortalama madde güçlüğü 0,879 madde ayırt ediciliğinin ise 0,182 olduğu görülmektedir. Toplam on yedi adet seviye 3 sorunun ortalama madde güçlüğü 0,857 madde ayırt ediciliğinin ise 0,206 olduğu görülmektedir. Sonuçlar değerlendirildiğinde beklendiği gibi soru seviyesi arttıkça madde güçlük değerinin azaldığı (zorlaştığı), madde ayırt edicilik değerinin ise arttığı görülmektedir. Ancak sonuçların birbirine çok yakın olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Seviye 1 Madde Analiz				Seviye 2 Madde Analiz				Seviye 3 Madde Analiz			
Mad	Doğ	Güç	Ayrır	Mad	Doğ	Güç	Ayrır	Mad	Doğ	Güç	Ayrır
1	4	0,44	1	8	8	0,89	0	6	8	0,89	0
2	9	1	0	11	9	1	0	7	8	0,89	0,5
3	9	1	0	13	7	0,78	0,5	10	9	1	0
4	9	1	0	16	9	1	0	14	9	1	0
5	7	0,78	0,5	18	9	1	0	15	8	0,89	0,5
9	9	1	0	19	8	0,89	0	17	8	0,89	0,5
12	9	1	0	25	8	0,89	0	20	7	0,78	0,5
21	9	1	0	27	7	0,78	0,5	22	0	0	0
24	9	1	0	33	4	0,44	1	23	9	1	0
26	9	1	0	36	9	1	0	28	9	1	0
34	8	0,89	0,5	40	9	1	0	29	7	0,78	0,5
38	6	0,67	0,5					30	9	1	0
								31	8	0,89	0,5
								32	7	0,78	0,5
								35	9	1	0
								37	7	0,78	1
								39	9	1	0

Tablo 2 Seviyelere Göre Madde Güçlüğü ve Ayırt Ediciliği

Maddeler tek tek değerlendirildiğinde yapılan sınavda sıkıntılı olabilecek ve sınav soru bankasından çıkarılması veya değiştirilmesi gereken maddeler olduğu görülmektedir. Örneğin seviye 1 olan madde 1 sadece 4 kursiyer tarafından doğru cevaplanmıştır. Aynı şekilde seviye 1 olan madde 38 sadece 6 kursiyer tarafından doğru cevaplanmıştır. Diğer yandan toplam 7 adet seviye 3 soru kursiyerlerin ta-

mamı tarafından doğru cevaplanmıştır ve madde ayırt edicilikleri sıfırdır. Sınavda seviye 3 olan madde 22'nin hiçbir öğrenci tarafından doğru cevaplanmadığı görülmüştür. Bu maddenin detaylı incelemesinde tüm kursiyerlerin aynı çeldiriciye yöneldikleri görülmüştür. Bu verilen eğitimde soru ile ilgili konunun eksik veya yanlış anlatıldığı anlamına gelebilir. Eğitim ihtiyaç analizinde veya eğitim el kitapçığında gerekli iyileştirme yapılarak yanlış cevaplanan konuda daha detaylı eğitim verilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Böylelikle eğer soruda bir problem yoksa bu sayede eğitim süreci de iyileştirilebilir.

Sonuç ve Öneriler:

Yapılan çalışmada madde analizi ile bakım tip eğitim bilgi sınavı soru bankasındaki soruların değerlendirilmesinde ve iyileştirilmesinde kullanılabilirliği araştırılmıştır. Bu amaçla bakım eğitim ortamında yapılan bir bilgi sınavının madde analizi yapılmıştır. Yapılan araştırma sonuçlarına göre madde analizi yönteminin bakım tip eğitim bilgi sınav soru bankasının değerlendirilmesi için uygun bir araç olabileceği sonucuna varılmıştır. Ancak bakım tip eğitimlerinde kursiyer sayısı sınırlıdır. Bu nedenle sınav sonuçlarının değerlendirilmesinde örneklem sayısı da sınırlıdır. Kursiyer motivasyon ve profillerinin de birbirine yakın olması nedeniyle madde güçlük değerleri yüksek madde ayırt edicilik değerleri de az çıkmaktadır. Hava aracı bakım eğitimlerinde geçme notunun da en az 75 olması ve soru seçenek sayısının da 3 olması gerekliliği de bu sonucu olumsuz etkilemektedir. Bu nedenlerle tek bir sınav için yapılan madde analizi sonuçlarına göre gözden geçirilmesi gereken birçok madde bulunmaktadır.

Hava aracı bakım tip eğitimlerinde geçme notunun en az %75 olması ifadesinden de anlaşılacağı gibi adaylardan yüksek başarı beklenir. Sınavda %75 standardının altında kalanların başarısız oldukları belirlenir. Sınav sonucunda adayların başarı sıralaması mevzuat açısından önemsizdir. Sadece sınavı geçip geçmedikleri önemlidir. Uygulanan test sınavı, standartların altında kalan adayları belirlemek için kullanılır. Bu nedenle test hazırlanırken madde güçlük indeksleri yüksek olan yani kolay maddeler seçilir. Yapılan çalışmada madde güçlük değerlerinin yüksek çıkmasının nedenin bu olduğu düşünülebilir. Çalışmadaki örnekleme sınavına giren adayların tamamı testi geçmiş ve yakın puanlar almıştır. Bu nedenle, madde ayırt edicilik indeksinin düşük çıkmasının sebebinin adayların birbirine yakın puanlar alması olduğu düşünülebilir.

Hava aracı bakım tip eğitiminde madde analizinin daha doğru yapılabilmesi için soru bankasındaki maddelerin analizlerinin aynı soruların birbirini takip eden birkaç sınavda kullanıldıktan sonra sonuçların birleştirilerek yapılması önerilebilir. Böylelikle aynı maddenin örneğin 3 bilgi sınavında sorularak daha fazla örneklem elde edilebilmesi sağlanabilir. Farklı gruplarda daha fazla kursiyer katılımı ile yapılacak madde analizi ile madde güçlüklerinin azalacağı ve madde ayırt ediciliklerinin de artacağı düşünülmektedir. Daha önceden belirlenen soru sevi-

yelerine göre yapılacak madde güçlüğü değerlendirmesinde seviyeler arasındaki madde güçlükleri arasındaki farkın da artacağı düşünülmektedir.

Madde analizi bakım tip eğitim test sınavlarındaki yanlış soruları tespit etmek için kullanılabilir. Madde analizi ayrıca yanlış soru seviyelerini de tespit etmek için kullanılabilir. Soruların ya da seviyelerinin doğru olduğu değerlendiriliyorsa eğitim ihtiyaç analizleri ve eğitim dokümanları madde analizi sonuçlarına göre güncellenebilir. Öğretmenler çoğunluk tarafından yanlış yanıtlanan sorular hakkında bilgilendirilebilir. Çoğunluk tarafından yanlış yanıtlanan soru ilgili konunun kursiyerler tarafından iyi anlaşılmadığını gösterebilir. Sonuç olarak hava aracı bakım eğitim faaliyetlerinin değerlendirilmesi ve sürekli iyileştirilmesi için madde analizinin uygun bir araç olduğu değerlendirilebilir.

Kaynakça:

BROOKS, G. P., JOHANSON, G. A., LEWIS, M., KYEI-BLANKSON, L. (2003). "Using the Test Analysis Program in introductory measurement courses." *Paper discussion presented at the meeting of the American Educational Research Association*, Chicago/ILLIONIS AMERİKA.

GÜLER, (2015), *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, Ankara: Pegem Akademi, 126-148.

KAN, Adnan, (2011), "Ölçme Aracı Geliştirme", *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (Ed. Prof. Dr. Satılmış TEKİNDAL), Ankara: Pegem Akademi, 239-276.

KİLMEN, Sevilay, (2017), "Madde Analizi Madde Seçimi ve Yorumlanması", *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (Ed. R. N. DEMİRTAŞLI), Ankara: Anı Yayıncılık, 327-348.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, (2012), Sürekli Uçuşa Elverişlilik ve Bakım Sorumluluğu Yönetmeliği (SHY-M), *Resmi Gazete* Tarihi: 20.12.2012 Sayısı: 28503.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, (2018), *Sürekli Uçuşa Elverişlilik ve Bakım Sorumluluğu Talimatı (SHT-M)*, Ankara: SHGM, Yayın Tarihi: 10.06.2013 Değişiklik No 3 Değişiklik Tarihi: 04.04.2018.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, (2013), Onaylı Hava Aracı Bakım Kuruluşları Yönetmeliği (SHY-145), *Resmi Gazete* Tarihi: 11.06.2013 Sayısı: 28674.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, (2018), *Onaylı Hava Aracı Bakım Kuruluşları Talimatı (SHT-145)*, Ankara: SHGM, Yayın Tarihi: 21.11.2013 Değişiklik No 2 Değişiklik Tarihi: 16.04.2018.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, (2012), Hava Aracı Bakım Personeli Lisansı Yönetmeliği (SHY-66), *Resmi Gazete* Tarihi: 30.10.2013 Sayısı: 28807.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, (2018), *Hava Aracı Bakım Personeli Lisansı Talimatı (SHT-66)*, Ankara: SHGM, Yayın Tarihi: 13.05.2014 Değişiklik No 1 Değişiklik Tarihi: 01.09.2015.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, (2012), Hava Aracı Bakım Eğitim Kuruluşları Yönetmeliği (SHY-147), *Resmi Gazete* Tarihi: 18.08.2012 Sayısı: 28388.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, (2018), *Hava Aracı Bakım Eğitim Kuruluşları Talimatı (SHT-147)*, Ankara: SHGM, Yayın Tarihi: 05.09.2012 Değişiklik No 2 Değişiklik Tarihi: 22.11.2016.

Extended Abstract:

After the commencement of commercial use of aircraft for passenger and cargo transport, regulations were needed thus international and national regulatory regulations have been prepared to ensure safe air transport. Turkish Civil Aviation General Directorate has prepared regulations and instructions in compliance with European Aviation Safety Agency (EASA) rules within the scope of harmonization studies with the European Union. Turkish General Directorate of Civil Aviation issued SHY/SHT-M, SHY/SHT-145, SHY/SHT-66 and SHY/SHT-147 regulations and instructions related to aircraft maintenance and maintenance training. These regulations and instructions are prepared in accordance with Annex 1 Part-M, Annex 2 Part-145, Annex 3 Part-66 and Annex 4 Part-147 of the European Commission Regulation EC 2042/2003, prepared by EASA.

SHY/SHT-M related to continuing airworthiness management for each type of operator/ aircraft. SHY/SHT-145 related to authorized aircraft maintenance organizations, SHY/SHT-66 related to authorized maintenance personnel, SHY/SHT-147 related to aircraft maintenance training organizations.

It is necessary to have a valid aircraft maintenance personnel license in accordance with national or international regulations in order to carry out maintenance to ensure the airworthiness of aircraft or aircraft components. Aircraft maintenance license released according to EASA Part-66 for EASA country or SHY/SHT 66 for Turkish national level. There are many different types of aircraft being produced according to manufacturers, sizes, engine types and flight characteristics. Some of the different types of aircraft appear to be same, but differ in design or technology in detail. Maintenance personnel having aircraft maintenance license must also have aircraft type rating of particular aircraft on his license to authorization of this aircraft type. Maintenance training on specific aircraft types determined by aviation regulations consist of theoretical and practice training. Aircraft maintenance training organizations regulated according to EASA Part-147 for EASA country or SHY/SHT 147 for Turkish national level. Theoretical training measured by test exam, practical training measured by practical assessment.

In aircraft maintenance type training, aircraft system functions grouped subjects are discussed at three levels from simple to complex in main headings in the predetermined period of time, in accordance with requirements of national and international regulatory issues. The three levels define the objectives that a particular level of training is intended to achieve. Level 1 General familiarization covers a brief overview of the airframe, systems and power plants as outlined in the Systems Description Section of the Aircraft Maintenance Manual. Level 2 ramp and transit covers basic system overview of controls, indicators, principal components including their location and purpose, servicing and minor troubleshooting. Level 3 line and base maintenance training covers detailed description, operation, component location, removal/installation and bite and troubleshooting procedures to maintenance manual level.

Trainees take the theoretical exam at the end of training period. At least one question is asked per hour of the course in the theoretical examination. When preparing the examination booklet, the questions should be selected in a balanced manner according to the levels in all the sections and the course hours. Thus, the same rate of question should be asked for subjects according to their lesson hours discussed and levels. At the end of theoretical examination, each asked question must be evaluated by analyzing examination results. Training needs analysis must be updated, questions that are determined to be problematic should be removed from the questionnaire or corrected. Trainees entering the examination should be more successful in the case of low pre-determined difficulty levels, and success levels should be expected to decrease as the level of difficulty increases.

Item analysis is the one of the quantitative research methods, used for analyze quality of the test exam questions. The data used in the study were obtained from the knowledge exam with relatively high participants held at the Aircraft Maintenance Type Training Organization of the Faculty of Aeronautics and Astronautics University of Anadolu University. TAP (Test Analysis Program) used for data processing.

In this study, the possibility of using the item analysis method in evaluating the aircraft maintenance type training theoretical examinations was investigated. According to the item analysis results; item difficulty, item discrimination of the difficulty level pre-determined questions were analyzed.

According to the results of the study, it is concluded that item analysis method can be a suitable tool for the evaluation of the maintenance type training theoretical exam question bank. However, the number of trainees usually limited in type trainings. Therefore number of sample limited for test analysis program. The fact that the minimum score to pass aircraft maintenance trainings is at least 75% and the number of question options is 3 also affects this result negatively. For these reasons, there are many items that need to be reviewed according to the results of item analysis for a single exam. In order to make the item analysis more accurate in aircraft maintenance type training theoretical test exams, it can be suggested that the analysis of the items in the question bank should be done by combining the results after the same questions are used in several successive exams. It is considered that item difficulty will be reduced and item discrimination will be increased with the participation of more trainees in different groups.

Item analysis can be used to locate wrong questions in type training test exams. It also can be used wrong question levels. Training need analysis and training documents can be updated using item analysis results if questions or their levels are considered correct. Instructors also be informed about wrong answered questions by majority of trainees. The question answered incorrectly by the majority may indicate that related subject is not well understood by the trainees. Overall it is considered that item analysis is suitable tool for assessment and continuous improvement of aircraft maintenance training activities.

Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Genel Not Ortalamalarının Sınıflandırılmasında Yapay Sinir Ağlarının Kullanımı *

The Use of Artificial Neural Networks in Classifying the Average Grade of Science Teachers' Candidates

Nesibe YORGANCI **
Dr. Öğr. Üyesi, Nimet IŞIK ***

Öz:

Yapay sinir ağları (YSA) ekonomi, tıp, turizm, mühendislik ve sanayi gibi alanlarda sıklıkla kullanılmaktadır. Eğitim alanında kullanımının ise son yıllarda artış gösterdiği görülmüştür. Bu nedenle yapılan bu çalışmada öğrenci başarısını etkileyebileceği düşünülen değişkenlerden baskın zekâ alanları, çalışma alışkanlıkları, cinsiyet ve yaş değişkenleri ile öğrencilerin genel not ortalamalarına göre sınıflandırılmasında YSA'nın kullanımı amaçlanmıştır.

Araştırmada öğrencilerin sahip oldukları çalışma alışkanlıkları, baskın zekâ alanları ve yaş gibi değişkenleri ile genel not ortalamalarına göre sınıflandırılmasında yapay sinir ağı modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini eğitim fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği bölümünde lisans öğrenimi gören 30 dördüncü sınıf öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışmada üç adet veri toplama aracı kullanılmıştır. İlk olarak adayların yaş, cinsiyet ve genel not ortalamalarının belirlenmesini sağlayan demografik ölçek, ikinci olarak sahip olunan çalışma alışkanlıklarını belirleyebilecek 60 maddeden oluşan bir çalışma alışkanlıkları envanteri

*Bu çalışma 4th International Eurasian Educational Research Congress Denizli, 11-14 May 2017'de bildiri olarak sunulmuştur.

**Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Burdur/TURKEY, nesibeyorganci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3667-3210

*** Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Burdur/TURKEY, nokumus@mehmetakif.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1347-6628

kullanılmıştır. Ayrıca adayların baskın zekâ alanlarını belirlemek için de Gardner tarafından hazırlanan 80 maddelik çoklu zekâ envanteri verilerin toplanmasında kullanılan araçlardır. Çalışmada elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılarak Matlab R2012a programıyla analize hazır hale getirilmiştir. Hazırlanan veriler ise YSA modellerinden Çok Katmanlı Algılayıcı ağ modeli yardımıyla analiz edilmiştir.

Yapay sinir ağı modellerinden çok katmanlı algılayıcı ağ modelinin kullanıldığı bu çalışmada 142 giriş verisi ve 9 çıkış verisiyle oluşturulan ağ yapıları incelenmiştir. Burada amaç, ağın oluşturması beklenen veri ile araştırmacı tarafından ağa sunulan çıkış verisi arasında en az hatanın yapıldığı ağın bulunmasını sağlamaktır. Sonuçlara göre en az hata gizli katmanda 25 nöron bulunduran ağda meydana gelmiştir. Bu yapının hata kareler ortalamalarına bakıldığında eğitim veri seti için 0.03, geçerlilik veri seti için 0.004 ve test veri seti için de 0.005 olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak öğrencilerin yaş, cinsiyet, baskın zekâ alanları ve sahip oldukları çalışma alışkanlıkları ile genel not ortalamaları YSA modellerinden çok katmanlı algılayıcı ağ modeli yardımıyla sınıflandırılabilir. Elde edilen hata kareler ortalamaları, kullanılan değişkenler ve örneklem sayısına göre farklılık gösterebileceğinden dolayı çalışmanın farklı gruplar üzerinde farklı değişkenlerle yinelenmesi tavsiye edilmektedir.

Anahtar sözcükler: Yapay Sinir Ağları, Çok Katmanlı Algılayıcı Model, Sınıflandırma, Çalışma Alışkanlıkları ve Genel Not Ortalamaları.

Abstract:

The aim of this research is to evaluate the use of artificial neural networks to classify multiple intelligence areas, working habits, age and gender variables and students' grade averages from variables thought to affect students' success.

In the study, an artificial neural network model was used to classify students' achievements. The group consists of 30 students who were in their 4th year in the 2016-2017 academic year. The group were students of Mehmet Akif Ersoy University in the department of science teacher. In the study, three data collection tools were used. First the demographic scale that evaluates a candidate's age, gender and general grade point average. Second the study habits' inventory which allows the evaluation of the working habits. And finally, a multiple intelligence inventory to identify the dominant intelligence' areas. The collected data was computerized and prepared for analysis by a Matlab R2012a program. The prepared data was analyzed with the multilayer perceptron model from the artificial neural network models.

In this study, which is a multi-layered perceptron network model from artificial neural network models, network structures formed by 142 input data and 9 output data, are examined. The aim is to find the network the least error is made between the data that is expected to form the network and the output data provided to the network by the researcher. According to the results, the least error occurred in the mesh containing 25 neurons in the hidden layer. When we look at the average of error squares, the results show 0.03 for education data set, 0.004 for validity data set, and 0.005 for test data set.

As a result, students' achievement can be classified by the artificial neural network model. In the study, the mean square error can be measured according to the used variables and the number of samples. For this reason, it is recommended that the study may be repeated in different samples with different variables.¹

Keywords: Artificial Neural Networks, Multilayer Perceptron Model, Classification, Study Habits and General Grade Point Averages.

Giriş:

Başarı, bireyin sahip olduğu yetenek ve yetişmesine bağlı sergilediği fiili davranışların olumlu sonucudur (Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü). Eğitimde başarı, birçok birey ve kurum için öncelikli hedefler içerisinde yer almaktadır. Bu hedefe ulaşma yolunda karşılaşılan engellerin çözümü için öncelikle problemin kaynağı bulunmalıdır. Bireyin başarısızlık nedenlerinin bilinmesi, bu problemin çözümü için atılacak önemli adımlardan biridir (Atılğan 1998: 2). Bunun yanı sıra bireylerin başarı durumlarına göre sınıflandırılmaları, ihtiyaçları doğrultusunda onlara sunulacak eğitimin niteliğini de artıracaktır (Çırak ve Çokluk 2013).

Eğitimde bireyin başarısını etkilediği düşünülen birçok değişken vardır. Ailenin eğitim düzeyi, öğrencinin sahip olduğu imkânlar ve öğrencinin ders çalışmaya ayırdığı vakit bu değişkenlerdendir (Özer ve Anıl 2011). Okula başlama yaşı, cinsiyet (Gürsakal 2012), zekâ alanları ve öğrenme stilleri (Snyder 2000: 19), sosyo-ekonomik durumları (Şirin 2005) ve bireylerin sahip oldukları verimli ders çalışma alışkanlıkları (Atılğan 1998) gibi değişkenler öğrenci başarısını etkileyebilmektedir. Bireyin başarısını etkileyen değişkenler ile başarı arasındaki ilişkinin bilinmesi ve daha önceden tahmin edilip sınıflandırılabilir olması, birçok eğitim uygulamasında oldukça yarar sağlayabilecektir. Yapılan çalışmalar bu değişkenlerin bireyin başarısında ne ölçüde etkili olduğunu göstermektedir.

Başarıyı etkileyen değişkenler ve başarı arasında kurulacak ilişki çoğu zaman doğrusal bir model şeklinde değildir. Araştırma sonuçları, sayıltı olarak kabul edilen birçok çevresel değişken tarafından etkilenmektedir. Bu etkinin olumsuz sonuçlarının mümkün olduğunca azaltılabilmesinde, kullanılan istatistiksel yöntemin payı oldukça fazladır. Bu nedenle araştırmada kullanılan analiz yönteminin iyi bir şekilde seçilmiş olması gerekmektedir. Teknolojinin hızla geliştiği mevcut bilişim çağında, sosyal ve beşeri bilimler alanında yapılan çalışmalarda değişken miktarlarının ve özelliklerinin artmasıyla belli bir sonuca ulaşmak araştırmacılar açısından bir miktar zorlayıcı olabilmektedir. Bu zorlukların aşılmasında etkili çalışan araştırma arkadaşları, araştırmacıya kolaylık sağlayabilecektir. Bu noktada ise yapay zekâ çeşitlerinden biri olan yapay sinir ağları (YSA) ile tanışmaktayız. Sonucu etkileyebilecek çevresel faktörler arttıkça, değişkenler hakkında tahmin veya sınıflandırma yapmak insan beyni için biraz daha karmaşık hale gelebilmektedir. Ancak çeşitli algoritmalar yardımıyla çalışan yapay sinir ağlarında sınıflandırma ve tahmin yapmak kolaylaşmaktadır.

Biyolojik bir sistem olan insan, çevreden aldığı uyarıyı nöronlar yardımıyla beyne iletir. Beyin ise kendisine ulaşan bu uyarılar için bir cevap hazırlayarak yine nöronlar aracılığıyla hedef organa cevabını ulaştırır (Bailey 2017). İnsan vücudunda oldukça karmaşık olan bu verilerin iletimi ve işlenmesi sürecini basit olarak böyle açıklayabiliriz. Teknolojiyle birlikte hayatımıza giren yapay sinir ağı kavramı, insan beyin yapısının elektronik olarak modellenmesi olarak tanımlanabilir (Anderson ve McNeill 1992). Bu kavram için Elmas genel bir ifadeyle, insan beyninin çalışmasını taklit eden bilgisayar sistemleri olduğunu söylemiştir (Elmas 2016).

Öztemel'e göre ise YSA, eğitim veri setlerinden, olaylar arasındaki ilişkileri öğrenerek hiç görmediği örnekler hakkında öğrendikleri bilgileri kullanarak karar veren sistemlerdir. (Öztemel 2016: 27).

Yapay zekânın alt dallarından biri olan yapay sinir ağlarını sayısal bilgisayarların çalışmasından ayıran en önemli özelliği, insana özgü olan örnekler aracılığıyla öğrenmeyi gerçekleştirebiliyor olmasıdır. Yapay sinir ağı teknolojisi, öğrenebilen sistemlerin temelini oluşturmaktadır. Biyolojik sistemlere ait olan yaşayarak öğrenme yeteneği, bu teknoloji sayesinde bilgisayar ortamında kullanılabilir. Sisteme girdi verilerinden öğrenmeyi gerçekleştiren YSA, birçok avantaj sunmaktadır. Bu avantajların başında doğrusal olmayan yapıya sahip olması (Russell ve Norvig 2010: 732), değişkenler arasındaki olası etkileşimleri saptayabilmesi, eğitimi için farklı algoritmalarla geliştirilebiliyor olması (Tu 1996: 1229), öğrenilebilirliği, eksik bilgi ile çalışabilmesi, hata toleransına sahip olması, genelleme yapabilmesi gibi özellikler gelmektedir (Öztemel 2016). YSA insan beynini makine üzerinde taklit etmek için geliştirilmiş bir model olmasına rağmen, veriler hakkında herhangi bir bilgi veya varsayım olmadan, belirli bir veri setinin girdi ve çıktıları arasındaki ilişkiyi çok iyi bir şekilde öğrenme yeteneğine sahiptir (Kamruzzaman, Sarker ve Begg 2006: 2). Sahip olduğu bu yetenek sayesinde yapay sinir ağına, olaylara ait örnekler verilerek ağın eğitimi sağlanır. Eğitilen ağ böylelikle bazı genellemeler yapabilir duruma gelir. Öğrenmesi gerçekleşen sinir ağı, henüz karşılaşılmamış olaylara bu örnekler ve eğitim sayesinde çözüm üretebilir.

YSA'nın çeşitli problem durumlarına uygun olarak kullanılan farklı modelleri bulunmaktadır. Çok katmanlı algılayıcı (ÇKA), doğrusal vektör parçalama modeli (LVQ), adaptif rezonans teori (ART) ağları bu modellerden bazılarıdır. Bu çalışmada da kullanılan modellerden biri olan ÇKA ağ modeli temelde üç katmandan oluşmaktadır. Bunlar girdi katmanı, gizli katman da dediğimiz ara katmanlar ve çıktı katmanıdır (Öztemel 2016). Girdi ve çıktı katmanındaki elemanların sayısı problem durumundaki değişkenlere göre araştırmacı tarafından belirlenmektedir. Gizli katman nöron sayısı, ağın eğitimi süresince en iyi sonuç elde edilene kadar değiştirilmektedir.

ÇKA ağ modelinin eğitim felsefesinde, ağın belli bir girdi örneği için bir çıktı verisi oluşturması beklenir. Ağ tarafından oluşturulan çıktı ve ağdan üretmesi beklenen çıktı arasındaki fark, ağın performansını belirtmektedir. Bu iki çıktı veri arasındaki fark, hata olarak kabul edilir. Ağın iyi bir performansla sahip olması için bu farkın olabildiğince az olması gerekmektedir (Öztemel 2016). En uygun sonucu alana kadar, ağın sahip olduğu ağırlıklar ve gizli katman nöron sayıları değiştirilerek ideal hata değerine ulaşılması sağlanır.

Makine öğrenmesi sağlayan ve biyolojik sinir hücrelerini taklit eden yapay sinir ağları ilişkilendirme, sınıflandırma, genelleme, öngörü gibi konularda başarılı bir şekilde uygulanmaktadır (Öztemel 2016). Yapay sinir ağlarının ilk olarak ortaya çıkışı her ne kadar 1940'lı yıllara dayansa da, daha yaygın bir şekilde kullanımı bizlere yakın bir geçmişi işaret etmektedir. Uygulama alanları olarak bakıldığında

ise çevresel sorunlara karşı erken uyarılarda (Moustris, Nastos, Larissi ve Paliatos 2012), tıp (Ergün, Serhatlıoğlu, Hardalaç ve Güler 2004), mühendislik (Fırat ve Güngör 2004) ve ekonomi (Yurtoğlu 2005) gibi alanlarda uygulandığı görülmüştür. Bilgisayar teknolojilerinin artmasıyla birlikte yapay sinir ağları, özellikle eğitim alanında da etkili bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Öğrencilerin başarısız olma nedenlerinin analizinde, çeşitli değişkenlere göre mezuniyet durumlarının ve akademik performanslarının öngörülmesinde ve sınıflandırılmasında yapay sinir ağları kullanılmaktadır (Bahadır ve Özdemir 2016).

İlgili alan yazın incelendiğinde YSA'nın eğitim alanında kullanımı ile ilgili bazı çalışmalar dikkat çekmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde ifade edebiliriz. Oladokun, V. O., Adebajo, A. T. & Charles-Owaba, O.E., "Predicting Students' Academic Performance Using Artificial Neural Network: A Case Study of an Engineering Course" isimli çalışmalarında, Nijerya'nın ilk üniversitesi olan, Ibadan Üniversitesi Mühendislik Fakültesi bölümündeki öğrencilerin akademik başarılarını YSA kullanarak belirli değişkenler yardımıyla tahmin etmeye çalışmışlardır. Bu çalışma için geliştirdikleri Multilayer Perceptron Topology (Çok Katmanlı Algılayıcı Modeli) sayesinde olası öğrenci performanslarını %70 oranında doğrulukla tahmin ettiği görülmektedir (Oladokun, Adebajo ve Charles-Owaba 2008). Wongkhamdi, T. & Seresangtakul, P., "A Comparison of Classical Discriminant Analysis and Artificial Neural Networks in Predicting Student Graduation Outcomes" isimli çalışmalarında 594 öğrenci profili örneği kullanarak öğrencilerin mezuniyet durumlarının tahmininde klasik diskriminant analizi ile yapay sinir ağlarının performanslarını karşılaştırmalı olarak sunmuşlardır. Modelin gücü classification correct rate (CCR) ile ölçülmüş ve yapay sinir ağlarının ortalaması klasik diskriminant analizine göre daha yüksek çıkmıştır. Sırasıyla en iyi verim yapay sinir ağlarında %93.3, diskriminant analizinde ise %81.5 şeklinde ölçülmüştür (Wongkhamdi ve Seresangtakul 2010). Howell, R. M. & Fowler, D., "A Neural Network as an Instrument of Prediction" isimli çalışmalarında diş hekimliği fakültesi öğrencilerine ait yaş, ağırlıklı not ortalaması, akademik saatler gibi verileri giriş verisi olarak kullanmışlar ve YSA modeli yardımıyla öğrencilerin mezun olup olamayacaklarına dair tahminde bulunmuşlardır. Elde ettikleri sonuçlar doğrultusunda YSA ile yapılan mezuniyet başarı tahmininde oldukça doğru sonuçlara ulaştıklarını belirtmişlerdir (Howell ve Fowler 1990). İbrahim, Z. & Rusli, D., "Predicting Students' Academic Performance: Comparing Artificial Neural Network, Decision Tree and Linear Regression" isimli çalışmalarında öğrencilerin demografik profilleri ve kümülatif not ortalamalarını kullanarak akademik başarı tahmini yapmışlardır. Bu başarı tahmininde YSA, Karar Ağaçları (KA) ve Lineer Regresyon (LR)' un tahmin doğruluklarını karşılaştırmışlardır. Her üç teknik de %80'in üzerinde başarı göstermesine rağmen YSA diğer iki yöntemden çok daha iyi performans göstermiştir (İbrahim ve Rusli 2007). Bahadır, E., "Yapay Sinir Ağları Ve Lojistik Regresyon Analizi Yaklaşımları İle Öğretmen Adaylarının Akademik Başarılarının Tahmini" adlı doktora tezinde farklı sektörlerde de etkili bir öngörü metodu olarak yararlanan YSA'yı kullanmıştır. Bu çalışmasında öğrenci

başarılarını tahmin etme amacıyla, yenilikçi bir yöntem olan YSA'yı kullanarak etkili bir öngörü yapabilmeyi amaç edinmiştir. Aynı zamanda bu tahmini, aynı değişkenleri kullanarak Lojistik Regresyon Analizi (LRA) ile yapıp, her iki yöntemin başarı durumlarını karşılaştırmıştır. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesinde okuyan ve mezun olan 139 öğrenci ile yaptığı çalışmada YSA ile yapılan başarı **öngörüsünün LRA ile yapılan başarı öngörüsüne göre daha net sonuçlar verdiği görülmüştür** (Bahadır 2013).

YSA'nın tahmin ve öngörü amacıyla kullanıldığı bu çalışmaların yanı sıra sınıflandırma amaçlı kullanımında (Çırak ve Çokluk 2013) tarafından gerçekleştirilen çalışma dikkat çekmektedir. "Yükseköğretimde Öğrenci Başarılarının Sınıflandırılmasında Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon Yöntemlerinin Kullanılması" adlı çalışmalarında, kendi geliştirdikleri "Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Değişkenler Anketini" kullanmışlardır. Elde edilen veriler doğrultusunda farklı fakülte ve programlara kayıt yaptıran öğrencilerin, olası başarılarının tahminine imkân sağlayacak sınıflandırma modelleri olarak, YSA ve LRA performansları karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin başarılı ve başarısız olarak sınıflandırılmasında YSA'nın LRA'ya göre daha yüksek doğru sınıflandırma yaptığı görülmüştür (Çırak ve Çokluk 2013).

a. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapılan literatür taramasında da görüldüğü üzere YSA, sınıflandırma ve tahmin gibi amaçlarla kullanıldığında oldukça başarılı sonuçlar verebilmiştir. Her ne kadar ekonomi, tıp, turizm, mühendislik ve sanayi gibi alanlarda kullanılıyor olsa da YSA'nın eğitim alanındaki uygulamaları son yıllarda artış göstermektedir. Ancak bu uygulamalar çoğunlukla tahmin amaçlı yapılan çalışmalar olmuştur. YSA'nın sınıflandırma alanında da başarılı sonuçlar verebileceği düşünüldüğünde farklı değişkenler kullanılarak yapılacak çalışmalar alana katkıda bulunabilecektir. Bu nedenle öğrencilerin çalışma alışkanlıkları, baskın zekâ alanları ve yaş değişkenlerine göre genel not ortalamalarının sınıflandırılmasında YSA kullanımının iyi bir sonuç oluşturabileceği düşüncesiyle bu çalışma yapılmıştır. Yapılan bu araştırmanın temelinde, öğrenci başarısını etkileyebileceği düşünülen değişkenlerden yaş, cinsiyet, baskın zekâ alanı ve çalışma alışkanlıkları ile öğrencilerin ağırlıklı genel not ortalamalarına göre sınıflandırılmasında yapay sinir ağı modellerinden çok katmanlı algılayıcı ağ modelinin kullanılabilirliğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada cevaplanmaya çalışılan soru şu şekildedir:

Yapay sinir ağı modellerinden çok katmanlı algılayıcı ağ modeli, baskın zeka alanı ve çalışma alışkanlıklarına göre, öğrenci başarılarını sınıflandırmada kullanılabilecek etkili bir yöntem midir?

Yöntem:

a. Araştırma Deseni

Araştırmada öğrencilerin sahip oldukları çalışma alışkanlıkları, baskın zekâ alanları, yaş ve cinsiyet gibi değişkenleri ile genel not ortalamalarına göre sınıflandırılması amaçlandığı için nicel araştırma yöntemlerinden yapay sinir ağı modeli kullanılmıştır.

b. Araştırma Grubu

Araştırma, 2016-2017 Eğitim- Öğretim yılında Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören 30 dördüncü sınıf lisans öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma grubu seçilirken zaman ve iş gücü kaybını önlemek amacıyla uygun örnekleme yöntemi seçilmiştir. Araştırma grubunun 18'i (%60) kadın, 12'si (%40) erkek öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma grubunda katılımcılardan 20 kişi 20-22 yaş aralığında, 8 kişi 23-25 yaş aralığında bulunmaktadır. 2 katılımcı da 26 ve üstü yaşa sahiptir.

c. Veri Toplama Aracı

Çalışmada öğrencilerin yaş, cinsiyet ve genel not ortalamalarını içeren bir “*demografik ölçek*”, çalışma alışkanlıklarını belirleyen 60 maddelik bir “*çalışma alışkanlıkları envanteri*” ve öğrencilerin sahip oldukları baskın zekâ alanlarını belirleyebilmek için 80 maddelik “*çoklu zekâ envanteri*” veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Demografik ölçekte yer alan değişkenler araştırmacılar tarafından belirlenmiştir. Ölçekte yer alan yaş ve cinsiyet özellikleri girdi veri olarak yapay sinir ağına sunulurken, genel not ortalaması çıktı veri olarak kullanılmıştır.

Çalışma alışkanlıkları envanteri ise 1981 yılında Uluğ tarafından geliştirilmiştir (Uluğ 1981; Aktaran: Kaya 2001). Katılımcılar bu envantere sahip oldukları alışkanlıklar için evet veya hayır şeklinde yanıt vermişlerdir. Testin güvenilirliği 16 kişilik deneme grubuna yapılan test-tekrar test uygulaması ile sağlanmış ve korelasyon katsayısı 0.79 olarak bulunmuştur. Bir sonraki uygulamada ise 38 kişilik bir başka grupta ön test- son test olarak uygulanmıştır. Bu uygulama sonucunda ise uygulanan envanter puanları arası korelasyon katsayısı 0.82 olarak belirlenmiştir (Uluğ 1981; Aktaran: Kaya 2001).

Bir diğer envanter ise Gardner tarafından geliştirilen ve Oral tarafından Türkçeye çevrilen çoklu zekâ envanteridir (Oral 2001). Envanterin Türkçe diline uyarlanmasında testin güvenilirliği, test yarılama yöntemi ile sağlanmıştır. Güvenirlik sonuçlarına bakıldığında ise testin iki formu arasındaki korelasyon değeri 0.79 olarak hesaplanmıştır (Oral 2001). Katılımcılar çoklu zekâ envanterinde maddeleri, kendilerine uygunluklarına göre 1'den 5'e kadar numaralandırmışlardır.

d. Veri Analizi

Elde edilen verilerin analizinde, nicel verilerle tahmin ve sınıflandırma amacıyla verimli bir şekilde kullanılan Yapay Sinir Ağları modellerinden Çok Katmanlı Algılayıcı (ÇKA) ağ modeli tercih edilmiştir (Bahadır 2013). Araştırmada öğrencilerin yaş, cinsiyet, çalışma alışkanlıkları ve baskın zekâ alanları giriş verileri olarak kullanılırken genel not ortalamaları ise çıkış verisi olarak kullanılmıştır. Yapay sinir ağları, girdi ve çıktı verileri arasında ilişki kurabilmektedir. Yapay sinir ağları uygun verilerle eğitildiği takdirde, daha önce ağın karşılaşmamış olduğu girdi verilerine karşı uygun çıktılar üretebilmektedir (Anderson ve McNeill 1992). Bu çalışma stratejisiyle, girdi verileri ve o girdi verilerine karşılık beklenen çıktılar ağa gösterilerek ağın eğitimi sağlanmıştır. Araştırmada katılımcılardan elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılarak Matlab R2012a programında analize hazır hale getirilmiştir. Toplanan verilerden yaş, cinsiyet, baskın zekâ alanı ve sahip olunan çalışma alışkanlıkları toplamda 142 madde şeklinde giriş verisi olarak kullanılmıştır. Genel not ortalamaları için ise 49 ve aşağısı, 50-59, 60-64, 65-69, 70-74, 75-79, 80-84, 85-89 ve 90-100 şeklinde aralıklarla 9 kategori belirlenmiştir.

Yapay sinir ağları modellerinden çok katmanlı algılayıcı ağ ile yapılan bu analizde, analize hazır hale getirilen veri setinin %70'i eğitim, %15'i geçerlilik ve %15'i de test için kullanılmıştır. Ağın eğitimi sırasında sinirler arasındaki bağlantı ağırlıkları başlangıçta rastgele oluşturulmuştur. Bu noktada yapay sinir ağları, en iyi sonucu alana kadar ağırlıkları değiştirerek ağın eğitimi sağlamıştır. Eğitim sonunda en uygun ağ yapısı belirlenerek MSE (mean square error) değerleri (hata kareler ortalaması) incelenmiştir.

Bulgular:

Araştırmanın veri setinde 142 girdi ve 9 çıktı verisi bulunmaktadır. Bu girdi ve çıktı katmanları arasında bulunan gizli katman nöron sayısı en iyi sonucu elde edebilmek amacıyla değiştirilerek Tablo 1’deki dokuz ağ yapısı oluşturulmuştur. Rastgele değiştirilen her gizli katman nöron sayısı ile oluşturulan ağ modelinde eğitim, geçerlilik ve test veri setleri için hata kareler ortalaması incelenmiştir. Bu üç veri seti için ağ tarafından hesaplanan MSE değerleri ile ağ yapılarına ilişkin bulgular Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1

Veri setinin %70’inin eğitim, %15’inin geçerlilik ve %15’inin test için kullanıldığı MSE (Hata Kareler Ortalaması) değerleri

Gizli Katman Nöron Sayısı	MSE (Hata Kareler Ortalaması)		
	Eğitim	Geçerlilik	Test
10	0.090	0.040	0.040
13	0.090	0.050	0.300
15	0.050	0.040	0.200
18	0.090	0.010	0.040
20	0.080	0.008	0.008
23	0.050	0.008	0.008
25	0.030	0.004	0.005
28	0.030	0.004	0.100
30	0.060	0.100	0.400

Tablo 1 incelendiğinde, oluşturulan ağ modelleri arasında en az hatanın 25 gizli katman nöron sayısının bulunduğu ağ yapısı için hesaplandığı görülmüştür. Burada amaç, beklenen veri ile çıktı veri arasında en az hatanın yapıldığı ağın bulunmasını sağlamaktır. Bu yapının hata kareler ortalamalarına bakıldığında ise eğitim veri seti için 0.03, geçerlilik veri seti için 0.004 ve test veri seti için de 0.005 olduğu görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç:

a. Tartışma:

Kişilerin başarı durumlarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmada bu faktörlerden cinsiyet, yaş, baskın zekâ alanı ve çalışma alışkanlıkları ele alınmıştır. Başarıyı etkileyen değişkenlere göre başarı sınıflandırması yapılması bireylere sunulacak öğretim kalitesini arttırabilecektir.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde eğitim alanında öğrenci başarısını yapay sinir ağları yardımıyla sınıflandıran pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Öğrencileri çeşitli değişkenler doğrultusunda başarılı-başarısız olarak sınıflandırmak için karar ağaçları ve YSA'nın karşılaştırıldığı çalışmada, YSA daha yüksek bir başarı oranı ile sınıflandırma işlemini gerçekleştirmiştir (Tosun 2007). Yapılan bir diğer araştırmada ise, öğrenci başarılarının sınıflandırılmasına olanak sağlayacak modeller üzerine çalışılmıştır. Lojistik Regresyon Analizi ile YSA'nın karşılaştırıldığı bu çalışmada da YSA diğer modele göre daha yüksek doğrulukta sınıflandırma sağlamıştır (Çırak ve Çokluk 2013).

Araştırma sonuçlarımıza bakıldığında söz konusu değişkenler için yapay sinir ağlarının çok katmanlı algılayıcı ağ modelinin kullanılabilir olduğu görülmüştür. Hata kareler ortalamalarında (MSE) daha küçük değerler elde edilebilmesi, ağın istenilen sınıflandırmayı daha başarılı yaptığı anlamı taşımaktadır. Örneklem sayısı artırılarak, ağın verileri sınıflandırma performansı yükseltilebilir.

b. Sonuç:

Araştırma sonuçlarına göre yapay sinir ağı modellerinden çok katmanlı algılayıcı ağ modeli yaş, cinsiyet, çalışma alışkanlıkları ve baskın zekâ alanları değişkenleri ile genel not ortalamalarına göre sınıflandırılmasında kullanılabilir. Çalışmada oluşturulan 142-25-9 mimarisine sahip sinir ağında veri setleri için hesaplanan hata kareler ortalaması (MSE) değerleri, ağdan üretmesi beklenen veriler ile çıktı verilerini ne kadar hata ile sınıflandırdığını göstermektedir. Oluşturulan ağı hesaplamış olduğu MSE değerlerine bakıldığında bu değerlerin eğitim veri seti için 0.03, geçerlilik veri seti için 0.004 ve test veri seti için de 0.005 olduğu görülmektedir. Ağ tarafından hesaplanan MSE değerleri örneklem sayısına, giriş ve çıkış veri sayısına, kullanılan algoritmalara ve ağ mimarisine göre değişebilmektedir. Bu nedenle konuyla ilgili yapılan araştırmalarda bu niceliklere dikkat edilmesi gerekmektedir.

c. Öneriler:

Yapılan bu çalışma, YSA'nın eğitim alanında kullanımında literatüre katkıda bulunmaktadır. Ancak örneklem sayısının az olması, beklenen ölçüde iyi sonuçlar elde edilmesine engel olmuştur. Bu nedenle ilerleyen araştırmalarda benzer de-

ğişkenler için daha fazla örnekleme ulaşılması, daha güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. Ayrıca bunların yanı sıra birçok alanda başarılı performans gösteren YSA modelinin fen eğitimine uygulanabilmesi için daha farklı değişkenlerle denemeler yapılarak YSA'nın eğitim alanındaki uygulamalarının arttırılması öneri olarak sunulmaktadır.

Kaynakça:

Kitap, Dergi ve Makaleler:

ANDERSON, Dave & MCNEILL, George, (1992), *Artificial Neural Networks Technology*, New York: Kaman Sciences Corporation.

BAHADIR, Elif & ÖZDEMİR, Ahmet Şükrü, (2016), *Akademik Başarı Tahmininde Yapay Sinir Ağları*, Konya: Burç Yayınevi.

BAİLEY, Regina, (13.10.2017), “Central Nervous System Function” <https://www.thoughtco.com/central-nervous-system-373578> (26.12.2017)

Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat&kategori=terim&kelimeget=ba%C5%9Far%C4%B1&hngget=md (Erişim: 15.06.2017)

ÇIRAK, Gülçin & ÇOKLUK, Ömay, (2013), “Yükseköğretimde Öğrenci Başarılarının Sınıflandırılmasında Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon Yöntemlerinin Kullanılması”, *Mediterranean Journal of Humanities*, III,2: 71-79. doi:10.13114/MJH/201322471

ELMAS, Çetin, (2016), *Yapay Zeka Uygulamaları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ERGÜN, Uçman, SERHATLIOĞLU, Selami, HARDALAÇ, Fırat & GÜLER, İnan, (2004), “Classification of Carotid Artery Stenosis of Patients with Diabetes by Neural Network and Logistic Regression”, *Computers in Biology and Medicine*, XXXIV: 389-405. doi:10.1016/S0010-4825(03)00085-4

FIRAT , Mahmut & GÜNGÖR, Mahmud, (2004), “Aski Madde Konsantrasyonu ve Miktarının Yapay Sinir Ağları ile Belirlenmesi”, *İMO Teknik Dergi*, 3267-3282.

GÜRSAKAL, Sevda, (2012), “PISA 2009 Öğrenci Başarı Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XVII,1: 441-452.

HOWELL, Robert M. & FOWLER, David, (1990), “A Neural Network as an Instrument of Prediction”, *Proceedings of the Annual Symposium on Computer Application in Medical Care*, 299-302.

İBRAHİM, Zaidah, & RUSLİ, Daliela, (2007), “Predicting Students’ Academic Performance: Comparing Artificial Neural Network, Decision Tree and Linear Regression” *21st Annual SAS Malaysia Forum*, 1-6, Kuala Lumpur.

KAMRUZZAMAN, Joarder, SARKER, Ruhul A., & BEGG, Rezaul K., (2006), *Artificial Neural Networks in Finance and Manufacturing*, Idea Group Publishing.

MOUSTRİS, K. P., NASTOS, P. T., LARİSSİ, I. K. & PALİATSOS, A. G., (2012), “Application of Multiple Linear Regression Models and Artificial Neural Networks

on the Surface Ozone Forecast in the Greater Athens Area, Greece”, **Hindawi Publishing Corporation Advances in Meteorology**, 2012:1-8. doi:10.1155/2012/894714

OLADOKUN, V. O., ADEBANJO, A. T. & CHARLES-OWABA, O. E., (2008), “Predicting Students’ Academic Performance using Artificial Neural Network: A Case Study of an Engineering Course”, **The Pacific Journal of Science and Technology**, IX,1: 72-79.

ORAL, Behçet, (2001), “Branşlarına Göre Üniversite Öğrencilerinin Zeka Alanlarının İncelenmesi”, **Eğitim ve Bilim**, XXVI, 122: 19-31.

ÖZER, Yeşim & ANIL, Duygu, (2011), “Öğrencilerin Fen ve Matematik Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi” **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 41:313-324.

ÖZTEMEL, Ercan, (2016), **Yapay Sinir Ağları**, İstanbul: Papatya Yayıncılık.

RUSSELL, Stuart & NORVIG, Peter, (2010), **Artificial Intelligence A Modern Approach**, New Jersey: Pearson Education.

SNYDER, R. F, (2000), “The Relationship between Learning Styles/Multiple Intelligences and Academic Achievement of High School Students”, **The High School Journal**, LXXXIII,2: 11-20.

ŞİRİN, Selçuk R., (2005), “Socioeconomic Status and Academic Achievement: A Meta-Analytic Review of Research”, **Review of Educational Research**, LXXV,3: 417-453.

TU, Jack V., (1996), “Advantages and Disadvantages of Using Artificial Neural Networks versus Logistic Regression for Predicting Medical Outcomes”, **J Clin Epidemiol**, XLIX,11: 1225-1231. doi:10.1016/S0895-4356(96)00002-9

WONGKHAMDI, Thipsuda & SERESANGTAKUL, Pusadee, (2010), “A Comparison of Classical Discriminant Analysis and Artificial Neural Networks in Predicting Student Graduation Outcomes” **Proceedings of the Second Conference on Knowledge and Smart Technologies**, 29-34.

Tezler:

ATILGAN, Mehmet (1998), **Üniversite Öğrencilerinin Ders Çalışma Alışkanlıkları ile Akademik Başarılarının Karşılaştırılması**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

BAHADIR, Elif (2013), **Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon Analizi Yaklaşımları ile Öğretmen Adaylarının Akademik Başarılarının Tahmini**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

KAYA, Mesude (2001), **Lise 1. Sınıf Öğrencilerine Verimli Ders Çalışma Alışkanlıkları Kazandırmada Grup Rehberliğinin Etkisi**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

TOSUN, Süleyman (2007), *Sınıflandırmada Yapay Sinir Ağları ve Karar Ağaçları Karşılaştırılması: Öğrenci Başarıları Üzerine Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

YURTOĞLU, Hasan (2005), *Yapay Sinir Ağı Metodolojisi ile Öngörü Modellemesi: Bazı Makroekonomik Değişkenler için Türkiye Örneği*. (Uzmanlık Tezi) Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü .

Extended Abstract:

With the period of Industry 4.0, various concepts have entered into our lives especially in recent years. One of these concepts was Artificial Neural Networks (ANNs). Artificial neural networks, one of the types of artificial intelligence, have the ability to mimic the various features of biological brain. The human being as a biological system, transmits the stimuli received from the environment to the brain through nerve cells. The brain produces a response to these stimuli reaching it. This response is again delivered to the target organ through nerve cells. This is the process of processing data in a biological brain. Data transmission in artificial neural networks is similar. In the artificial neural network, the stimuli coming from the external environment are defined as input data. Artificial neural networks generate a response by processing input data. This response generates the output data of the artificial neural network. The operating system of the artificial neural network can be briefly summarized in this way.

The most striking features that distinguishes artificial neural networks from digital computer systems is that it can realize learning through examples. The ability to learn by living belonging to biological systems can be used in computer environment with artificial neural network technology. By learning the relationship between the inputs and outputs of the data set presented to the network, the artificial neural network can respond to new examples that it has not seen before. With the help of artificial neural networks, data estimation and classification can be performed. The fact that it does not have a linear structure, the ability to learn, to work with incomplete information, to have error tolerance, to make generalizations, to detect possible relationships between variables are the advantages of artificial neural networks in data analysis. Artificial neural networks that model human brain structure have various uses. When the researches are examined, it is seen that there are successful applications in the field of environmental problems, medicine, engineering, economy, tourism and industry. However, the use of artificial neural networks in education has been increasing in recent years.

In artificial neural network studies in the field of education, different personal information is presented as input data to the system according to the purpose. After processing the input data with the help of algorithms, the desired data can be estimated.

The main purpose of this study is to determine the usefulness of artificial neural networks in classifying them according to their grade point averages by using variables such as age, gender, dominant intelligence area and study habits which are thought to affect students' achievement. For this purpose, the data of 30 teacher candidates studying in the science education department were taken into consideration. Personal information form including age, gender and grade point average was used as a data collection tool. In addition, a 60-item inventory of study habits was used to determine students' study habits and a 80-item multiple intelligence inventory was used to determine dominant intelligence areas.

The collected data was computerized and were analyzed with the multilayer perceptron model from the artificial neural network models in Matlab R2012a program. In the analysis, the input data and the target data corresponding to those inputs were shown to the network. Therefore, the network was trained. Age, gender, dominant intelligence area and study habits were used as input data in total 142 items. 9 categories were determined from the grade point averages and these categories formed the output data. 70% of the data set was used for network training, 15% was used for validity, and 15% was used for testing. At the end of the training of the network, the classification performance was examined with the mean squared error values.

In order to find the best performance in the data set with 142 input and 9 output data, 9 ANN architecture were created. In models where the number of hidden layer neurons is changed to 10, 13, 15, 18, 20, 23, 25, 28 and 30, respectively, the best result is the ANN architecture of 25 hidden layer neurons. The mean squared error values calculated for this architecture was found to be 0.03 for the education data set, 0.004 for the validation data set, and 0.005 in the test data set.

The obtained mean squared error values indicate that the proposed network performs a high accuracy classification. In order to improve the classification performance, the number of samples can be increased. The mean squared error values may vary according to the number inputs and outputs, the algorithm used and the network architecture, except the number of samples.